

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE DEVLET VE MİLLET MODERNLEŞMESİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Recep BİLGİN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Nurettin ALTUNDEĞER**

Ankara-2015

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE DEVLET VE MİLLET MODERNLEŞMESİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Recep BİLGİN**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Nurettin ALTUNDEĞER**

Ankara-2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI

Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Recep BİLGİN

ONAY

[BİLGİN, Recep] tarafından hazırlanan [Türkiye'de Devlet ve Millet Modernleşmesinin Karşılaştırılması] başlıklı bu çalışma, [20.08.2015] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından [Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim] dalında [Yüksek Lisans] tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Nurettin ALTUNDEĞER

Yrd. Doç. Dr. Yüksel NİZAMOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Erdal GİŞİ

ÖNSÖZ

Modernleşme, ele alındığı bütün kontekstlerde, batıda ortaya çıkan haliyle ve orada kendisine yüklenen özellikleriyle ele alınmıştır. Dahası, kendilerinin öncülük ettiği bu modernleşme tipine diğer milletlerin de uyarak aynı süreçlerden geçeceklerini iddia etmişlerdi. Hâlbuki her toplumun kendine has sosyal ve kültürel yapısı olduğu gibi, kendilerine has bir tarihi gelişimleri de vardır. Dolayısıyla toplumların sahip oldukları farklı dinamikler, onlara has bir tarihi gelişimi de ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de bu modernleşme süreçleri iki yoldan işlemiş ve batılı tarzı kabul edenler ile kendi dinamikleriyle modernleşenlerin beraber yaşadıkları bir yaşam alanı ortaya çıkmıştır. Ancak modernleşmenin literatürdeki tanımlarına çok uygun düşmediği için pek ele alınmamıştır. Hâlbuki toplumsal yapı içinde sessiz ve uzun süreçli bir radikal değişim ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ise böyle bir boşluğu doldurmak arzusuyla yapılmıştır.

Bu çalışmada bana yön veren sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Nurettin Altundeğer’e, böyle bir fikrin uyanmasına dersleri ve ödevleriyle sebep olan sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Yüksel Nizamoğlu’na ve derslerinde yaptığı yorumlarıyla konu hakkında yeni fikirler edinmeme yardımcı olan sayın hocam Doç. Dr. Mahmut Akpınar’a ayrı ayrı teşekkürlerimi bildiririm. Ayrıca yapmış olduğum bütün çalışmalarda benden desteğini esirgemeyen aile efradıma da şükranlarımı bildirmek kadirşinaslığın gereğidir.

ÖZET

[Recep Bilgin]. [Türkiye’de Devlet ve Millet Modernleşmesinin Karşılaştırılması], [Yüksek Lisans Tezi], Ankara, [2015].

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Avrupa’da yaşanmış olan süreçler modernizmi ortaya çıkarmış ve toplum hayatının bütün yönlerini etkileyen bu akım, Osmanlı toplumunda da kendini güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Modernizmi ilk olarak benimseyen devlet eliti, öncelikle devlet içinde en önemli konumda gördükleri orduyu modernleştirmişler, sonrasında ise bunu halka indirmeye çalışmışlardır. Ancak bu konuda toplumsal dinamikler farklı yönde de fonksiyonunu icra etmiş ve bu duruma bir muhalefet oluşmuştur. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti ile beraber modernizmi halka indirgemek noktasında kararlı bir irade gösterilmiş, ancak bu dönemde de önemli bir mukavemetle karşılaşmıştır. Halkını istediği gibi laik ölçüler içinde modernleştirememiş olan devlet, sonrasında büyük ölçüde statükoya saplanmış ve demokrasinin gelişmesinin önüne bazı engeller koymuştur. Diğer taraftan köy hayatı ile başlayan millet modernleşmesi, şartların zorlamasıyla beraber şehirlere göç ederek yeni bir evreye girmiştir. Bu hayat içerisinde karmaşık sosyal ve ekonomik ilişkiler içine girerek modernleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Özellikle modernizmin önemli bir boyutu olan eğitim meselesine de eğilmiş olan bu toplum, zaman içinde sistemi zorlayarak onun da değişmesi yönünde adımlar atmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Devlet, Millet, Halk

ABSTRACT

[Recep Bilgin]. [The Comparison of modernization of the state and public], [Master Thesis], Ankara, [2015].

The long processes experienced throughout centuries in Europe brought about modernization which affected all aspects of social life. Later the process started to affect Ottoman State and social life. The intellectuals governing the state firstly adopted this process to themselves especially in the army, then they tried to modernize the public. But since the social dynamics that are peculiar to Turkish society directed the society in a different way, there came out serious opposition to this process compelled by the state. Especially after Turkish Republic era, the state elite were very decisive to modernize the public, but still there was important resistance to this process. When the state didn't manage to modernize the public as they desired, they tried to sustain their current situation in the state, so put barriers in front of democratization especially via coup d'états. On the other hand the modernization of the public started with village life which was forced by different conditions to change into more complex lifestyle in the cities. After they immigrated to city suburbs, they went into different social relations and economic activities on the way to modernization. They especially gave special importance to education which changed their life dramatically and at the end, they turned back to force the state to change into democracy.

Key Words: Modernization, State, Public

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
TABLolar	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I.....	6
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Modernleşme	6
1.2. Kimlik	12
1.3. İdeoloji.....	15
BÖLÜM II.....	18
TÜRKİYE’DE DEVLET MODERNLEŞMESİ.....	18
2.1. Osmanlı Devletinde Modernleşme	18
2.1.1. Kuruluş, Yükselme Dönemi ve Klasik Dönemin Sona Ermesi	18
2.1.2. Osmanlı’da On Dokuzuncu Yüzyıl Modernleşmesi.....	27
2.1.3. İttihat ve Terakki Dönemi	43
2.1.4. Cumhuriyet Dönemi	48
BÖLÜM III	63
TÜRKİYE’DE HALK MODERNLEŞMESİ	63
3.1. Halk Kimdir?.....	63

3.2. Halkın Devlet Modernleşmesine Verdiği Tepkiler	69
3.3. Göç Olgusu Ve Halkın Modernleşmesi Üzerindeki Etkisi	77
3.4. Şehre Göç ile Beraber Varoş Kültürünün Oluşması	84
3.5. Dini Yapıların Modernleşme Üzerinde Etkileri	96
3.6. 2000'den Sonra Varoştan Şehrin Merkezine Göç.....	111
3.7. 28 Şubat Sonrasında Halkın Devleti Dönüştürme Çabaları	119
3.8. Halkın Modernleşme Araçları Ve Modernleşmenin Sonuçları.....	124
3.9. Devlet İle Halkın Modernleşme Konusunda Ters Düştüğü Noktalar	127
SONUÇ	129
KAYNAKÇA.....	137
EK-1 Şafak Pavey'in 31 Ekim 2013 tarihli Meclis Konuşması.....	152

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı

TABLÖLÄR

Tablo 1: İstanbul'un Yıllara Göre Nüfus Artışı	94
Tablo 2: Cari Faktör Fiyatları İle Milli Gelir	111
Tablo 3: Türkiye'de Satınalma Gücü Paritesine göre kişi başına düşen milli gelir	112
Tablo 4: Yıllara Göre Okuryazarlık oranı	114

GİRİŞ

İnsanlık tarih boyunca birçok karmaşık ve sıkışık dönemlere girmiş ve neticesinde tamamen başka bir yaşam tarzına yönelmiştir. Avrupa'da ise Roma döneminden kalma sistemlerle beraber bin yıldan fazla yaşamış ve sonrasında ortaya çıkan tarihi süreçlerle beraber yeni dönemler birbiri ardına sökün etmiştir. Coğrafi keşiflerle başlayan zenginleşme dönemi, nüfusun artışı ile devam etmiş ve toplum hayatında bütün bu dönemler boyunca adeta bir tahakküm aracına dönüşmüş olan Hıristiyanlık, Rönesans ve reform hareketleriyle beraber eski konumunu kaybetmeye başlamıştır. Sonrasında ortaya çıkan aydınlanma ile beraber aklın hâkimiyeti kabul edilmiş, bununla beraber eski anlayışlar temelinden sarsılmıştır. Bütün bu süreçler insan hayatının her yönünü etkileyecek olan modernizme yol açmış ve insanların hayat tarzları tamamen değişerek sosyal roller yeniden tanımlanmış, ekonomik ilişkiler farklılaşmıştır. Özellikle Endüstri Devrimi ve zenginleşmenin tetiklediği bu süreçler özellikle kendine bir ideoloji üretmiş ve neticesinde laik ve milliyetçi bir anlayış sisteme büyük ölçüde hakim olmuştur.

Modernizmin bilim tarihi içerisindeki tanımlamalarına bakıldığında, insanların basit köy hayatından karmaşık şehir hayatına geçişle beraber sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda içine girdiği karmaşık ilişkiler ile beraber zenginleşmesi ve şehir hayatının gereklerine uygun hale gelmesi olarak tanımlanmıştır. Batı tarihinde ortaya çıkan sosyal, siyasi ve ekonomik bütün hareketliliklerin en nihayetinde bir ideolojiye dayanması vazgeçilmez bir durum olduğu için, modernizm de kendini böyle bir ideoloji ile tanımlanmıştır. Bütün bu süreçlerin adeta ruhu haline gelmiş olan modernizm ideolojisi ise laik ve milliyetçi bir anlayıştır. Bununla beraber batı toplumu, kendisinin girdiği bu sürece, sonrasında bütün toplumların da tedrici olarak gireceğini iddia eden birçok kişiyi barındırmaktadır.

Ancak toplumların kendi dinamiklerine bakıldığında, tarihi süreç içerisinde bile farklı tepkiler verildiği ve devletlerin kendi gerçeklikleri ölçüsünde modernleşme hareketlerine giriştiği görülmüştür. Örneğin Osmanlı Devleti'ne bakıldığında, on dokuzuncu yüzyıl boyunca laikleşme hareketleri görülmüş olmasına rağmen, modernizmin adeta vazgeçilmezi haline gelmiş olan milliyetçiliği benimseyememiştir. Sahip olduğu imparatorluk yapısı ve devlet içerisinde birçok unsurun bulunması sebebiyle kendi varlığına adeta bir tehdit olarak ortaya çıkmış olan milliyetçilik anlayışına karşı, kendi icadı olan ve bir noktada makro ölçekte bir milliyetçilik olarak algılanabilecek olan Osmanlıcılık fikrini benimsemiştir. Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan bu anlayış ile beraber farklı unsurları bir Osmanlı çatısı altında birleştirmek gayretine girmiş ve böylece devleti ayakta tutmaya çalışmıştır. Ancak milliyetçiliğin teorik algısının ötesinde, insanların duygusal bir eğilimi olduğu hesaba katıldığında, on dokuzuncu yüzyıl dünya şartlarının buna pek müsait olmadığı Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak toprak kaybetmesinden anlaşılacaktır.

Devleti kurtarmak adına farklı ideolojileri denemiş olan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra elinde sadece Anadolu toprakları kalınca ve bunun da üzerine kendi içinden yeni bir devlet çıkarınca, tam olarak batılı tarzda laik ve milliyetçi bir ideolojiyi, Tanzimat'ın üzerinden takribi olarak 80 yıl geçtikten sonra kabul etmiş ve yoluna devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ile beraber, geleneksel muhalif grupların pasif hale gelmesinin de etkisiyle, hayatın bütün alanlarında modernleşme hareketlerine girişilmiş, bu uğurda bütün kültürel kodların yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. Batılı tarz modernleşmeyi ülke içerisinde olduğu gibi uygulamaya çalışan Cumhuriyet eliti, yetişme tarzı itibariyle batıdan gelen modernizm ile beraber, aydınlanma ve pozitivism gibi başka akımların da öngördüğü bütün anlayışları olduğu gibi benimseyerek yoluna devam etmek istemiştir.

Bu noktada Türkiye'nin modernleşme tarihini yazan birçok eser, tamamıyla devletin içine girmiş olduğu batılı tarzda modernleşme gayretleri üzerine yoğunlaşmıştır. Hâlbuki Türkiye'de on dokuzuncu yüzyıldan beri yaşanan ve toplum içerisinde varlığını sürekli olarak gösteren bir muhalif anlayış varlığını hissettirmiştir. Modernleşme hareketlerinin ideolojisini kabullenmeyen bu anlayış,

mütemadiyen muhalefette kalmış ve zaafa düştüğü dönemlerde bile koruyucu tedbirleri almıştır.

Bu toplumun hayat tarzına bakıldığında, özellikle İslam dininin yapılandırıcı çok önemli rollerinin olduğu görülecektir. Dolayısıyla Hristiyan batıda ortaya çıkan modernizme geçişteki yumuşaklık, bu toplumda görülmemiştir. Hatta bu muhalefet öyle bir noktaya varmıştır ki on dokuzuncu yüzyılda Üçüncü Selim ile beraber ortaya çıkmış olan batılı tarzdaki ideolojisi olmayan teknik modernleşme hareketlerine bile karşı çıkmış, o dönem itibariyle modernleşme önünde çok büyük bir engel teşkil etmiştir. Ancak zamanın ve şartların değişmesi ile beraber çok büyük değişimler geçirmiş olan bu toplum, sonrasında modernleşmenin itici gücü olmuş ve batılı tarz modernleşmenin ruhu haline gelmiş olan seküler anlayışın dışında yeni bir modernleşme modeli ortaya koymuştur.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle beraber başlayan bu süreçler, yaşandığı dönem itibariyle pek fazla nazara alınmamış ve bilim dünyasını çok fazla meşgul etmemiştir. Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde, bir önceki dönemde modernleşmenin sembolü haline gelmiş olan devlet, halkın kendi isteği doğrultusunda modernleşmemesi üzerine, statükocu bir yapıya bürünmüş ve yirmi birinci yüzyıl modernleşme hareketlerinin yeniden tanımlanarak ruh haline gelmiş olan demokrasinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu engeli aşma noktasında ise, yarım yüzyıldan fazladır kendi dinamikleriyle modernleşen halkın, tarihi geçmişine tamamen zıt bir görünüm arz edeceği şekliyle, devleti dönüştürme çabasına girdiği görülecektir.

İşte bu noktadır ki bilim dünyasında, üzerinde pek kafa yorulmamış ve yaşandığı dönemler itibariyle gidişatın nereye doğru olduğu konusunda spekülasyon yaklaşımlarda bulunulmuştur. Hatta bu toplumun modernleşme dönemleri içerisinde geçirmiş olduğu sancılı evreler, yer yer aşağılayıcı bir dille anlatılmış, hatta batı tarzındaki aydınlanmanın öngördüğü şekliyle, henüz aydınlanma seviyesine gelmediği için, olgun olmama durumu yaşayan bir birim olarak değerlendirilmiştir. Hâlbuki tabiatın kanunu gereği, çekirdekten başlayan bir serüven sürekli olarak gelişip devam etmiş ve sahip olduğu ideoloji ile beraber rüştünü ispatlar pozisyona gelmiştir.

Bu noktada Batının öngördüğü modernleşmenin vazgeçilmez olan seküler dünya görüşü, yer yer varlığını sosyal yaşam içerisinde devam ettirse de bir ideoloji olarak benimsenmemiştir. Dolayısıyla da bu toplum kendi dinamikleri ile beraber modernleşme yolunda çok önemli mesafeler kat etmiştir.

Bu çalışmanın temel konusu ise bilim tarihinin çok fazla ilgisini çekmemiş olan böyle bir modernleşme hareketinin evreleri ile beraber ele alınarak kendi dinamikleri içerisinde ortaya konulmaya çalışılmasıdır. Bu noktada bu çalışmayı önemli kılan mesele ise, her ne kadar kendi içerisinde de büyük muhalif düşünceler çıkmış olsa bile, batılı modernleşmenin ısrarla üzerinde durduğu ve kendi ruhu haline getirdiği seküler tarzdan başka böyle bir hareketin mümkün olmayacağı düşüncesinin bu toplum tarafından nakzedilmesinin ele alınmasıdır.

Bu çalışmanın temel argümanını şu şekilde ifade etmek mümkündür: Tarihi süreçlerin zorlamasıyla beraber ortaya çıkan batı tarzı modernizmin büyük ölçüde etkilediği ülkelerden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. İlk başta teknik anlamda bu modernleşmeye ayak uydurmaya çalışan Osmanlı Devleti, sonrasında ideolojik olarak da bu anlayışı benimsemiştir. Ancak bu dönem Osmanlı Devleti'nin ortaya koymaya çalıştığı modernleşme hareketlerinin önünde, halk kesimleri büyük ölçüde muhalif olarak bulunmuş ve modernleşmenin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Ancak değişen dünya şartları içerisinde bütün ilişkilerin yeniden tanımlandığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya konjonktürünün getirdiği yeni durum itibarıyla, bir önceki dönemde modernleşmenin önünde büyük bir engel olarak duran halk kesimleri, kendi dinamikleri ile beraber birçok evreden geçerek modernleşme yolunda büyük adımlar atmışlar ve bu arada kendi ideolojisini halka benimsetememesi üzerine statükocu bir yapıya bürünmüş olan devleti de dönüştürme çabasına girmişlerdir. Bu halk kesimleri, batılı tarzda modernleşmenin öngördüğü sosyal, kültürel ve ekonomik bütün alanlardaki modernleşme anlayışını kabul etmiş olmakla beraber, onun ruhu niteliğindeki seküler anlayışa karşı kendi dinamiklerini ortaya koyarak yoluna devam etmiştir. Dolayısıyla modernleşme noktasında batıda ortaya çıkan anlayışa muhalefet edilen tek nokta burasıdır. Ancak bu nokta bütün bir modernleşmenin ruhu haline geldiği için diğer hepsinden daha önemlidir ve bir noktada diğer hepsinin de itici gücüdür. Böyle bir tanımlamayla ortaya çıkmış olan

batılı modernleşme tarzı, Türkiye’de devlet tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen, bambaşka bir anlayışın itici gücü ile beraber gelişebileceğini de göstermiştir.

Bu çalışmada kullanılan yöntem literatür taramasıdır. Özellikle yirminci yüzyılın sonu itibariyle büyük ölçüde gelişmiş olan iletişim teknolojileri sayesinde insanların sahip olduğu fikirleri ve eğilimlerini özellikle medya üzerinden takip etmek son derece kolay bir hal almıştır. Dolayısıyla karşılıklı mülakatlarla beraber elde edilecek fikirlere çok ihtiyaç bırakmamıştır. Özellikle kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi neticesinde bütün toplum kesimlerinin duygu, düşünce ve eğilimleri medya içerisinde yer bulmuş ve literatüre girmiştir. Dolayısıyla bütün bu değişim evrelerini ve insanların fikir yapılarını öğrenmek ve tespit etmek bu şekilde mümkün olmuştur. Bu çalışmaya kaynaklık edecek veriler, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkmış yazın hayatında fazlasıyla mevcuttur.

Bu çalışmanın amacı noktasında şunlar söylenebilir: Özellikle yokluk dönemlerinden evrilerek modernleşme yolunda mesafe kat eden ve önceki dönemlerinde adeta olgun olmama durumunu yaşayan halk kesimleri, bilim dünyası tarafından çok fazla ilgiyle karşılanmamış, karşılandığı durumlarda bile yoklukları ve olumsuzlukları ön plana çıkarılarak eksik yönleri nazara verilmiştir. Hâlbuki İbn Haldun'un ifadeleri içerisinde bedeviliği andıran bu hal içerisinde gelişmeye açık bulunan ve nihayetinde önemli ölçüde gelişerek yeni bir modernleşme tarzı ortaya koyan bu halk kesimlerinin serüvenine farklı bir bakış açısı getirmektir.

Bu çalışmada *halk* ve *millet* sözcükleri, aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

BÖLÜM I

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Modernleşme

Tanım olarak “modern” kelimesi ilk olarak beşinci yüzyılda Latince’de Hristiyanlık sonrası dönemi, kendinden önceki pagan döneminden ayırmak için kullanılmış bir terimdir. O günkü Latince’de “modernus” olarak kullanılmıştır. Altıncı yüzyıldan itibaren ise “yenileyen” anlamında kullanılmaya başlamış, onuncu yüzyıldan itibaren ise felsefe ve din literatürüne girmiştir.¹ Aynı kelime 1500’ler civarında “şu anda var olan” anlamında kullanılmış, aynı yüzyılın sonlarına doğru ise “şimdiki zamana ait olan” şeklinde anlaşılmıştır. Shakespeare ise aynı kelimeyi “sıradan, her gün olan” manasında kullanmıştır. Yirminci yüzyıldan itibaren ise “güncele ait olan” şekline girmiştir.²

Merriam-Webster sözlüğü “modernleşmek” terimini şu şekilde tanımlamıştır: “Köylü tarım toplumunun seküler, şehirli ve endüstrileşmiş bir topluma dönüşmesidir. Endüstrileşmeyle çok yakından ilgisi olan modernleşme sürecinde ferdiyetin önemi artmış, aile ve cemaat gibi birleşimlerin yerini alarak toplumun temel birimi olmuştur. Endüstrileşmenin sonucu olarak, iş bölümüyle beraber uzmanlaşma da ortaya çıkmıştır. Bu amaca uygun olarak da geleneksel yöntemlerle idare edilmek yerine, tam da uzmanlaşma amacına yönelik olarak ortaya konmuş birtakım soyut prensiplerle yönetilmeyi seçmiştir. Geleneksel dini inançlar önemini yitirmiş, ayırt edici kültürel öğeler genellikle yok olmuştur.” Ayrıca aynı kaynak, bu terimin bugün bilinen manasıyla kullanımını da 1770 yılına dayandırmaktadır.³

---

¹ Tom Rockmore, (1989). “Modernity and Reason: Habermas and Hegel”, *Man and World*, Vol. 22, p. 233

² Douglas Harper, “Modern”, *Online Etymology Dictionary*, <http://www.etymonline.com/index.php?term=modern>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2014)

³ An Ancylopedia Britannica Company, “Modernization”, *Merriam-Webster Dictionary*, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2014)

Batı tarihinde süreçlerin zorlamasıyla ortaya çıkmış olan modernleşme, felsefede Descartes ve Bacon ile, bilimde ise Galileo ile başlayan döneme işaret etmektedir. Kant'ı da içine alacak şekilde aydınlanma geleneğini, Marx ve Weber'i de içine alacak şekilde ekonomik örgütlenme biçimlerinin değişimini içerir.⁴

Batı toplumlarında Coğrafi Keşiflerle beraber ortaya çıkan köklü değişikliklerin tetiklediği dünyevileşme ve aydınlanma fikri, temelde tanrı merkezli olan anlayışları yıkmış, onun yerine merkeze insanı koymuştur.⁵ Bu süreçte ortaya çıkan düşünürler tarihi, bir ilerleme paradigmasıyla açıklamış, doğa bilimlerine olan inanç güçlü şekilde vurgulanmıştır. Seküler dünya görüşlerini de doğuran bu süreç, dinin insan hayatındaki etkinliğine büyük bir darbe vurmuş, ortaya çıkan bu düşünürlerin ifade ettikleri duruma göre sadece tarihi bir öge olarak yerini almıştır. Tarihe ilerlemeci bir anlayışla bakmışlar, gelinen aşamada artık ferdin ve aklın hakimiyetini ön plana çıkarmışlardır. Hatta batı dışı toplumları da aynı kategorizasyona dahil etmişler, onların da zamanla kendileri gibi seküler bir topluma evrileceğini öngörmüşlerdir. Böylece batıyı merkeze koyup, diğer herkesin de batıya benzeyecek şekilde değişeceğine vurgu yapmışlardır. Aydınlanma ile beraber sekülerizm, hümanizm, evrenselcilik, özgürlük ön plana çıkmış, sonrasında ortaya çıkacak laik, demokratik hukuk devletlerine öncülük etmiştir. Ortaya çıkacak olan bu devletlerin diğer temel özellikleri hukukun üstünlüğünü ilke olarak kabul eden milliyetçi devletler olmalarıydı.⁶

Tarihi gelişimi içinde her şeyin el yordamıyla anlaşılmaya çalışıldığı ve yeni bir hayat algısının oluştuğu birinci devre olan on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasına mukabil, Fransız İhtilali ile beraber devrim dalgalarının inşa ettiği kamusal düzen arayışları ortaya çıkmıştır. Son olarak da göz alıcı başarılarıyla bütün dünyaya yayılma eğiliminde olan üçüncü devre modernleşmesi şeklinde de sınıflandırılan olmuştur.⁷

Batılıların ürettiği ve gelişmiş formu içerisinde modernleşme dört temel alana tatbik edilerek de incelenebilir: 1) Siyasal, 2) Toplumsal, 3) Ekonomik, 4) Kültürel.

⁴ Rockmore, *a.g.e.*, s. 235

⁵ Nazan Aksoy ve Bülent Aksoy, (1992). "İki Aydınlanma", *Birikim*, Ocak Sayısı, s. 58

⁶ Fahrettin Altun, (2002). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, s. 91.

⁷ Marshall Berman, (1999). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İstanbul, İletişim Yayınları, s.29

Siyasal alanda modernleşmeyle birlikte insanlarda siyasi hayata daha çok katılım, ortak karar verme mekanizmalarının gelişmesi, parlamenter ve katılımcı demokrasiler ön plana çıkmıştır.

Kültürel modernleşme daha çok sekülerleşme ve milliyetçilik ideolojileriyle beslenerek yol almıştır.

Toplumsal modernleşme sonucunda da bilginin artışı ve kitlelere yayılması, okuryazar oranının artması, şehirleşme ve geleneksel otoritenin zayıflaması gibi durumlar ortaya çıkmıştır.

Ekonomik modernleşmede ise iş bölümü, alanda uzmanlık, kitle üretim araçları, fabrikasyon, makineleşmeye yönelik tarım, büyük ölçekli ticari yapılar ortaya çıkmış, toplumların ekonomik yapılarını da mobilize ederek büyük dönüşümlere zemin hazırlamıştır.⁸

Avrupa'nın batısında iki büyük ülke olan İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan iki olay, modernleşmenin de önünü açmış ve modernleşmeyi 19. Yüzyılın başat meselesi haline getirmiştir. Bu olaylardan birincisi İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi ki bütün sosyal düzenleri ve devlet düzenlerini etkileyen ekonomik yapılanmanın ve üretim faktörlerinin köklü değişikliklere uğramasına zemin hazırlamıştır. İkinci olay ise 1789 Fransız Devrimidir ki milletlerin içine dalga dalga yayılarak büyük siyasi değişimlere zemin hazırlamış, modernleşmenin entelektüel yapısını oluşturmuştur.

Batı dünyası Rönesans'tan beri içine girdiği kültürel ve sosyal değişimlerin yanında önemli ölçüde bilimsel devrimlere de ev sahipliği yapmış, Fransız İhtilaliyle kültürel değişimleri hızlandırmış, Sanayi Devrimiyle büyük bir ekonomik gelişme sağlamıştır. Ancak bu gerek sahip olduğu entelektüel birikim gerekse ekonomik ilerlemeler, kendisi dışındaki toplumları da modernleşme sürecine itmelerine sebep olmuştur. Buradaki en önemli saik ekonomiktir denilebilir. Örneğin, İngiltere'nin 1838 yılında Osmanlı Devleti ile imzaladığı Baltalimanı Antlaşması incelendiğinde, Osmanlı'da o güne kadar var olan ve üreticinin malını ucuza satarak aldanmasını önlemek için ortaya konulan yed-i vahid denilen malların tek elde toplanması sistemi İngiliz tüccarların işine yaramamaktaydı. İngilizler ise ticaretin serbestleştirilmesi

---

⁸ Altun, *a.g.e.*, s. 25

yönünde adımlar atılmadığı müddetçe Osmanlı ekonomisinin dünyadaki sisteme ayak uyduramayacağını ve gerilemeye mahkûm olacağını vurgulamışlardır.⁹ Burada her ne kadar vurgu ekonomik sisteme entegrasyon üzerine gitse de o günkü şartlar içinde kitle üretim araçlarına sahip İngiltere'nin en büyük problemi üretim değil, mallarının pazarlanmasıydı. Bu noktada bütün yeryüzünü bir Pazar olarak algılamışlar ve bu pazarın gelişmesini, hem kendi gelişmeleri, hem de başka ülkelerin gelişmesi için bir anahtar hükmünde görmüşlerdir.¹⁰

Bu şartlar altında batılı ülkeler, diğerlerini modernleşmeye sürüklemişler ve o toplumların da mobilize olmalarında önemli roller oynamışlardır. Ancak burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta şurasıdır ki Osmanlı gibi batı dışı toplumlarda modernleşme sadece batının zorlamasıyla değil, aynı zamanda o toplumların kendi iç dinamiklerini de harekete geçirmeleriyle eş zamanlı yürümüştür. Dolayısıyla her toplumda aynı modernleşme modeli görünmez, hepsi kendi toplumsal özelliklerine göre farklılık arz eder.¹¹

Batı dışında modernleşmeye doğru evirilen toplumların önemli bir özelliği ise endüstrileşmemiş olmalarıdır. Zaten onları da modernleşmeye iten başat saiklerden birisi endüstrileşmiş batı karşısında birer tarım toplumu olmalarıdır. Bu yolda ilerlerken sahip oldukları örgütsel yapıları da endüstrileşmenin gereklerine uygun olarak dönüştürmeleri gerekmektedir. Bu da birtakım ideolojik argümanların hayata geçmesine ön ayak olmuş¹², toplumları da yeni duruma göre kamplara ayırmıştır.

Sömürgeleştirilmiş toplumlar kendi iç dinamikleri içinde batılılara ve onların ortaya koyduğu kurum ve kavramlara karşı tepkiler geliştirirken, Rusya ve Osmanlı gibi ülkeler ise gelişmeleri yakından takip edebilecek entelektüel birikim ve kapasiteye sahip merkezi yönetimleriyle modernleşmeyi gerçekleştirmeye çalışmışlardır.¹³ Bu devlet yapıları ise merkezden çevreye doğru kültürel birleşmeyi sağlayacak ve ortak tarih, ortak ülkü ve ortak milliyet etrafında toplayacak siyasi

⁹ Dallog, "Baltalimanı Antlaşması", *Türk Tarihi*, Erişim Tarihi: 25 Kasım 2014) <http://dallog.net/antlasmalar/baltalimani.htm>

¹⁰ Jean-François DENIAU, Gerard DRUESNE, (1994). *Ortak Pazar*, Çeviren: Lerzan Özkale, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 10

¹¹ Cyril E. Black, (1989). *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev. Fatih GÜMÜŞ, Ankara, Verso Yayınları, s. 63

¹² Toker Dereli, (1975). *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, s. 57

¹³ Black, *a.g.e.*, s. 74-76

fikirleri yaymaya başlamışlardır.¹⁴Böylece ulus-devletlerin de önü açılmaya başlanmıştır.

Modernleşmenin bu toplumlardaki önemli bir etkisi ise geleneksel ilişkiler içindeki birey, nispeten ilkel olan bu sosyal konumundan bir farklı konuma yerleşmiş olmasıydı. Şöyle ki geleneksel köylü kültürden modern şehirli kültüre geçişte birçok kavram da radikal değişikliklere uğramaktaydı. Şehir kültüründe bilimsel bilgi ve endüstrileşmenin öngördüğü karmaşık bir laik kültüre doğru evirilmekteydi. Bu ise olumu yönleriyle beraber birçok toplumsal bunalımlara sebep olacak olumsuz yönlerini de beraberinde getirmekteydi.¹⁵ Burada ortaya çıkan laik kültür ise kendine göre kendine göre bazı kültürel ve tarihi öğelerle yeni bir toplum inşa etmekteydi.

Her toplumun kendi içinde ve birçok öğeleri itibariyle kendine has bir modernleşme süreci içinde olduğu gerçeğinin yanında bir de toplumların kendi içinde yaşadıkları bu süreçte aydınların rolü altı çizilmesi gereken bir durumdur. Özellikle de geleneksel insan tipini yetiştiren yapılardan çıkan kadroların karşısına çıkmış olan ve modern eğitim alan bu aydın tipi, gelişmeye ve dönüşmeye daha açık bir yapıda olması hasebiyle konumunu diğerine karşı mütemediyen güçlendirmiş ve modernleşme noktasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.¹⁶

Batı dışı toplumların modernleşme sürecini etkileyen en önemli saiklerden birisi de toprak bütünlüğüne yönelmiş bir tehdidin olup olmamasıdır.¹⁷ Çünkü böyle bir tehditle karşılaşmaları aslında o devletlerin enerjilerinin büyük bir bölümünü ayrılıkçı hareketleri kontrol etmeye ve merkezi teşkilatlarını güçlendirmeye zorladığı gözlemlenmektedir.

İkinci dünya savaşının sonrasındaki batı toplumuna bakıldığında, bir modernleşme kuramının ortaya atıldı görülmüştür. Bu kurama göre batının bütün kurumlarıyla beraber ortaya koyduğu modernleşme şeklinin gelecek dönemde bütün doğu toplumları tarafından bir yol haritası olarak kabul edilip bu modele göre modernleşecekleri ve batıyı taklit ederek bütün kurumlarıyla batı gibi gelişmişlik düzeyini yakalayacakları söylenmiştir. Aslında batı toplumunun geçmiş dönemlerine

¹⁴ Manfred Halpern, (1963). *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*, New Jersey, Pinceton University Press, s. 53.

¹⁵ Black, *a.g.e.*, s. 77-85

¹⁶ Ellen Kay Trimberger, (2003). *Tepeden İnmeci Devrimler*, Çev.: Fatih Uslu, İstanbul, Gelenek, s. 32

¹⁷ Black, *a.g.e.*, s. 103

bakıldığında benzer düşünsel süreçleri yaşadıkları görülecektir. Özellikle eski Yunan ve Roma'dan kalma yerleşik düşüncelere göre kendileri dışındaki bütün toplumlar barbar olarak nitelenmiş ve o şekliyle de muamele görmüşlerdir. Aydınlanma dönemine bakıldığında batı dünyasında tekrardan ortaya çıkan bu düşünce, sonrasında iki dünya savaşı arasında batı devletlerinin hükümlerlik noktasında krize girmelerinin üzerine tekrardan düşünce dünyalarını meşgul etmiş ve kültürel hegemonyanın etkisinin azalacağı endişesi yaşanmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşından sonra tekrardan bütün kurumlarıyla beraber yükselişe geçen batı dünyası, hem diğer toplumları kendi arkasından çekmek hem de kültürel olarak onlar üzerinde bir tahakküm kurmak amacıyla tekrardan üstünlük düşüncesini işlemeye başlamış ve neticede modernleşme kuramı ortaya çıkmıştır.¹⁸

Türkiye'de, modernleşme düşüncesini batıda ortaya çıkmış hali ile kabul edip ülkenin tarihi seyrini bu minval üzere devam ettirenler olduğu gibi, bu şekilde modernleşme meselesine karşı çıkanlar ve meseleye başka perspektiften bakanlar da olmuştur. Bu bakış açısında bir batı karşıtlığı olmakla beraber, temelde yine batı perspektifi birincil plana konularak onun üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Örneğin Peyami Safa, Türk modernleşmesinin safhalarına baktığında İslamcılık ve Türkçülüğün kötü bir imtihan geçirerek sakatlandıklarını ancak Batıcılığın ayakta kaldığını ifade etmiştir. Batı düşüncesindeki modernizm hareketinin olumlu bir durum olduğunu kabul ile beraber, tarihi süreç içerisinde temel olarak böyle akılcı bir modernleşmenin öncelikle Türk İslam düşüncesinde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Buna örnek olarak da Farabi ve İbni Sina gibi dehaların kendi zamanlarında mistik düşünceye saplanmış olan Hristiyanların tam tersine, akılcı düşünceye sahip olarak batının sonradan aynı düşünceye girip çok çok kullanacağı Yunan felsefesini yorumladıklarını ve batının yürüyüşüne öncü olduklarını göstermektedir. Ancak İslam dünyasında sonradan ortaya çıkan mistik anlayışın İslam'ı önemli ölçüde geriletliğini, diğer taraftan Hristiyanlığın da Roma düşüncesi ile beraber atağa geçtiğini ifade etmiştir.¹⁹

¹⁸ İsmail Coşkun, (1989), "Modernleşme Kuramı Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, .cilt 3, Sayı 1, s. 290-292

¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, (1994), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul, Ülken Yayınları, s. 448

Burada dikkat çekici olan nokta, Türkiye’de Batı tarzı modernleşmeye belirli yönleri itibariyle karşı olanlar var iken, modernleşme tipini olduğu gibi kabul edip bunun köklerini yine kendi geçmişinde arayanlar da olmuştur. Aslında Cumhuriyet dönemi için bu düşünce pek yabancı değildir. Çünkü Batıda ortaya çıkmış olan gelişmelerin ve medeniyet düşüncesinin aslında bir şekilde eski Türklerin içinde bulunduğunu iddia eden değişik anlatılara bu tarihler içerisinde rastlamak mümkündür. Buna diğer bir örnek olarak Türkiye’de ortaya çıkmış olan Güneş Dil Teorisi’ni vermek mümkündür. Bu teori ile beraber bütün dillerin ve medeniyetlerin kökeninin Türkçeden ve Türklerden geldiği iddia edilmiş, özellikle eski Hitit ve Sümer medeniyetlerine sahip çıkılma gayretinde olunmuştur.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki batı dışı toplumlarda modernleşmeye önemli ölçüde batının zorlamasıyla girişilmesinin dışında, özellikle entelektüel kapasitesi süreçleri algılayıp tepki vermeye müsait yapıdaki devletlerin içinden modernleşmeyi destekleyecek bir nesil yetişmiş ve kendi içlerinden itici güç olmuşlardır. Bu batı yanlısı değişim taraftarı olan kesime karşı da gelenekselciler tarafından bir tepki başlamış, aralarındaki mücadele modernleşme sürecinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur.

1.2. Kimlik

En temel anlamıyla kimlik; insanların, insan gruplarının ve insan topluluklarının kim olduklarına ve kimlerden olduklarına verdikleri cevaplardır. Bu noktada kimlik alımında bazılarıyla benzerlik ortaya çıktığı gibi, diğer bazılarıyla da farklılıklarını ortaya koymaktadır. Doğal olarak insanın kimlerden olduğuna verdiği cevap, kimlerden olmadığını da ifade etmektedir.²⁰

Bu temel tanımdan yola çıkarak şunu söylemek mümkündür ki insan kimliği ile ilgilen birçok bilim dalı bulunmaktadır. Ancak burada ele alınacak olan psikolojik olarak insanın kendini tanımlamasından öte, tarihi şartların, içinde bulunulan toplumun ve inanç sistemlerinin insanda oluşturduğu ve tarih ve kültür birikimi ile beraber ortaya çıkacak olan kimliktir.

²⁰ Bozkurt Güvenç, (1997). *Türk Kimliği*, Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 3

Kimlik oluşumunda ferde bakan yönüyle iki önemli unsurdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi tanımlama ve tanınma, ikincisi ise aidiyet duygusudur. İnsanın kendini tanımlaması noktasında, içinde yaşadığı toplumda belli bir sıfatla ve belli bir konumda yaşamak ister ve bu haliyle de tanınmak ister.²¹

Kimlik konusunda, bilimsel dünyada birtakım sınıflandırmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmada ele alınacak olan kimlik türünde özellikle vurgulanması gereken kişinin sahip olduğu nesnel kimliktir ve bu kimlik sayesinde insanın içinde bulunduğu toplumu yansıtmaktadır. Bu kişilik türü ise insanın içinde bulunduğu toplumdaki gelenek ve görenekler, orada aldığı eğitim inanç modelleriyle oluşmaktadır.²²

İnsanların özellikle kendilerini tanımlamada ve aidiyetlerde kullandıkları kimliğin oluşumuna bakıldığında, bunun tarihten coğrafyadan, kolektif hafızadan, dini inançlardan etkilenerek sürekli bir oluşum halinde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kimlik sürekli yenilenme içerisinde olan bir yapıya da sahiptir. Dolayısıyla bir toplum içerisinde kimlik tanımları ortaya çıkan şartlar dahilinde değişikliklere uğramaktadır.²³ Böylece kimlik, insan toplulukları içinde sürekli bir değişim ile beraber yeni tanımlamalar kazanarak varlığını sürdürür.

Kimlik tanımı içerisinde kendisine yer bulan ve insan topluluklarını önemli ölçüde etkileyen kavramlardan bir tanesi de kimlik arayışıdır. Bu kavram, psikolojide insanın kendisine toplum içerisinde yer belirleme süreci olarak tarif edilmiştir. Ancak burada ele alınan kimlik arayışından kasıt, insanların tarihi süreç içerisinde içinden geçtikleri çok büyük sosyolojik değişimler neticesinde önceki kimliklerin yenisine dönüşmesi noktasında tarihi ve toplumsal şartların insanları zorlamasıdır. Tarihi dönüm noktalarında insanların bir kimlik bunalımına girdiği ve yeni kimlikler aradığı bilinen bir gerçektir. Örneğin yirminci yüzyılda çok hızlı bir modernleşme yaşayan Japon toplumunda yeniden tanımlanan toplumsal ve ekonomik ilişkiler, insanlarda büyük ölçüde kimlik arayışı problemini beraberinde getirmiştir.²⁴

²¹ Süleyman Yıldız, (2007). “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor*, Sayı 74, s. 10

²² Nevzat Kösoğlu, (1998). *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*, İstanbul, Ötüken Yayınları, s.44

²³ Manuel Castells, (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, II. Cilt, çev: Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 14

²⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 13

Modern manada kimliğin özellikleri belirlenirken insanların ortak tarihlerine, ortak dillerine ortak vatanlarına vurgu yapılarak onların milliyetçi bir çatı altında toplanmaları görülmüştür. Ancak bu çalışmanın da konusu olan Osmanlı modernleşmesinde bakıldığında, önceleri böyle bir tanımın Osmanlı Devleti'nde olmadığı göze çarpacaktır. Diğer bir deyişle, Osmanlı devleti kendi uyruğu altındaki insanları bir kavim veya toprağa göre ayırmamış ve kendisine sadakatin temeli olarak bu konuyu vurgulamamıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyıl modernizminin getirdiği yepyeni tanımlar, Osmanlı içerisinde büyük ölçüde kimlik bunalımına ve kimliği yeniden tanımlamaya zorlayıcı bir sebep olmuştur.²⁵

Bu noktadan hareketle Osmanlıda, özellikle devlet elitinin modernizmin zorlamasıyla çok büyük değişimlere mecbur kaldığını ve bu noktada hem kimlik bunalımı hem de yeni bir kimlik oluşumu süreçleri yaşadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu bağlamda, modernizmin oluşturduğu yeni dünya düzenine uyum içerisinde kendini yeniden tanımlayan Osmanlı Devleti, eski dini kimliğini büyük ölçüde bir tarafa bırakarak yeni ve modernizmin öngördüğü şekliyle laik bir devlet olmaya doğru büyük adımlar atmıştır. Bu adımların en başta gelenlerinden bir tanesi ise Tanzimat ile beraber ortaya çıkacak olan Osmanlılık düşüncesidir. Aslında bir noktada laik düşünce olan Osmanlılık, yeniden bir vatandaşlık tanımlamış ve herkesi devlet önünde eşit saymıştır.²⁶

Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan ve her geçen gün daha da güçlenen bu laik kimlik, sonrasında kendini batılı tarzda tanımladıktan sonra, sahip olduğu ideolojiyi insanlara diretecektir. Bu kimliğin Cumhuriyet dönemindeki gelişim süreçlerine bakıldığında, 1930'lar itibariyle ortaya konulan kültürel reformlar ile beraber milliyetçilik düşüncesi olabildiğince yerleşmiş ve bu düşüncüyü daha da yerleştirmek adına, öz Türkçe kelimeler tespit edilerek Türkçeye kazandırılmaya çalışılmıştır. Hatta bu noktada bütün dillerin kökeninin Türkçe olduğunu iddia eden Güneş Dil Teorisi devlet tarafından desteklenmiştir. Sonrasında ortaya atılan Türk Tarih Tezi ile beraber Sümerler ve Hititler gibi eski çağlarda yaşamış medeniyetlerin de bir

²⁵ Kemal H. Karpat, (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 19

²⁶ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 22

noktada Türklerden geldiği ima edilmiş ve bu vesileyle Türk kimliği güçlendirilmeye çalışılmıştır.²⁷

Kimliğin yeniden yapılandırma süreçlerinin en önemli yönlerinden birisi olan eskiyi kötüleme davranışı, Cumhuriyet döneminin laik kimlik yapılandırmasında çok önemli bir unsur olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığını ve çağa ayak uyduramayışını Cumhuriyet dönemi aydınları çokça işlemişler ve bu noktada Cumhuriyetin modernleşmek hususunda insanlara neler kazandırdığı meselesini çokça işlemişlerdir. Bununla beraber özellikle Osmanlı'nın son dönemindeki padişah ve onun etrafındaki figürleri vatana ihanet derecesinde yanlış yolda gitmekle suçlamışlar, onların hatalarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Yeni oluşturulmaya çalışılan kimliğin önemli bir yönü olan eskiyi kötüleme davranışı, Türkiye Cumhuriyeti'nde kendisini fazlasıyla göstermiş ve bu davranışa ilk girenlerden birinin Mustafa Kemal'in bizzat kendisi olduğu görülmüştür. 1927 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin kongresinde okuduğu Nutuk'un hemen başında Osmanlı'nın son padişahı olan Vahdettin'in içine düştüğü yanlışları ifade etmekte ve onun kendi saltanatını güçlendirme derdinde olduğunu özellikle belirtmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere yeni kimliğin oluşturulması safhasında eskiyi kötüleme siyaseti vazgeçilmez bir unsur olarak Türk modernleşme hareketleri içerisinde de kullanılmıştır.²⁸

1.3. İdeoloji

En yalın anlamıyla ideoloji, kendi içinde tutarlı fikirler bütünüdür denilebilir. Bu fikirler bütünü mevcut halde var olan iktidar ilişkilerini korumayı amaçlayan bildiği gibi bunu yıkmayı da amaçlar ve nihayetinde organize şekilde gelişen siyasi eylem biçimidir. İdeolojilerin özelliklerine bakıldığında;

- 1) kendileri bir dünya görüşü olup mevcut düzene ilişkin bir fikir sunarlar
- 2) daha iyi bir toplum amaçlayıp bu amaç uğrunda bir model sunarlar

²⁷ Carter V. Findley, (2014), *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, S. 256

²⁸ Erkan Şenşekerci (2014), *Mustafa Kemal Atatürk Söylev (1919-1927) ve Demeçler (1928-1938)*, 2. Baskı, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, s. 21

3) normatif yapıları vardır ve siyasi değişimin ne şekilde olması gerektiği konusunda fikir ortaya koyarlar.²⁹

Birçok terim gibi “ideoloji” sözlüğü de tarihi gelişimler içerisinde farklı anlamlara gelmiştir. Köken olarak Yunancadan gelen ve “ideo” ve “-logy” sözcüklerinden oluşan bu kavram, on dokuzuncu yüzyıl başında fikirlerin bilimi anlamında kullanılmaktaydı. O zaman kullanıldığı bağlam içerisinde duyu organları vasıtasıyla bilgiyi elde eden aklın felsefesi şeklinde ve metafiziğin zıddı olarak kullanılmıştır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise fikirlerin ve doktrinlerin sistematik kümelenmesi şeklinde kullanılmıştır. Son dönemde ise pejoratif bir anlam kazanarak makul argümanlarla desteklenmeyen kuralcı doktrinler şeklinde bir tanımı da içine dahil etmiştir.³⁰

Ergil, ideolojinin iki çeşit tanımından bahseder. Bunlardan birincisi geniş kapsamlı tanım olup insanın ve insan toplumlarının veya toplumlar içerisindeki alt birimlerin kendi içlerinde geliştirdikleri insan toplum ve devrine ilişkin bilişsel ve ahlaki sistemleridir. Dar kapsamlı tanımda ise, “Belirli bir biçimde düşünmeyi ve davranmayı haklı çıkarmak ya da düşünce ve davranışları belirli bir biçimde etkilemek işlevini taşıyan inanç tutum ve düşünceler demetidir.”³¹

Yine aynı kaynakta geçtiği şekliyle ideoloji; insanları, nesnelere, eylemleri ve olayları ve bunlar arasındaki ilişkileri açıklama gayretidir. İdeolojinin sübjektif bir yönünün olması, gerçekliğin bir bölümüne ilişkin bir kişinin veya içinde bulunduğu grubun düşüncelerini, inanışlarını ve tutumlarını içerdiği anlamına gelir. Bu bağlamda ideolojiler gerçeği, onu yaşayanların bakış açılarıyla yansıtırlar. Böylece insanlar ortaya koydukları fikirlerinde taraf tutarlar ve yanlı yorumlarla meseleye yaklaşırlar. Bu noktada varılacak sonuç şudur ki ideoloji aslında insanların varoluşsal gerçekliğinden ortaya çıkarlar ve yaşanan varoluşsal süreçte oluşan bilincin bir parçası olurlar. Esasında ideoloji, insanların fikirleri toplamından, ahlak anlayışlarından ve yaşam koşullarından etkilenecek ortaya çıkar.³²

²⁹ Andrew Heywood, (2007). *Siyaset*, Ed. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, s. 47

³⁰ Douglas Harper, “Ideology”, *Online Etymology Dictionary*, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2014) <http://www.etymonline.com/index.php?term=ideology>

³¹ Doğu Ergil. (1983). “İdeoloji Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 38, cilt 1, s. 69

³² Ergil, *a.g.m.*, s. 70

Bu noktada bütün düşünce sistemlerinin bir ideoloji olmadığını ortaya koymak gerekmektedir. Bazı düşünceler bilimsel olmakla beraber, belirli doğruluk ölçütlerine uyarlar ve tarihin belli dönemlerinde benimsenirler. Bu düşünceler aynı zamanda belirli nesnellik, tutarlılık ve kesinlik ölçütlerine de uyarlar. Ancak bunları ideolojilerden ayıran temel nokta, bir sınıf veya zümrenin ihtiyaçlarını ve gereksinimlerini karşılamak için doğmuş olmamalarıdır. Bu noktada ideolojinin önemli bir farkı ortaya çıkmaktadır: ideolojiler bir sınıf veya zümreyi bir arada tutmaya yönelik düşünceler bütünüdür ve gruptaki üyelerin eylem ve tutumlarını haklı gösterip onların çıkarlarını korumaya yararlar. Dolayısıyla bir zümrenin çıkarlarını savunduğu ve gerçeğin tümünü yansıtmadığı için, ideoloji bir noktada doğrudan sapma şeklinde nitelendirilebilir. Evrensel gerçeklikten öte sınıf zümre çıkarlarını ele almaları ve onları evrensel gerçeklikmiş gibi sunmaları ideolojilerin aldatıcı yönünü ortaya koyar. Bu noktadan bakıldığında hiçbir ideoloji doğrunun bilimsel yollarla ortaya konulması kaygısı taşımamaktadır. Bu yüzden ki bilim ve ideoloji birçok noktada çatışma halindedir ve bilimselliğin aksine ideolojilerin içerisinde dogmatik ve katı bir yapı bulunmaktadır.³³

---

³³ Ergil, *a.g.m.*, s. 71

BÖLÜM II

TÜRKİYE'DE DEVLET MODERNLEŞMESİ

2.1. Osmanlı Devletinde Modernleşme

2.1.1. Kuruluş, Yükselme Dönemi ve Klasik Dönemin Sona Ermesi

Osmanlı modernleşmesi üzerine yapılacak bir çalışma, toplum yapısına, yönetimine ve siyaset felsefesine ilişkin birtakım tarihsel, kavramsal ve metodolojik sorunları aydınlatmalıdır.³⁴ Selçuklu mirası ve diğer Ortadoğu Müslüman devletlerinin mirası üzerinde yükselecek olan Osmanlılar, Moğol işgaliyle beraber gelip batı Anadolu'ya yerleştiler. Bunların içinde ulema, zanaatkar, tüccar ve Selçukludan gelen bazı devlet memurları bulunmaktaydı. Öyle ki Osmanlı'nın asıl yükselişini askeri başarıdan çok Ahi teşkilatı etrafında örülen ekonomik yapıya bağlayanlar olmuştur³⁵. Bulunduğu coğrafyanın da gelişmesine yardım ettiği ayrıca vurgulanması gereken bir durumdur. Çünkü Haçlı seferlerinden beri zayıflayan bir Bizans'a komşu olması ve batıya yani Hristiyanlara komşu olması Osmanlılarda gaza fikrini canlı tutmuş, sürekli hareket halindeki bir toplum modeli ortaya koymuştur. Öyle ki bu gaza fikri toplumun bütün değer sistemlerine nüfuz etmişti.³⁶ Bu fikrin bir neticesi olarak etraftaki aşiret reisleri ve küçük toprak beyleri gelip Osmanlılar içinde birer askeri sınıf oluşturmaktaydılar³⁷.

Osmanlı toplumsal düzeni iki temel sınıflamadan müteşekkildir. Bunlardan birincisi "erkan-ı erbaa" olarak nitelendirilen dört tabakalı bir sistemdir. Bu sistemde;

---

³⁴ Kemal H. Karpat, (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çeviren: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Ankara, İmge Kitabevi, s. 11

³⁵ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s. 12

³⁶ Halil İnalcık, (1975). *The Ottoman Empire (The Classical Age 1300-1600)*, New York, Praeger Publishers, s. 6

³⁷ Kemal H. Karpat, (1973). "Structural Change, Historical Stages Of Modernization And The Role Of Social Groups In Turkish Politics", içinde: *Social Change And Politics In Turkey: A Structural-Historical Analysis*, der: Kemal H. Karpat, Leiden, E.J.Brill, s, 28

1) askerler, 2) bürokratlar, 3) zanaatkar ve tüccarlar, 4) reaya (üretici sınıf) bulunmaktaydı. Sonrasında ise bu sınıflandırmada değişikliğe gidilerek yönetici olan askeri sınıflar ve üretici olan reaya şeklinde isimlendirilmiştir. İkinci sınıflandırma türü ise millet sistemidir. Burada Müslim ve gayr-i Müslim olarak halk sınıflandırılma yapılmıştır. Hristiyanlar ve Musevilerden oluşan bu gruba ayrıca zimmi denirdi ve bu gruplar önde gelen dini liderleri altında bir birim oluşturlardı. Yönetimin görevi ise bu farklı gruplar arasında devamlılığı sağlamaktır. On yedinci yüzyıla kadar yönetimde bulunmak ve siyasi konum elde etmek ayrıcalığı sadece Müslümanlara verilse de bundan sonra değişim başlar ve 1711-1812 arasında Fener Rumları, Eflak ve Boğdan'a yönetici olarak gönderilirdi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ise dini ayrıcalık teorik olarak kalkmıştır. Hükmettikleri değişik coğrafyalardaki sosyal düzene göre toprak sistemi kurmuş olan Osmanlılar, bu sistemlerde yaptığı düzenlemeler, vergi politikaları ve yeni askeri ve idari uygulamalardaki değişimlerle bir nevi sosyal değişimi de hızlandırmışlardır. Ancak bu değişimlerin önemli bir yönü geleneksel, kültürel ve dini yapılara doğrudan cephe alarak değil, eski ilişki biçimlerini yavaş yavaş ortadan kaldırarak yapmış ve bu değişimleri yönetici sınıfın amaç ve çıkarlarıyla uyumlu kılmıştır.³⁸

On altıncı yüzyılın ortalarında muazzam bir devlet haline gelen Osmanlı için birçok şey de değişmeye başlamıştı. Fetih düşüncesinin sona ermesi ve buralardan elde edilen gelirlerin azalması ve bunlara ek olarak Avrupa'nın coğrafi keşiflerle zenginleşmeye başlaması yeni bir şafağın habercisiydi. Bu dönemde geleneksel üretici sınıf olan köylüler de artık ekonomik ilişkilere girmeye başlamıştı.³⁹ Bundan sonraki değişimlerin bir diğer habercisi de ateşli silahlara yapılan yatırımla beraber yeniçerilerin güçlenmesine mukabil taşradaki tımarlı sipahilerin gözden düşmesiydi. Değişen sistemle beraber masraflarını karşılayamayan bu yöneticiler meşru sayılmayacak faaliyetlere girişecekler ve bu da Celali isyanlarının tetikleyicisi olacaktı.⁴⁰

³⁸ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s. 13-15

³⁹ Taner Timur, (1994). *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara, İmge Kitabevi, s. 134-135

⁴⁰ Huri İslamoğlu, Çağlar Keyder, (1981). "The Ottoman Social Formation", içinde: *The Asiatic Mode of Production, Science and Politics*, der: Anne M. Bailey, Josep R. Llobera, London, Routledge and Kegan Paul, s. 2

Ayrıca on yedinci yüzyılda artan yeniçerilerin maaşlarını karşılamak ve artan askeri harcamalar, merkez teşkilatını, vergi sistemini değiştirmeye zorlamıştır. “İltizam” diye bilinen sisteme geçilmiş, ancak vergi toplayan mültezimlerin tefecilik gibi faaliyetleri de boy göstermeye başlamıştır. Bunlara ek olarak, sermaye birikiminin de önü açılmıştır⁴¹. Daha önceleri devlet ile köylü arasında aracılık rolü oynayan ayanlar, yeni ekonomik ilişkilerin ortaya çıktığı sistemle beraber, hem zenginleştiler hem de ticaret ve imalatta söz sahibi olmaya başladılar.⁴²

On yedinci yüzyıl ile beraber Osmanlı’da köklü değişiklikler baş göstermeye başlamış, padişahın eski otoritesi azalırken, ulema sınıfının devlet içindeki etkinliği artmıştır. Bu noktada içine girilen reformların köklü olmasından ziyade, geleneksel düşünce kalıplarıyla ele alındığını ve askeri kaygılarla yapıldığını iddia edenler olmuştur. Hatta Osmanlıların, Avrupa’daki gelişmeleri iyi takip etmedikleri yönünde eleştiriler de mevcuttur⁴³. Ancak Karpat’a göre bu meselede önemli ölçüde yanlış anlamalar ve yorumlar mevcuttur. Yazara göre toplumun yönetilmesi, hem bir koruyuculuk ve devamlılıkla beraber gitmiş, hem de kendi kültürel çerçevesi içinde değişime ayak uydurmuştur. Değişen dinamikler ve toplumsal özellikler, başka faktörler de ele alınınca yanlış yorumlara sebep olmuştur. Bu sahada yapılmış çalışmaların çoğu, klasik dönemde ortaya çıkmış kurumları hep varmış gibi algulamışlar ve III. Selim (1789-1807) ile başlayan köklü değişim dönemini klasik dönemin kurumlarının dönüşümü olarak vurgulamışlardır. Yani 1606 Zitvatorok Barışından 1774 Küçük Kaynarca Barışına kadar olan dönemi reformlar ve değişimler adına yok sayma eğilimi vardır. Ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yaşanan toplumsal değişim, on beşinci ve on altıncı yüzyılların oturmuş düzenine değil, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların değişime sürüklediği güçlerine bağlanmalıdır. On yedinci yüzyıldaki değişimler, merkezin direktifleri doğrultusunda değil, daha çok özgür şartlar altında ortaya çıkmıştır. Merkezi yönetimdeki otorite kaybı, bölgesel güçlerin yükselişi ve Avrupa’nın artan etkisine bağlanmalıdır. Her ne kadar klasik dönemden kalma kurumlar varlığını sürdürse de on yedinci ve on

⁴¹ İslamoğlu ve Keyder, a.g.e.

⁴² Karpat, *Structural Change, Historical Stages Of Modernization And The Role Of Social Groups In Turkish Politics*, s.37-38

⁴³ Esra Atalı, (2002). *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jöntürk Devriminin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, s. 132

sekizinci yüzyıllar boyunca fonksiyon ve içeriklerinde önemli değişiklikler olmuştur. İçerikleri farklı olup yapıları aynı kalan kurumlar araştırmacılara yumuşak devamlılık hissi vermiştir. Hâlbuki o dönemdeki dönüşümler köklü, hatta kaotiktir.⁴⁴

Genellikle klasik sistemin on dokuzuncu yüzyıldaki dönüşümünü, devletin toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit hissetmesi üzerine gerçekleştirdiği fikrine karşı ise Karpat, on yedinci yüzyılda başlayan dönüşüm vaktinde devletin toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olmadığını, sadece 1683 Viyana bozgununun bunu hızlandırmış olabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu dönemde küçük dini gruplar ve toplumsal birimler birleşerek daha büyük organizasyonlar vücuda getirdiler ve bu da kimlik değişimine sebep oldu. Bu dönemle beraber yaşanan köklü bir zihniyet devrimi ise şu şekilde gerçekleşti: Devlet içinde o güne kadar büyük bir motivasyon aracı olan fetih arzusu ve eski göçebe toplumun etkilerinden kalan savaşçı kimlik yerini, ince ve nazik bir şehirli kimliğe terk etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da taşrada etkisizleşen askeri elit ve eski geleneklere bağlı göçebe ve köylüler, düşman olarak bu değerler sistemine ihanet ettiğini düşündükleri merkez teşkilatını yani yöneticileri görmüşlerdir. Böylece yerel eğilimler kuvvet kazanarak yerel özerklik görece artmıştır. Yine bu durumun geri dönüşü ise merkezi otoriteye daha çok bağımlılık olarak ortaya çıktı. Şöyle ki merkezi otorite, meşruiyet sağlayacak, benzer topluluklarla ilişkileri düzenleyebilecek ve yerel otonomiye kontrol edecek tek merkez konumundaydı.

Bütün bunların neticesi olarak yeni siyasal ilişkiler gelişti ve dini cemaatten siyasi topluluk olan ulus oluşumuna geçen aşama burada başladı. Böylece on altıncı yüzyılda ortaya çıkmış olan toplumsal ve siyasal yapılar arasındaki uyum; iktisadi, idari ve askeri faktörlerin zorlamasıyla ortadan kalkmış oldu.⁴⁵

Klasik dönem olarak adlandırılan ve kuruluşun on yedinci yüzyıldaki köklü değişikliklerin başlayacağı döneme kadarki tarihsel süreci içine alan bu zamanlarda toplumun ve devletin üzerinde durduğu üç temel kurum vardır: ordu, tımar, vakıf. Ayrıca ordu ile tımar arasında da organik bir bağ mevcuttur. Ordunun merkez güçlerini oluşturan yeniçeriler Sultan'ın "Has" denilen arazilerinden elde edilen gelire maaşa bağlanmışken, sipahilerin kontrolündeki tımar sistemi de savaş

⁴⁴ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s. 16-17

⁴⁵ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s. 16-18

zamanlarında orduya katılacak askerleri beslemekteydi. Dolayısıyla ordu ve toprak sistemi arasındaki bağ da ortaya çıkmış oluyordu. Tımar sistemi her ne kadar merkezi bir üretim birimi toplumsal düzenin merkezi bir konumunda yerleşmiş olmasa da bütün yapıyı etkilemiş görünmektedir. Tımarın ana işlevi ise tarımsal artı değere el konulmasıdır.

Ancak tımar sistemi her tarafta aynı şekilde işlemiş değildir. Örneğin Arap memleketlerinde toprak sisteminin adı “ikta”dır ki tımandan belirli farklılıkları vardır. Şöyle ki tımar sahibi vergilerden değil, toprağın işlenmesinden sorumludur. Tımar sahibi sipahiler bu toprakları miras bırakamaz ve amacı dışında kullanamazlar. Ayrıca merkez istediğinde sipahinin elinden topraklarını alabilir. Ancak ikta sisteminde ikta sahibi olanlar yörenin sivil toprak sahipleridir ve ürüne el koyma ve vergi toplama hakkına sahiptirler ve bu konuları nesilden nesile aktararak devam edebilir. Bu kişilerin devlete karşı görevi vergileri toplayıp bir kısmını kendine ayırdıktan sonra, kalanını merkeze göndermektir.⁴⁶

Bu dönemde toplum düzeninde önemli yeri olan vakıflar, kendilerine has bir yapıda vazife ifa etmişlerdir. Özünde hayırsever birisinin mülkünü veya onun gelirini toplumun ve dinin yararına olacak şekilde faaliyetlere bırakmasıdır. Bu mülkün yönetiminden de müteveli olarak atanalar sorumludurlar. Vakıflara verilen arazilere devlet el koyamaz, onlardan vergi talep edemezdi. Vakfın geliri ise toplum yararına birçok hatır işinde kullanılırdı. Vakıfların önemli bir yönü ise merkezden bağımsız, özerk bir yönetimlerinin olmasıydı. Vakfın işleyişi piyasa kuvvetlerince düzenlendiği için tımar sistemindeki devlet kontrolüne mukabil dengeleyici bir serbest sektör olma hüviyetine bürünmüştür. Ancak bu serbestlik kaynağını devletten değil, dinden almaktaydı.⁴⁷

Bu dönemde toplumsal yapı katı bir şekilde katmanlara bölünmüş olarak varlığını devam ettirdi. Zaten yönetimin görevi de bu farklı katmanları birbirinden ayrı tutmaktı. Bu hiyerarşinin tepesinde devlet bürokrasisi ve askeri sınıflar vardı. Bu katmanlar içinde ulemanın farklı bir durumu vardır. Şöyle ki Arap memleketlerinin

⁴⁶ Halil Cin, (1966). “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi Ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22 Sayı: 1, s. 756

⁴⁷ Vahdettin Aydın, (2003). “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi Ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 316-318

fethiyle beraber İslam, yöneticiler arasında daha çok dikkate alınmaya başlamış, bu da ulemanın konumunu güçlendirmiştir. Yöneticilerin buradaki ana rolü dini bir şekilde yönetimin uysal bir aracı haline getirmektir. Burada dikkat çekici durum eskiden beri bilinen şekliyle devletin teokratikleşmesi değil, dini yapının bürokratikleşmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu devirde tarikatların hızlı yayılışı da bu duruma bir tepkidir. Burada diğer bir tabaka ise tüccarlar ve zanaatkârlardır. Bu grubun toplumsal hareketliliği umumen yatay bir seyir izler. Şöyle ki devlet ricali zenginliğin bir zaman sonra politik güce dönüşeceği farkında olduğu için bu gruba dikey olarak devlet içinde yükselme imkânı vermemiştir. Ancak bu yapının dikkat çekici bir yanı şudur ki on altıncı yüzyılda batıdan çok daha üstün şehirli imalat endüstrisi şebekesine sahip konumdaydı ve sermaye birikimi için gerekli olanakları vardı.

Bu sistemin son tabakasında ise reaya yani Müslim ve gayr-i Müslim köylülere dir. Bu köylüler gıda üretir ve vergi öderler. Şehirlerde yaşayamaz, üst katmanlara tırmanma şansları pek bulunmazdı. Bunun tek bir yolu ise dini kurumdu. Ancak on altıncı yüzyıldaki nüfus patlaması, işsiz köylüler zümresi oluşturmuş, bunların bir kısmı yerel yöneticilerin ordularına dahil olmuş, diğer kısmı ise eşkıyalık yaparak toprağı işleyen köylülere saldırmış, böylece onları şehirlere göçe zorlamışlardır. Adı geçen toplumsal gruplar, kendi içinde yöneticiler bulundurarak temsil edilmişlerdir. Yönetim ise bu grupların ayrı kalmasını özellikle istemiş ve birbirine karıştırmamıştır.

Klasik dönemdeki sermaye birikimi ve işgücü organizasyonu gelişkin görünmekle birlikte bazı sorunlar da yavaş yavaş baş göstermekteydi. Şöyle sıralanabilir:

1-) Sistem; coğrafi, dini ve mesleki bağlamda parçalıydı ve her grup kendi özerkliğine düşküdü ve farklılıklarını koruma noktasında kararlıydılar. Devletin işlevi ise bu birimlerin başına geçecek kişilerin tayin ya da onaylanmasıydı.

2-) Orijinal sistemde tahtın etrafında bir mutlakiyet varmış gibi görünse de aslında birbirini dengeleyen çok sayıda toplumsal grubun koalisyonu vardı. Bu grupların bazıları bürokratik aygıtın içinde bir şekilde yer bulmaktaydı. Ancak sonraları merkezi yönetim, bu grupların mevcut özerkliklerini ellerinden alacak

şekilde hukuku ve bu grupların ekonomik kaynaklarına el koyma tercihini kullanmaya başlamıştı.

3-) Devletin ekonomik kaynaklar üzerindeki sıkı kontrolü önemli sıkıntıların da kaynağını oluşturmaya başlamıştı. Diğer yandan artan enflasyonla beraber merkezdeki görevlilerin maaşlarının reel değeri düşmeye başlarken, tarımsal üretimden direkt pay alan sipahilerin konumu daha avantajlı duruma dönüşüyordu. Ancak sipahiler ellerindeki toprakları kaybetmemenin derdine düşmüş durumdaydılar. Çünkü bu topraklar ellerinden her an alınabilirdi. Benzer şekilde merkez bürokrasisi de enflasyondan korunmak için aynı ödeme alabilecekleri toprakların peşindeydi.

4-) Ortaya çıkan yeni bürokratik sınıflar, devletin ekonomik kaynaklarından paylarını artırma mücadelesine girdiler. Bunun için bazı ittifaklar kuruldu ve gerçek manada bir sınıf savaşı vermeye başlandı. Yeniçeriler aşağıya doğru itildiklerinde küçük esnaf, tüccar ve Bektaşilerle ittifaklar kurmaya başladı. Ancak onlara gerçek manada ticari faaliyetle uğraşarak bir bilinçli sınıf haline gelmelerine izin verilmedi. Bu da amaçları bürokrasi tarafından tanınma ve vergi toplama sisteminde yer edinme gibi avantajların arayışına sürükledi.

Buradaki kilit rolde olan durumlar, gruplarının özerkliğinin ihlali ile bürokrasinin ekonomik kaynakları elinde tutma girişimiydi. Artan nüfusla beraber ortaya çıkan talepleri yerine getirip, ekonomik kaynakları daha verimli şekilde dağıtması gereken devlet, bunun tersini yaparak kaynakları tekeline toplayıp otoritesini güçlendirdi. Toplumun değişim noktasındaki talebine rağmen, eski ihtişamlı sistemin cazibesi, onu korumaya ve devlet ricalini daha otoriter olmaya itti⁴⁸. Bu da on altıncı yüzyıl sonu itibariyle önemli bir modernleşme potansiyeli taşıyan sistemi yavaş yavaş çözülmeye götürecek sonun bir nevi başlangıcını temsil etmekteydi.

Tarih boyunca birçok köklü değişiklikleri de beraberinde getirecek olan nüfus değişimleri Osmanlı içinde on altıncı yüzyıl sonları ve on yedinci yüzyıl başları itibariyle dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. 1500-1560 yılları arasında toplam nüfus %40 oranında artmıştır. Bir örnek olarak İstanbul ele alınacak olursa, 1478 yılında

⁴⁸ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s. 21-39

takribi 60 bin olan şehir nüfusu on yedinci yüzyıl sonlarına doğru yarım milyonu aşarak Orta Doğu ve Avrupa'nın en büyük şehri konumunda bulunmaktaydı. Artan nüfusun yanında dünyanın da bir süper gücü olma noktasındaki motivasyonu Osmanlı için çok pahalı neticeleri de beraberinde getirmiştir. Almanya ve İspanya ile karada ve denizde başlayan güç mücadelesi, orduya yeni ateşli silahlar almayı gerektirmiştir. Bunun sonucunda ağır piyadelerden oluşturulan ordu, geleneksel tımarlı sipahilerin askeri değerini ortadan kaldırmış, bu da tımar sisteminin önemsenmemesiyle sonuçlanmıştır. Tüfekli piyadeye duyulan ihtiyaç, yeniçerilerin sayısını artırdığı gibi Anadolu'da başıboş gezen sekban ve saruca askerleri de silahlandırılmıştır. İşte bu askerler, barış zamanlarında eşkıyalık yapıp Celali haydutlarının ortaya çıkmasına da ön ayak olmuşlardır. Askeri yapının bozulmasına ek olarak artan nüfus ile beraber her ne kadar kısmi gelir artışı sağlanmış olsa da Anadolu'da geçim sıkıntısı da baş göstermiştir. Bu artışın bir neticesi olarak da şehirlere göç başlamış, Celali hareketleri gibi birçok toplumsal sorunlara da kaynaklık etmiştir.⁴⁹

On sekizinci yüzyıl ile beraber devam eden bu çözülüş sürecini çokları yeteneksiz padişahlara ve yeniçerilerin yükselişine bağlasalar da Karpat bunu daha çok kendi içindeki büyük değişikliklere bağlamaktadır. Bu süreçte katı toplumsal düzendeki gruplar kendilerini piyasa güçlerinin baskısına göre yeniden şekillendirdikleri bir durum arz etmişlerdir. Ancak yine de bu değişimler merkezi otoritenin kontrolü altında gerçekleşmiştir. O devirde nüfus artışı sadece Osmanlı'da değil, hem Akdeniz havzasında hem Avrupa'da hem de Rusya'da görülen global ölçekli bir durumdur. Dolayısıyla nüfus artışı aslında eldeki tarımsal ürün fazlasının da global pazara çıkması anlamına geliyordu. Pazarın genişlemesi ve ticaret hacminin artması aynı zamanda Avusturya ve Rusya ile başlayacak savaşlarında önemli bir sebebini oluşturmaktaydı. 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmalarında Avusturya Osmanlı'nın batı kesimlerinde ticaret serbestisi elde ederken, 1774 Küçük Kaynarca'da da Rusya Karadeniz'de ticaret serbestisi elde etmiştir. Lale devrinde (1718-1730) mevcut global ekonomik düzene kendini adapte eden bir Osmanlı vardır. Bu devirde yönetim, girişimci sınıfın yükselmesine yol

⁴⁹ Halil İnalçık, (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.191-203

verecek atılımlar yapmıştır. Ayrıca bazı kumaş ve mühimmat fabrikaları devlet eliyle kurulmuştur. Sermayedarların zenginlikleri o kerteğe varmıştır ki Tekirdağ'dan bir ayan İran seferinde ordunun yiyecek ve giyeceğini tek başına karşılar. Bu da küçük esnaf ve tüccarları zor durumda bıraktığı için 1730 Patrona Halil isyanının sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Bu isyanda aktif rol oynayan ulema ise kapitalist ve seküler trendlerin kendi konumlarını zayıflattığının farkındadır. Bu isyanın başarısından sonra ise kendilerine devlette yüksek makamlar için söz verilmiştir. Bundan sonra ise yönetim daha muhafazakar bir yönelim içindedir. Ancak değişim yine de devam etmektedir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür ki on sekizinci yüzyılın başlarında modernleşme çabalarının başarısızlığının altında yatan en önemli sebep üst yönetimin politikalarını, alt toplumsal sınıfların ve bürokrasinin çıkarlarına uyduramamasıdır.⁵⁰

Bu süreç içinde kapitalist eğilimler ve serbest ticaretin artması ileride yeni bir sınıf olacak olan ayanların da ortaya çıkmasını ve zenginleşmesini beraberinde getirmiştir. Toprak sahibi olmaları, ticaret yapmaları ve vergi toplamaları bu insanları hızla zenginleştirecek ve itibarlarını artıracaktır. On dokuzuncu yüzyılda merkezi yönetimi çok uğraştıracak olan bu sınıfın yükselmeye başlaması da Lale Devri ve sonrasına tekabül eder. Ortaya çıkan bu sınıf ekonomik kaynaklara sahip olmalarına rağmen bir ideoloji sahibi değillerdi. Bu yüzden tam bir sınıf da sayılmazlar. Bu ayanlar her ne kadar halkı yerine göre ezip ekonomik kaynaklarına el koysalar da buldukları bölgelerde modernleşmenin sürükleyicisi oldular. Temelde merkeze karşı sadık olmalarına rağmen, merkez onları hep potansiyel bir tehlike olarak görmüştür. Bu da modernleşmede temel bir sorun olan merkezi idarenin daha çok otoriterleşerek bütün gücü merkezde toplama isteklerine vurgu yapmaktadır. Öyle ki bütün iktisadi kaynaklar üzerinde tek tasarruf sahibi olmak istemektedir.

Abdülhamit devrinde merkezi otorite zayıflamış olmasına rağmen ayanlar savaşılar asker göndererek devletin varlığının devam etmesinde önemli roller oynadılar. Ancak merkezi otoritenin üstünlüğünü sağlama çabası on dokuzuncu yüzyıl modernleşmesine bile kendi rengini verecektir.⁵¹

⁵⁰ Karpaz, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s. 57

⁵¹ Karpaz, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s. 75

Buraya kadar olan Osmanlı modernleşmesinin bazı karakteristikleri önem arz etmektedir. Birincisi dış baskıdan daha çok kendi iç dinamiklerinin sürüklemesiyle içine girilmiş bir modernleşme vardır ve sonraki dönemde ortaya çıkacak olan köklü kimlik değişiklikleri görünmemektedir. Her ne kadar üretim araçlarının ve nüfus artışının zorlamasıyla ortaya çıkmış yeni kimlik tanımlamaları olsa da sonraki dönemde ortaya çıktığı şekliyle kökten değişikliklerden bahsetmek pek olanaklı değildir. İkincisi ise özellikle Lale Devrinde kendini gösteren bir dünyevileşme ve laikleşme eğilimleri, on dokuzuncu yüzyılda Modernizmin direteceği laik kimliğin benimsenmesinde pozitif rol oynayacak bir karakteristiğe sahiptir denilebilir.

2.1.2. Osmanlı'da On Dokuzuncu Yüzyıl Modernleşmesi

III. Selim'in 1789 yılında tahta geçmesiyle başlatılabilecek bu dönem, artık Osmanlı'da o güne kadar hayata geçirilen reformlardan önemli ölçüde farklılıklar arz etmekteydi. Yine bir savaşta alınan yenilgiyle beraber reform düşüncesi güçlü bir şekilde ortaya çıksa da bu sefer III. Selim ile girişilecek reformlar, diğerlerinden farklılıklar göstermekteydi. 1787-1791 Osmanlı-Rus savaşının devam ettiği dönemde tahta I. Abdülhamit'ten sonra geçmiş, savaş bitiminde de reformlar için heyetlerini toplamaya başlamıştı. İlk olarak 1792 yılında Kapıkulu askerleriyle ilgili düzenlemelerle işe başlamıştı. Bu arada Kasım 1791- Eylül 1792 yılları arasında Avusturya'da bulunan Ebubekir Ratıb Efendi, özellikle bu ülkenin askeri durumu hakkında rapor hazırlamıştı. Bu raporda Avrupa ordularının teknik yönlerine ve eğitimlerine vurgu yapmış, bunun için de Osmanlı'ya sadece ordunun başında savaşa gidecek subaylar değil, aynı zamanda orduyu eğitecek donanımda olacaklar da gereklidir diye belirtmiştir. Ayrıca tıpkı Rusya'nın yaptığı gibi bu eğitimlerin Avrupa'dan getirilebileceğinin de altını çizmiştir.⁵²

Osmanlı Devletinin askeri yönden zayıflığını gösteren bu durumun dışında yönetim olarak da çok büyük problemleri vardı. Bunların içinde merkez teşkilatını en

⁵² Mesut Uyar, Edward J. Erickson, (2009). *A Military History of Ottomans: From Osman to Atatürk*, California, Praeger Security International, s. 120-121

çok meşgul eden problem de merkezi idarenin güçsüz olması ve özellikle merkezden uzak bölgelerin otonom bir yapıya sahip olmasıydı. On sekizinci yüzyıl sonlarıyla on dokuzuncu yüzyıl başlarında 30 milyonu aşan bir nüfusa sahip ama yönetimsel, ekonomik ve toplumsal yapı itibarıyla modern öncesi bir devlet görünümündeydi.⁵³

Osmanlı'nın ekonomik sistemi ise Avrupa'daki merkantilizm öncesini anımsatıyordu ve on dokuzuncu yüzyıla girerken hala bir tarım ülkesiydi. Bu dönemde içe kapalı bir ekonomi ve kendi kendine yetecek şekilde bir üretim vardı. Sadece bir bölgedeki üretim fazlası ya diğer bir bölgeye aktarılıyor ya da devlete vergi olarak ödeniyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar ekonomi üzerinde koruyucu bir devlet politikası devam etmiş, ithalatta devlet desteği varken, ihracatta sınırlamalar konulmuştur. Bu da devleti borç para bulmaya zorlamıştır. Ancak ihracattaki sınırlamalar da diğer taraftan kaçakçılığa zemin hazırlamıştır. Devleti ekonomik yönden en büyük çıkmazlara sürükleyen temel sebebin savaşlar olduğunu da belirtmek gerekir. Öyle ki savaş dolayısıyla konulduğu söylenen birçok vergi, daha sonra kalıcı olmuştur. Ekonomik yönden ortaya çıkan bütün gelişmeler daha sonra devlet içinde mali politikaların gelişmesine zemin hazırlayacaktır. Bütün bu gelişmeleri özellikle III. Selim öncesi 1768-1774 Osmanlı Rus savaşı tetiklemiştir.⁵⁴

Kısaca bu şekilde özetlenebilecek bir durumda tahta geçen III. Selim, önemli ölçüde o günkü modernleşmeye ayak uyduracak reformları hayata geçirmeye çalışırken, bütün bunların ismine Nizam-ı Cedit denilmiştir. Bir noktada Rus baskısının da tetikleyici olduğu bir ortamda geleneksel yollardan tamamen farklı bir modernleşme girişimine bu dönemde şahit olmak mümkündür. Avrupa düzenine benzetilmesi düşünülen yeni sistem tamamen değiştirilme girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu meyanda ilk olarak yukarıda da bahsi geçtiği üzere, kapıkulu askerleriyle ilgili düzenlemeler yapılmış, Nizam-ı Cedit adı altında çoğunlukla Anadolu'dan toplanan askerlerden oluşan bir ordu teşkil edilmiş ve Avrupa tarzında eğitim verilmeye başlanmıştır. Buna paralel olarak da Mühendishane-i Berri Hümayun (Topçu Okulu) kurulmuştur. Zaten Nizam-ı Cedit de dar manada askeri yenilikler şeklinde anlaşılmıştır. Ancak geniş manada, yeniçeri ocağını kaldırmak,

⁵³ M. Şükrü Hanioglu, (2008). *A Brief History of The Late Ottoman Empire*, Princeton, Princeton University Press, s. 6-7

⁵⁴ Hanioglu, *A Brief History of The Late Ottoman Empire*, s. 19-22

ulemanın nüfuzunu kırmak ve Osmanlı'yı Avrupa'daki ilim, sanat, ticaret ve medeniyette yakalamak şeklinde anlamak mümkündür. Bütün bu yeniliklere girişilirken yapılması gereken en önemli şey, bunu münasip bir dille anlatmak olacaktı. Nihayetinde padişahın da benimsediği şekliyle, yeniçeri ocağına Frenk eğitim usulleri ve silahları kabul ettirilecek, gerekçe olarak da Kanuni'den kalan kanunnameler gösterilecekti. Rusya'da Büyük Petro'nun yaptığı büyük değişimlerden en önemli farklılığı da bu nokta oluşturmaktaydı. Çünkü Petro'nun karşısında organize bir toplum yoktu ve bu toplum Avrupa gibi Hristiyan'dı. Ancak Aynı durum III. Selim için geçerli değildi. Bu yüzden yukarıda da belirtildiği gibi, Frenk usullerine kanunname kisvesi giydirmek gerekmektedir. Mevcut askeri düzen, devlet için önemli bir yük olmakla beraber, ortadan kaldırılamayacak kadar da güçlü bir yapılanma içindeydi. Reform düşüncesine girişilmesinin sebebi de bu ehven-i şer düşüncesi idi. Kurulacak Nizam-ı Cedit ordusu 12.000 kişiden müteşekkil olacak ve bunların 1600'ü İstanbul'da meskun olacak, diğerleri de Rumeli ve Anadolu'ya yerleştirilecekti. Halkın bu orduya tepki vermemesi için de bir propaganda faaliyeti neticesinde Rusların İstanbul çıkarması durumuna karşı oluşturulduğu sözleri yayıldı. Böylece Levent çiftliğinde talimli askerler tutulabildi.⁵⁵

1793 yılında Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un kurulmasının en önemli sebebi Rusların Kırım'a göz dikmesinden sonra payitaht İstanbul'un Rus Tehdidi altına girmesiydi. Bundan sonra 1794'te kurulan Mühendishane-i Berri Hümayun, Avrupa tarzı eğitime tabi tutulmasının yanında, aynı tarzda eğitim alacakları şekilde de dizayn edilmişlerdi. Burada yine Yeniçeri ocağında olduğu gibi eski düzeni değiştirmek mümkün olmadığı için yeni ile eskiyi bir arada var edebilme anlayışının neticesinde, eski tarz eğitim veren medreselere dokunulmamış, onunla beraber askerlere batı tarzı eğitim ile bu meseleye el atılmıştır.⁵⁶

Nizam-ı Cedit için oluşturulan hazineye de İrad-ı Cedit ismi verildi ve darphane ve Enderun hazinelerinden ayrı tutulması kararlaştırıldı. Bunun işleyiş tarzı için bir kanunname bile çıkartıldı⁵⁷. Bunun için gerekli olan vergilerin toplumdaki

⁵⁵ Enver Ziya Karal, (2007). *Osmanlı Tarihi*, 5. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.60-66

⁵⁶ Karal, a.g.e., s. 67-68

⁵⁷ Karal, a.g.e., s. 70

ayrıcalıklı ve zengin kesimlerden alınacak olması da önemli ölçüde tepkiye sebep olmuştur.⁵⁸

Bu dönemde girişilen önemli ıslahatlardan birisi de yönetim alanındaki ıslahatlardır. III. Selim tahta geçtiğinde vezirlerin tayininde liyakat aranmaz durumda idi. Bir yerden diğerine tayin edilen vezir, ilk olarak tayin masrafını halktan çıkarmanın gayretine düşmüş oluyordu. Diğer taraftan adalet getirmesi beklenen kadınlardan önemli ölçüde şikâyetler vardı. Buldukları bölgede Belediye Başkanı veya muhtar gibi hareket eden ayanlar da halktan önemli ölçüde maddi olarak faydalanmaktaydı. Bütün bunların üzerine Anadolu ve Rumeli toplam 28 il olacak şekilde bölündü ve vezirler ona göre tayin edildi. Ayrıca kanunname ile vezirlerde birtakım hususiyetler de aranır oldu. Vezirleri seçme hakkı sadece padişah ve Veziriazama bırakıldı. Vezirlerin, gittikleri yerlerde en az 3 en fazla 5 yıl kalmaları uygun görüldü. İlçelerdeki ayanların ise yöre halkı tarafından seçilmesi ve valilerin müdahale etmemesi uygun görüldü. Kadılar hukuki bir sebep olmadıkça görev yerlerine gitmemezlik etmeyecek, kanunnamelerin öngördüğünden fazla halkan para alamayacaklardı.⁵⁹

III. Selim'e kadar devlet ricali kendilerini Avrupa'dan üstün görmüş ve onlara karşı özellikle dini farklılıklardan kaynaklı bir küçümseme ile bakmışlardı. Ancak bundan sonra diplomaside bunların yeri değişmiş ve o güne kadar Avrupa devletleri birçok elçiliği Osmanlı bünyesinde açmış olmalarına rağmen, Osmanlılar Avrupa'da daimi elçilikler açmamışlardı. Bu devirde bu elçilikler açılmış⁶⁰, bir nevi Osmanlı modernleşmesinin en önemli sebeplerinden olan sefaretnameler de arkasından sökün etmiştir. Bundan sonra ise on dokuzuncu yüzyıl boyunca sürecek olan denge siyaseti başlamış oldu.

1806 yılında askeri yeniliklerin Balkanlara doğru genişletilmesi fikri üzerine buralardaki ayanlar harekete geçmiş, Rumeli'ye doğru gelen birlikleri durdurmuşlardır. Bunun üzerine daha da cesaretlenecekler ve İstanbul'da ulema ve Nizam-ı Cedit'e karşı olan herkes harekete geçecektir. Çıkan Kabakçı Mustafa

⁵⁸ Halil İncılık, (1964). "The Nature Of Traditional Society In Turkey" içinde: *Political Modernization In Japan&Turkey*, der: Robert E. Ward&Dankwart A.Rostow, New Jersey, Princeton University Press, s. 50

⁵⁹ Karal, *a.g.e.*, s. 70-71

⁶⁰ Karal, *a.g.e.*, s. 73

isyanyla zirve yapan olaylar üzerine Şeyhülislam Ataullah Efendi bir fetva yayınlacak ve padişahın gücünü kötüye kullanarak halka zulmettiğini bildirecektir. Bunun üzerine padişah tahttan feragat edecektir.⁶¹ Bunun üzerine isyancılar, IV. Mustafa'yı tahta geçirirken, diğer taraftan Rusçuk ayanı alemdar Mustafa Paşa da 15.000 asker ile isyanı bastırmak amacı ile İstanbul'a hareket etti. Ancak geldiğinde III. Selim için çok geç olduğunu görmüştü. Padişahın katli üzerine II. Mahmut'u tahta geçirip Sened-i İttifakı imzalattı. Burada Alemdar Mustafa Paşa ile beraber olan ayanlar, reform düşüncesi ve Nizam-ı Cedit'in korunmasından çok, kendi eyaletlerindeki konumlarını güçlendirmek için İstanbul'a gelmişlerdi.⁶² Bu anlaşma neticesinde padişah, alınacak vergileri ayanlarla görüşerek belirleyeceğini, onlara dokunmayacağını ve onları tanıdığını kabul ediyordu. Ayanlar ise, başkaldırmayıp itaat edeceklerine, eğer isyan çıkarsa padişaha yardım edeceklerine ve içlerinden birisi ayaklanırsa padişahın yanında olup onu yola getireceklerine söz veriyorlardı.⁶³

II. Mahmut'un Sened-i İttifakı kerhen imzalamasının ardından ayanlar da İstanbul'dan gitmiş, Alemdar Mustafa Paşa veziriazamlığa başlarken Nizam-ı Cedit yerine Sekban-ı Cedit ordusunu kurmuş, yeniçeri ocağında yeniliklere girişmeye başlamıştı. Bunun üzerine ayaklanan yeniçeriler Paşayı öldürmek teşebbüsündeyken II. Mahmut pek de oralı olmamıştı. Sonrasında Sekban-ı Cedit ordusu da kaldırıldı ve II. Mahmut, yeniçerileri kaldıracağı bir fırsat kollamaya başladı. 1821 Yunan isyanı sırasında yeniçerilerin beceriksizliği ve disiplinsizliği daha bir gün yüzüne çıkmış, halk arasında da bu birime karşı nefret artmaya başlamıştı. 1826 yılında Vaka-i Hayriye diye bilinen olayla beraber Yeniçerilerin ortadan kaldırılması gelecek reformların da önünü açmış oluyordu. Bu arada ocakla ilgisi olduğu tespit edilenler dahi katledilmiştir.⁶⁴

Bu yüzyıl boyunca ortaya konan reformlarda temel dayanak noktası merkezileşmek olduğu için, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonraki en önemli işlerden birisi çok fazla güçlenmiş olan ayanların tasfiye edilmesiydi. Bunların içinde en güçlüsü olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, hem Mısır'da giriştiği

⁶¹ Karal, *a.g.e.*, s. 82-83

⁶² İncik, *a.g.m.*, s. 51

⁶³ Aybars Pamir, (2004). "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı 2, s. 74-76

⁶⁴ İlber Ortaylı, (1999). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, s: 38

reformlarda padişahın daha parlak bir görüntü arz etmiş hem de merkeze karşı çok aşırı güçlenmişti. Bu gücü kırmak için girişilen mücadele, daha sonra Osmanlı için uluslararası bir meseleye dönecekti. Ancak büyük devletlerin ayanlara karşı merkezi desteklemesi önemli ölçüde, en azından ayanlara karşı verilen mücadele noktasında II. Mahmut'un elini rahatlattı ve meselenin kendi lehine çözülmesine de sebep oldu.⁶⁵

Askeri alanda, yeniçerilerin kaldırılmasının ardından hemen Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında bir ordu kurmuş, talim için de Prusya'dan küçük rütbeli subaylar getirtmiştir. Bu dönemde Fransa'nın tercih edilmeme sebebi ise o gün Fransa'nın Osmanlı'ya karşı güttüğü siyasetten memnun olmamalarıydı. Bununla beraber, yenilikleri daha köklü kılmak adına yüksek harp okulu ve tıp okulu da kurulmuştur.⁶⁶

Ayrıca bu devirde yine eski dönemlerden kalma, devlet adamlarının öldüğünde mallarına devletin el koyması geleneği olan Müsadere kaldırılmıştır.

Sadrızamlık makamı yerine başvekâletlik ihdas edildi ve padişah, veziriazam ve şeyhülislam arasında toplanmış yetkileri dağıtarak yeni kurulan vekâlet birimlerine dağıttı.

Valilerin merkeze bağlılığını artırmak için valiler maaşa bağlandı ve giderlerini vilayetten karşılamalarının önü alındı. Ayrıca İstanbul'dan başlamak üzere, halkın hükümetle irtibatını sağlamak üzere muhtarlıklar ihdas edildi.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulacak orduya gelir temin etmek amacıyla matuf olarak nüfus ve mal sayımı yapıldı. Böylece herkes geliriyle orantılı bir vergiye mükellef tutuldu. Bunun için mali yılbaşı olan Mart itibarıyla kişiye ödeyeceği vergi senetle ibraz edilecek ve senede iki taksitte alınacaktı.

Aynı dönemde posta teşkilatı da kuruldu.

II. Mahmut, kıyafet alanında da yeniliklere girişmiş, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra devlet ricalinin kavuk giyme zorunluluğunu kaldırmıştı. Ancak sonraları herkes kendi bildiğini giyinmeye başlayınca, devlet memurları ve asker için serpuş olarak fes giyinilmesi zorunluluğu getirildi. Buradaki amaç ise devlet adamlarını halktan ayırmak şeklinde tezahür etmiştir.

⁶⁵ Atalı, *a.g.e.*, s. 96-97

⁶⁶ Karal, *a.g.e.*, s. 151

Yine bu dönemde ilkokul okumak zorunlu hale getirildiyse de bu sadece İstanbul için ortaya atılmıştı. Bu bağlamda İstanbul'un bazı yerlerinde ilkokula muadil rüştiye mektepleri kuruldu ve devamında okuyacaklar için Mekteb-i Ulum-i Edebiyye kuruldu. Bütün bunların batı tarzında eğitim vermeleri tasarlanmış, eski sistem olan medreselere dokunulmadan bu mekteplere hayatîyet verilmiştir. Harbiye ve Tıbbiye de yine bu dönemin ürünleridir. Tıbbiye sonrasında altı yıla çıkarıldı ve eğitim dili Fransızca olarak kabul edilirken, programdan din dersleri ve Arapça da çıkartıldı.⁶⁷

Tanzimat Fermanı, II. Mahmut'un ömrünün vefa etmeyince oğlu Abdülmecit'in döneminde Gülhane parkında okunacak, bunun için de bir diplomat olarak yetişmiş ve İngiliz taraftarlığıyla bilinen Mustafa Reşit Paşa ön ayak olacaktır(1839). Ancak fermanın yayımlanmasından önce İmparatorluk bir dizi süreçlerden geçecektir. Balkanlarda yaşayan farklı milletler, kendi iç dinamikleri gereğince kültürel ve ulusal nitelikli hareketler sürecinden geçmişlerdi. Fransız İhtilali ise bu sürece sadece yardımcı konumundaydı. 1804 yılında çıkan Sırp isyanı aslında ayrılıkçı bir hareket olmayıp, yöneticilerinin adil davranmamaları yüzünden padişaha yaptıkları şikâyetten sonuç alamamaları üzerine çıkmış ve 1816 yılında özerklik ile neticelenmiştir. Ancak olayların bu hale gelmesinde özellikle Rusya'nın payı çok büyüktür. Sırp isyanı ilk etapta karakter olarak ayrılıkçı bir isyan olmamasına rağmen, aynı şeyi Yunan isyanı için söylemek çok olanaklı görünmemektedir. Nitekim zamanın büyük devletlerinin de Yunanlılar tarafında durması neticesinde 1830 yılı itibariyle bağımsızlık kazanılmış oldu. Balkanlarda başlayan bu ayrılıkçı hareketlere ek olarak Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile de merkezin başı dertte idi. Mehmet Ali Paşa ile yapılan Nizip savaşının da kaybedilmesinden sonra, büyük devletlerin yardımına başvurulacak, bunun da devlete bir faturası olacaktı. Nitekim İngiltere ile 1838 yılında Balta Limanı Anlaşması yapılmış, İngiliz mallarına iç gümrükler kaldırılmış, ülke içinde uygulanan koruyucu tekel sistemi büyük bir zarar görmüştür.⁶⁸

Bu şartlar altında batılı devletlerin de desteğini almak için Tanzimat bir hatt-ı hümayun olarak yayımlanmış, beş bölümden oluşmuştur. İlk üç bölümünde Osmanlı

⁶⁷ Karal, *a.g.e.*, s. 154-161

⁶⁸ Atalı, *a.g.e.*, s. 98-100

Devletinin Kuran ve Şeriata uygun hareket ederek geliştiğini, sonrasında son yüz elli yıla gelindiğinde bu kurallardan sapmalar yaşandığını ve eski ihtişama dönmenin de yine kanun ve kurallara mutabakat ile mümkün olacağını anlatmıştır. Dördüncü bölümde ise fermanın ana kısmı sayılacak maddeler konulmuştur. Buna göre;

- 1) Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın ırz, can ve mal güvenliği sağlanacak,
- 2) Vergilerin toplanması bir usule dayandırılacak,
- 3) Askerlik görevi düzenli hale getirilecek.⁶⁹

Son bölümde ise hükümet etme işinin hükümdarın keyfi tutumlarına göre değil, mevadd-ı esasiye'ye olacağı vurgulanmıştır.⁷⁰ Yani, yönetim işi de birtakım ilkelere bağlanmış, padişah kendi otoritesini sınırlandırmıştı. O güne kadar din ve devlet ayrımı yapılmayan Osmanlı'da artık batının laik sistemine geçiş için ilk adım da atılmış olmaktadır.

Bundan altı ay sonra da ceza kanunu yürürlüğe konulacak, halkın kanun karşısında eşit olduğu düşüncesi yönünde önemli bir adım atılmış olacaktı. 1846 yılında ise memurlar için düzenlemeler yapılmış, onlar için de görevi kötüye kullanmaları durumunda cezalar öngörülmüştür.⁷¹

Sonrasında Tanzimat'ın devamı sayılabilecek Islahat Fermanı, Ruslarla yapılan savaşın sonunda toplanan Paris Kongresi devam ederken yayımlanmış, bir noktada büyük devletlerin Osmanlı içindeki azınlıklar üzerinde garantörlük istemelerinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu belge ile Tanzimat'ta ortaya konan ilkeler doğrultusunda somut adımlar atılmıştır. Böylece cizye kaldırılmış, gayr-i Müslimler de askerlikle görevlendirilmişlerdir. Tanzimat'ın getirdiği en önemli yeniliklerden biri de medreseleri olduğu gibi bırakmasına rağmen ulemanın elinde olan ilköğretimi devletin uhdesine almasıydı. Bu da bu da sonraki dönemde yetişen gençlerin modern ve geleneksel olarak ayrılmasını beraberinde getirdi.⁷²

Bu dönemde ortaya çıkan çok önemli gelişmelerden birisi de 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesidir. Karpat'a göre bu vesileyle yeni bir toplumsal tabakalaşma biçimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kanunname ile hukuki olarak toprak üzerinde hak iddia etme yolu açılmış, bunu da daha çok miri mallarını değişik

⁶⁹ Karal, *a.g.e.*, s. 170-171

⁷⁰ Niyazi Berkes, (1973). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Yayınevi, s. 138

⁷¹ Karal, *a.g.e.*, s. 173

⁷² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 186

kanıtlar göstererek mülkleştirmeye çalışan ayanlar yapmıştır. Daha sonra hükümet, hukuki olarak toprağın kullanım alanını genişletti.⁷³ Bütün bunlardan devletin güttüğü amaç üretimi artırmak olsa da bu durum özel mülkiyetin yolunu açan bir süreci başlatmış oldu.

Devam eden süreçte 1854 yılı itibariyle de dış borç almaya başlayan devlet, bunları daha çok silah alımı ve saray harcamalarına aktarınca 1875 yılına gelindiğinde borçlar ödenemez olmuş ve de bu durum batılı devletlerin tepkisine sebep olmuştu. Sonrasında Bosna Hersek ve Bulgaristan'da ayaklanmaların çıkması üzerine fatura tahttaki padişah Abdülaziz'e kesilince, 1876 yılında onun yerine V. Murat padişahlığa getirildi.⁷⁴ Ancak onun da sonraki süreçte akli dengesini yitirmesi üzerine, başa meşrutiyeti ilan etmesi koşuluyla II. Abdülhamit getirildi. Mithat Paşa'nın gayretleriyle beraber meşruti yönetime geçilmiş, bunun en önemli gerekçesini de padişahın yetkilerinin kısıtlanmasından önce farklı toplumsal gruplar arasında denge ve işbirliğinin kurulması gayretleri oluşturmuştur şeklinde düşünenler de vardır.⁷⁵

Kanun-i Esasi 23 Aralık 1876 tarihinde büyük pazarlıklar neticesinde Beyazıt meydanında ilan edilmiştir. Bunun gereğince yürütmenin başı olan padişah, herhangi bir şekilde yasama organına karşı sorumlu değildi ve bakanları atama ve azletme yetkisine sahipti. Oluşturulacak parlamentoda iki kanat olacak, Heyet-i Ayan padişah tarafından atanacak, Heyet-i Mebusan ise dört yılda bir yapılan seçimlerle belirlenecekti. Ancak sonrasında meclis padişah tarafından feshedilmiş ve devlet, Sultan Abdülhamit ile beraber yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemin önemli bir yönü, Tanzimat ile başlayan bürokratların ağırlığı, böylece sona ermiş, Bab-ı Ali'nin 30 yıllık etkinliği sona ermişti. Bu bağlamda, bu dönemde sadrazamlar eski etkinliğini yitirirken, sadece bir devlet memuru olarak kalmışlardır. Bu dönemin göze çarpan önemli bir görüntüsü ise on dokuzuncu yüzyıl boyunca yavaş yavaş yönetim kademesinde oluşan laik kurullarla memleketi yönetme eğilimi birden sona

⁷³ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, s. 95

⁷⁴ Sina Akşin, (1996). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, İmaj Yayıncılık, s. 32-33

⁷⁵ Kemal H. Karpat, (1972). "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *Int. Middle East Studies*, Volume 3, s. 267-268

ermiş, Abdülhamit daha çok İslami yönünü ön plana çıkarmış ve icraatlarına bu yol ile meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.⁷⁶

Bu dönemde özellikle eğitim alanında büyük atılımlar gerçekleştirilmiş, özellikle Anadolu'ya yönelik eğitim faaliyetleri hız kazanmıştır. Memleket dahilindeki yabancı okullar daha çok denetim altına alınmış, buralara Türk öğretmenler de tayin edilmiştir.

Maarif Nezareti bünyesinde her kademe okullar için genel müdürlükler ve müfettişlikler oluşturulmuş, sancak ve kazalarda Maarif Meclisi şubeleri açılmıştır. Ayrıca Rüştüye ve İdadi müdürlükleri tesis edilmiştir.

Bu devirde yapılan eğitim faaliyetlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1) Memur yetiştirmek amacıyla 1873 yılında İdadiler kurulmuştur.
- 2) Liselere denk gelen Sultaniler, her vilayet merkezine açılması düşünülmüştür. İlk açılan ise Galatasaray Mekteb-i Sultanisidir.
- 3) Yönetimde istihdam edilecek bilgi ve beceriye sahip kişileri yetiştirmek üzere Mülkiye Mektepleri,
- 4) Öğretmen yetiştirmek üzere Darülmualimin,
- 5) Arap aşiretlerinin çocukları için İstanbul'da Aşiret mektepleri kurulmuştur.

Sonrasında ise Arnavut ve Kürt çocukları da bu okullara alınmıştır.⁷⁷

Dönemi itibariyle çok büyük değişikliklerin yaşandığı ve bugün hala Osmanlı'nın en çok konuşulan Sultanlarından biri olan II. Abdülhamit, kendinden önceki padişahlar döneminde başlamış olan devlette laikleşme eğilimine ket vurduğu iddiasıyla da eleştirilmiştir. Ancak kendisi de önceki padişahlar gibi medreselere dokunmamış, sadece onların yanında alternatif modern kurumlar açma yoluna gitmiştir. Örneğin, bu bağlamda Darülfünun bünyesinde Ulum-u Aliye-i Diniye bölümü kurulmuştur. Bununla beraber din, devletin denetimine girmeye başlamış, bir nevi Resmi İslam'a giden yol burada açılmıştır.⁷⁸

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de ders kitaplarında dinin yoğunluğunun artmasıydı. Özellikle Tanzimat ile birlikte kurulan birçok okulda, ders

⁷⁶ Karpat, *The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908*, s. 271

⁷⁷ Yaşar Baytal, (2000). "Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı. 11, s. 28-30

⁷⁸ Naim Ürkmez, (2006). *II. Abdülhamit'in Modernleşme Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, s. 70

içeriklerinde dine çok az yer ayrılmış, bu da o güne gelip yetişen nesillerin dini duygudan uzak, daha çok pozitivist bir mantıkla yetişmelerine sebep olmuştu. Bu yetişen insanlar da Padişah'a en büyük muhalefeti yapmaya başlamışlardı. İşte bütün bu gelişmeler üzerine din dersinin müfredattaki ağırlığı artırılmıştır. Ayrıca resmi ideoloji ve resmi tarih de o dönemin eseri olarak gelecek dönemlere kalmıştır.⁷⁹

1890'dan sonra şehir merkezlerinde meslek okulları ve yüksekokullar açılmaya başlanmış, Şam'da tıbbiye mektebi, Selanik, Konya ve Bağdat'ta hukuk mektepleri, yine Selanik'te polis mektebi açılmıştır. Eğitim kurumlarını Anadolu'ya doğru yaygınlaştırma eğilimini, buralardaki taşra seçkinlerinin desteğini almaya çalışılması şeklinde yoranlar olmuştur.⁸⁰ Böylece modernleşmede önemli bir saik olan eğitim, taşraya kadar götürülme gayretine girilmiş, bu yörelerdeki özellikle seçkin insanların çocukları sisteme dahil edilmiştir.⁸¹

Bu dönemde basına ağır sansürler uygulanmasına rağmen, çok sayıda kitap da basılmıştır. Çeviri kitaplar, getirilmeye çalışılan yeni teknolojilerle paralellik arz edecek şekilde ortaya çıkmış, modernleşme yolunda önemli bir kilometre taşı hükmüne geçmişlerdir. İntegral ve diferansiyel hesaplarının bulunduğu kitaplar, matematik el kitapları, mühendisler için el kitapları, tartı ve ölçü birimleri çeviri tabloları, topoğrafya haritaları hep bu dönemde basılarak kullanıma sokulmuştur.⁸²

Modernleşme sürecinde geleneksel cemaat yapılarının yerini modern ve laik ulusların almaya başlaması neticesinde, bunun en etkili yönteminin eğitim olduğu düşünüldüğünden, devlet kontrolü altında bir eğitim sistemi yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda II. Abdülhamit döneminde de önemli atılımlar gerçekleştirilmiş olup, batının öngördüğü eğitim sisteminden geçerek yetişen birçok devlet adamı da çıkmıştır.⁸³

⁷⁹ Mehmet Ö. Alkan, (2004). "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", içinde: *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, editör: Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.80-81

⁸⁰ François Georgeon, (2006). *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 291

⁸¹ Kemal H. Karpat, (2004). *İslam'ın Siyasallaşması, (Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması)*, Çev: Şiar YALÇIN, İstanbul, Timaş Yayınları,

⁸² Şerif Mardin, (1999). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim* Çev: Metin Çulhaoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 217

⁸³ Şerif Mardin, (1983). "Batıcılık", *CDTA*, Cilt 1, İstanbul, s.247-248

Eğitim sisteminde gelenekçi bir modernleşme benimsenmiş olup, hasıl olması arzulan amaç ise merkeze bağlı nesiller yetiştirmektir denilebilir. Bu dönemin öne çıkan yönlerinden biri de ülkede sayıları çokça artmış olan yabancı okulları denetim altına alma gayretidir. Hatta birçoğuna Türkçe dersler koyma zorunluluğu getirilmiş, sınavları Maariften birileri takip etmiştir. Bu okulların öğrenci çekmek için fiyatlarını çok düşürmeleri veya da hiç ücret almamaları neticesinde, buralara akın eden çocukların önünü almak için de eğitim Müslümanların yoğun olduğu yerlerde özenle üzerinde durulan meselelerden birisi olmuştur.⁸⁴

Bu dönemde tıp alanında da önemli gelişmeler yaşanmış, ilk kuduz aşısının bulunmasından 3 yıl sonra İstanbul'da bu aşı üretilmeye başlanmıştır. Aşı üretimi 1887 yılında kurulan Darü'l-Kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesinde yapılmıştır. 1893'te Bakteriyolojihane-i Şahane, daha sonra da Bakteriyolojihane-i Baytarî, 1889'da Çiçek Aşısı üretim merkezi kurulmuştur. Yine difteri serumu da bu dönemde üretilmeye başlanmıştır.⁸⁵

II. Abdülhamit, bunlarla beraber yabancı bilim adamlarını da ülkeye davet etmiş ve tıbbın gelişmesine ön ayak olmuştur. Ayrıca 1899 yılında Şişli Etfal Hastanesini de kurmuştur. 1896 yılında yaklaşık bin kişiye hizmet verecek olan Darülaceze de bu dönemin ürünüdür.⁸⁶

Bu döneme gelindiğinde devlet çok büyük bir borç yükünün altında bulunmaktaydı. Bu borçları ödeyemez duruma düşünce, 1881 yılında Duyun-u Umumiye kurulmuş, bu vesileyle Avrupalı devletler borç tahsiline girişmiştir. Ancak 1886 yılından sonra gelirlerine el konulan Osmanlı yeni dış borç alımlarına girişmiş, eski dönemdeki gibi lükse ve giderlere harcamak yerine ekonomiye getirisi olan demiryolu, liman, sulama kanalları gibi yatırımlara dönüştürülmüştür. Devletin yeniden toparlanması için maliye alanında yeniliklere girişilmiş, 1879 tarihli reform programıyla Maliye Nezaretinin çalışmaları düzenlenmiştir. Böylece bütün mali işler bu nezarete verilmiş, vilayetlere tahsilat müdürleri, sancaklara da müdür yardımcıları atanmıştır. Vergiler artık subaylar tarafından değil de vergi tahsildarları tarafından toplanacaktı. Vergi toplanması ise tüzüklere göre ve makbuz karşılığı olacaktı. Bu

⁸⁴ Ürkmez, 2006, s. 83-84

⁸⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, (1999). *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları, Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c.I, İstanbul, Zaman Gazetesi Yayınları, s.353

⁸⁶ Ürkmez, a.g.e., s. 89-90

vergilendirmeye maliyeyi önemli ölçüde toparlayan Sultan, maliyeye büyük bir yük getiren savaşlardan da kaçınmıştır.⁸⁷

Sanayi alanında da atılımlar bu dönemde yapılmış olup, birçok fabrikanın açılması bu dönemde söz konusu olmuştur. İzmir’de büyük bir halı imalathanesi kurulmuş, zeytinyağı üretimine de önem verilmiştir. Boğaz’da mum fabrikası, Kartal’da konserve fabrikası, Beykoz’da cam fabrikası, Beyrut’ta kâğıt fabrikası kurulmuştur. Adana, Tarsus ve İzmir’de pamuk ipliği fabrikaları, Afyon ve İzmir’de halı ipliği fabrikaları bu dönemin eserleridir.⁸⁸

Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş olan silah ve giyim fabrikaları geliştirilmiş, Abdülaziz döneminde kurulan kumaş ve porselen fabrikaları geliştirilmiş ve herkesin satın alabileceği mamuller üretmeye başlamıştır. Bu dönemin sonlarına doğru İstanbul’da çini, tuğla, pamuklu kumaş ve cam fabrikaları kurulmuştur. Kadıköy ve Yedikule’de havagazı fabrikaları kurulmuştur.⁸⁹

Bununla beraber yabancı şirketlerin istedikleri gibi hareket etmelerini engellemek için ve kapitülasyonların etkisini azaltmak için 1886 yılında Ticaret Müsteşarlığı tarafından bir nizamname hazırlanmıştır. Batılı devletlerin tepkisini çekmemek için onlardaki düzenlemelerden faydalanılmış, yabancı şirketlerin kendi ülke konsoloslarından almış oldukları bir güven mektubu ve Osmanlı makamlarından ruhsat alması gerekli bir koşul olarak ortaya konmuştur. Ayrıca bu nizamnameye göre şirketler iç tüzüğünü izinsiz değiştiremeyecek ve faaliyetlerini genişletemeyeceklerdi. 1887 yılında yayımlanan diğer bir nizamname ile yabancı şirketlerin, hükümetin izni olmaksızın şube açamayacakları kuralı getirilmiştir. Daha sonra 1906 yılında yayımlanan bir diğer nizamname ile yabancı şirketlerin şubesi veya acentesi durumunda olanlar bağlı oldukları şirketten alacakları vekâletnameyi yetkili mercilere ibra edecek, Osmanlı kanunlarına uyacağını temin edecek bir dilekçeyi; ismini, yerini, sermayesini ibraz edecek şekilde aynı mercilere teslim edecekti. Ayrıca anlaşmazlık halinde Osmanlı mahkemeleri başvuru mercii olacaktı.

⁸⁷ Ürkmez, *a.g.e.*, s. 95-97

⁸⁸ Ömer Celal Sarç, (1999). *Tanzimat ve Sanayiimiz, Tanzimat I*, İstanbul, MEB Yayınları, s.438

⁸⁹ S. Mübahat Kütükoğlu, (1999). *Osmanlı İktisadi Yapısı, Osmanlı Devleti Tarihi, c.II*, İstanbul, ,s.641-642

Ancak, bu nizamname kapitülasyonlara aykırı olduğu gerekçesiyle yürürlüğe giremeyecektir.⁹⁰

Bu dönemde en çok önem verilen konulardan birisi de ulaşım olmuş, toplamda 5792 kilometre demiryolu döşenmiştir.⁹¹ İstanbul'u Bağdat'a ve Hicaz'a bağlayan demiryolları döşenmiş ve bu demiryolları önemli ölçüde ekonomik gelişmeye sebep olmuştur. Örneğin yıllık hububat üretimi 400 bin ton artmıştır. İstanbul'un ihtiyacı % 90 oranında Anadolu'dan sağlanmaya başlamıştır.⁹² Bu sayede hatlar boyunca yeni çiftlikler açılmış, Anadolu'ya gelen Balkan göçmenleri bu hat boylarına yerleştirilmiştir. Bu hatların olumlu neticeleri gibi olumsuz neticeleri de çıkmıştır. Örneğin batıdan gelen mamuller Anadolu içlerine daha kolay ulaşmış ve daha ucuza satılmıştır.⁹³

Bu dönemde orduda da yeniliklere gidilmiştir. Bu dönemde orduda tümenler kurulmuş ve muvazzaf askerlik dönemi üç yıla indirilmiştir.⁹⁴ Önceki dönemden kalan donanma bu dönemde bilinçli bir şekilde ihmal edilmiştir. Çünkü II. Abdülhamit tahta geldiğinde devam eden Rus savaşında hiçbir varlık gösterememiş, bu da teçhizattan çok, insan gücünün ve eğitiminin önemini ön plana çıkarmıştır.⁹⁵ Bahriyeden önce kara ordusuna önem verilmiş olmasının önemli bir sebebi ise stratejik olarak yapılacak savunmaların daha çok karada olduğunu görmüştür.⁹⁶

Doğu Anadolu'da Kürt aşiretlerine yönelik olarak Hamidiye alayları kurulmuş, bununla hem Ermenilere karşı bir istihkâm hem de yöre halkını devlete daha çok bağlamak esas amaç edinilmiştir.⁹⁷

II. Mahmut döneminde kaldırılan Yeniçerilere kadar ordu modernleşmenin önünde bir engel olarak dururken, sonrasında Tanzimat ile başlayan süreçte özellikle

⁹⁰ Ürkmez, *a.g.e.*, s. 98-99

⁹¹ Vahdettin Engin, (2002). "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", *Türkler*, Cilt 14, Ankara, s.468

⁹² Halil İnalçık, Donald Quataert, (2004). *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarih 1600-1914*, Çev: Ayşe Berktaş, Süphan Andış, Serdar Alper, cilt II, İstanbul, Eren Yayıncılık, s. 935

⁹³ Donald Quataert, (1985). "19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", Çev: Ahmet Günlük, *TCTA*, Cilt VI, İstanbul, s.1631-1632

⁹⁴ Necati Tacan, (1999). *Tanzimat ve Ordu*, *Tanzimat I*, İstanbul, MEB Yayınları, s.136

⁹⁵ Kemal Beydilli, (1999). *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa, Osmanlı Devleti Tarihi*, c.1, İstanbul, Feza Gazetecilik A.Ş., s.107

⁹⁶ Georgeon, *a.g.e.*, s. 285-286

⁹⁷ Ürkmez, *a.g.e.*, s. 127

eğitim sistemlerindeki köklü değişikliklerle beraber ordu, modernleşmenin adeta öncüsü konumuna gelmiştir.

Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyıl modernleşmesine bakıldığında öncelikle Sanayi İnkılabı ile bütün dünyaya açılan Batıya karşı her alanda bir yenileşme çabası içinde olduğu görülecektir. Devletin modernleşmesindeki en büyük saik olan merkezin güçlü tutulması fikri, devlet alanında çok büyük değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Eğitim alanında ilk olarak ordunun eğitimi ele alınmış, sonraki açılımlarda ise laik eğitime doğru bir kaymanın yanında eğitimi tabana yayma gayreti de görünmüştür. Bunun yanında sağlık, bilim ve ekonomi alanlarında modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti, bu gelişmelere paralel olarak eski geleneksel kurumları ihmal etmeye başlamıştı. Bunlara dokunamamasının sebebi ise halkın bu geleneksel yapılara olan teveccühü ve oradan gelecek muhalefetin göze alınmamasıydı.

Bütün bunların yanında Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyıl modernleşmesine asıl rengini verecek olan nokta, içine düştükleri kimlik bunalımıydı denilebilir. Bilindiği üzere, modernizm ile beraber ortaya çıkmış olan milliyetçilik akımları, özellikle Osmanlı gibi çok uluslu toplumları derinden sarsmıştır. Milliyetçi akımlarla beraber kendi içinde büyük ölçüde dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, Tanzimat ile beraber bugüne kadar halkını tanımlama şekillerinden vazgeçmiş, modern dünyanın gereklerine göre bir vatandaş tanımı oturtmaya çalışmıştır. Böylesi bir tanımla yerleştirmek için de Osmanlılık düşüncesini ortaya atmış ve bu çatı altında diğer bütün milletleri toplama gayretine girmiştir. Bugüne kadar böylesi tanımlarla ortaya çıkmayan azınlıklar, bundan sonra milliyetçi duygularıyla hareket edecekler ve bu durum da Osmanlıda çok önemli kimlik bunalımlarını beraberinde getirecektir. İşte bu durumu aşmak için Osmanlılık çatısı altında bütün milletleri toplama gayretine girmiş ve birçok yönleri itibariyle batıdan alınan modernizme, bu yönüyle kendine has bir şekilde ayak uydurmaya çalışmıştır.⁹⁸

Bununla beraber, yukarıda da üzerinde durulduğu şekliyle, eğitim sisteminde bir taraftan geleneksel yapılar devam ederken diğer taraftan devlet eliyle kurulup

---

⁹⁸ Şükrü Hanioglu, (1985). "Osmanlılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: V, İstanbul, Ayhan Matbaacılık, s. 1389

güçlendirilen modern ve laik yapılar beraber bulunmuş ve bir noktada her ikisinden çıkan farklı insan tiplerinin çatıştıkları ülke olmuştur. Hatta ikinci Abdülhamit döneminde eğitim veren kurumlarda dersler tekrar gözden geçirilmiş ve din derslerinin sayısı artırılmıştır. Bütün bunlar Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyıl boyunca gelenek ve modern arasında önemli ölçüde kimlik bunalımları yaşadığı izlenimini uyandırmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde batı tarzındaki modernleşme hareketlerini o dönemde yazılmış olan romanlarda görmek mümkündür. Bu konuda özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin ön plana çıktığının altını çizmek gerekir. Özellikle 1870 yılından sonraki modernleşme hareketlerine özel bir ilgi göstermiş olan Ahmet Mithat Efendi, romanlarında en çok kadınların modernleşerek sosyal hayatta girmelerini bir ideal olarak işlemektedir. Gün gelip bütün kadınların istedikleri her mesleğe girebileceklerini, içinde buldukları sosyal statülerinde kurtulup özgürleşeceklerini temenni etmektedir. Bunun yanında içinde bulunduğu toplumda kadınların zor durumlarını da gözler önüne sermiştir. Bu noktada kendisine görev tanımlaması da yapmış olan Ahmet Mithat Efendi, kadınların içinde buldukları düşkünlükten kurtarması gerektiği tezini çokça işlemiştir. Kadınları bu durumdan kurtarmanın yolunu ise onlara köle gibi davranmaktan vazgeçmek ve kendi kaderlerini tayin noktasında onlara hürriyetlerini vermek şeklinde tanımlamıştır. Bunun yanında Ahmet Mithat Efendi, batılı tarzda modernleşen iki erkek tipini *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanında işlemiştir. Kendisi batılılaşma yanlısı olan Ahmet Mithat, batılılaşmanın olumlu ve olumsuz yönlerini, ele aldığı bu iki tip üzerinden ifade ederek ne şekilde batılılaşılması gerektiğini de bir noktada ifade etmiştir. Bir tarafta sadece batılı yaşam tarzını hayatına konu edinen Felatun Beyle, diğer tarafta büyük bir eğitim alarak aydınlanan Rakım Efendi bulunmaktadır. Bu iki tip üzerinden batılılaşmayı ele alan Ahmet Mithat, bir noktada batılılaşma yolunda ilerleyen Osmanlı üst sınıf erkeğinin iki batılılaşma modelini de ortaya koymuş olmaktadır. Bunun yanında Osmanlı'nın son döneminde batılılaşma hareketleri konu eden başka eserler de bulunmaktadır.⁹⁹

⁹⁹ Şerif Mardin, (2014), *Türk Modernleşmesi*, 23. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 32-34

2.1.3. İttihat ve Terakki Dönemi

İttihat ve Terakki'nin tarihi, aslında bir noktada gelenek ile modern arasındaki çatışma ve denge sisteminin, geldiği son nokta itibariyle modern anlayış lehine bozulmasının da başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönemin göze batan en önemli özelliklerinden bir tanesi, on dokuzuncu yüzyıl boyunca kimlik bunalımı içerisinde bulunan bir devletin modern anlayış tarafından ele geçirilmesi ve bu kimliğin artık bir ideoloji olarak dayatılmasıdır. Böylece devlet katında kimlik meselesi aşılmış ve batılı kimliğe önemli ölçüde vurgu yapılmış, sonrasında ise bu kimliğin gerektirdiği ideoloji hem İttihat Terakki döneminde hem de adeta onların devamı olan Cumhuriyet döneminde topluma dayatılmaya başlanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin tarihine bakıldığında, ilk olarak 1889 yılında İstanbul'da bulunan bazı askeri tıbbiye öğrencileri İttihad-ı Osmani adlı bir cemiyet kurmuşlardır. Aynı yıl içerisinde Paris'te varlığına devam eden Jön Türkler ile irtibata geçmişler ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını benimsemişlerdir.¹⁰⁰ Burada dikkat çeken nokta, kurucularının askeri tıbbiye öğrencileri olmasıdır. Çünkü Tanzimat ile beraber ders içerikleri önemli ölçüde laikleştirilen eğitim kurumları askeriye ve tıbbiye olmuştur.

Devam eden süreçte hızla organize olmaya çalışılmışsa da kendi içlerinde birbirlerine muhalefet eden hareketler sökün etmiştir. 1902 Paris kongresinde ikiye bölünmüşler, Ahmet Rıza Bey'in öncülüğünde "İttihat ve Terakki Cemiyeti" pozitivist fikirleri benimseme eğiliminde olmuştur. Diğer kolu ise Prens Sabahattin öncülüğünde "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini" kurmuştur. Eylül 1906'da ise çoğunluğu III. Ordu subaylarından oluşan bir grup Selanik'te "Osmanlı Hürriyet Cemiyetini" kurmuşlar ve bu amaca matuf olarak kurulmuş başka cemiyetleri bir araya getirmeyi başarmışlardır. Sonrasında asker ve sivil birçok kişiyi bünyesine katan bu cemiyet "Terakki ve İttihat" adını almıştır.

Haziran 1908 tarihinde Rus Çarı ve İngiliz kralı bir araya gelerek Almanya'ya karşı bir ittifak arayışı içinde olmuşlardı. Sonrasında yayımladıkları

¹⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, (1988). *Türkiye'de Siyasi Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları. S. 19

bildiri ile Makedonya meselesine de değinmişlerdi. Hâlbuki bu durum Osmanlı içinde çok farklı bir şekilde algılanmış, padişahın Makedonya havalisini savaştan teslim edeceği düşüncesi yayılmıştı. Bunun üzerine cemiyet harekete geçmiş ve II. Meşrutiyeti ilan ettirmiştir. Diğer taraftan Almanya'nın Makedonya konusundaki siyasetine bakıldığında, Berlin kongresinde İngiltere tarafından Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüne ikna edildiği için, Makedonya'nın Osmanlı'da kalması taraftarı olmuştur. Hatta Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ileri derecede savunmasının arasında Osmanlı toprakları üzerinde Alman tesirini bırakmak olduğu görülecektir. Almanya Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nde kalmasını istediği için Makedonya içindeki silahlı çetelerin Almanya'dan bir beklentiye girmedikleri görülecektir.¹⁰¹

Meşrutiyet'in ilanından sonra adeta bir denetleyici iktidar olarak bulunan İttihat Ve Terakki Partisi, 23 Ocak 1913 te düzenlediği Bab-ı Ali baskını ile tam olarak iktidara gelmiş ve baştaki sadrazam istifa ettirilerek, başa Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir. Ancak olaylar bununla dinmemiş, 11 Haziran 1913 tarihinde de İttihat ve Terakki Partisine karşı bir suikast girişimi olmuş Mahmut Şevket Paşa girişim ile öldürülmüştür. Bu olaydan sonra ise İttihat ve Terakki Partisinin adeta diktatörlük yılları başlamıştır.¹⁰²

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, on dokuzuncu yüzyıl boyunca adeta iki farklı kimlik arasında gidip gelmiş olan Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki ile beraber artık bir ideolojiye sahip olmuştur. Aslında temelde, milliyetçi bir ideoloji olan bu anlayış, Osmanlı Devletinin Tanzimat'tan sonraki en büyük paradokslarından birini içerecekti. Bir tarafta batı tipi modernleşme anlayışı her geçen gün daha da güçlenirken, diğer tarafta modernleşmenin vazgeçilmezi olan uluslaşmaya karşı hep bir direnç gösterilmiştir. İttihat ve Terakki Partisi de ilk etapta, her ne kadar milliyetçi bir ideoloji sahibi olsalar da, bir imparatorluk olmanın verdiği anlayış ile bu ideolojilerini gizlemişlerdi. Ancak Balkan Savaşlarında ortaya çıkan vahim durum, Osmanlı için birçok demografik problemleri getirdiği gibi, İttihat ve Terakki'nin de tam olarak milliyetçiliğe dönmesine sebep olmuştur. O dönemde

¹⁰¹ Yüksel Nizamoğlu, (2011), "10 Temmuz İnkılabının Birinci Yıldönümünde Neyyir-i Hakikat Gazetesinin Yayınladığı Mecmua Üzerine", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 30, s. 116-117

¹⁰² Mete Tunçay, (1990). *Türkiye Tarihi 4. Çağdaş Türkiye: 1908-1980*. S. Akşin (Ed.), İstanbul, Cem Yayınevi. S. 33-35

milliyetçiliğinin teorisyenlerini Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura olarak göstermek mümkündür.¹⁰³

Ziya Gökalp'ın fikirlerine bakıldığında, batılılaşma ile Türkçülüğün birbiriyle çatışma halinde olmadığını, bilakis birbirlerini tamamlayan kavramlar olduğunu ifade etmiş ve bunları mezc ederek yeni bir senteze ulaşmaya çalışmıştır. Ziya Gökalp'e göre batılılaşma medeniyetin göstergesi, Türkçülük ise kültürün göstergesiydi. Dolayısıyla birbirini tamamlayan bu iki kavram şu halleriyle insanlar içerisinde yaşayabilir, insanlara bir anlam katabilirdi. Böylece de kadimden beri birbiriyle çatışır görünen doğu ve batı, bu noktada uyum içerisinde gösterilmeye çalışılmıştır. Bu noktada İslam'ı da Türklüğün içerisine karıştıran Ziya Gökalp, onu da kültürün ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve bir kültürde olması gereken beynelmilel durumun İslam'ı işaret ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁴

Ulusların oluşumu noktasında da fikirler serdetmiş olan Gökalp, Durkheim sosyolojisinden önemli ölçüde esinlenerek üç aşamalı bir şema ile meseleyi tavzih etmeye çalışmıştır. Ona göre eski zamanlarda dil ve ırk birliğine bağlı kabile toplumları ortaya çıkmış, sonrasındaki değişimler din birliğine yaslanan ümmete yol vermiş, en sonunda oradan da kültür ve uygarlıkla tanımlanabilecek olan ulusa erişilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devletinden Türk ulusunun çıkması artık normal olarak kabul edilmesi gereken bir durumdur. Bu noktada Gökalp'in temel bir mesele üzerinde fikir yürüttüğü göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere batıda ortaya çıkan laikleşme eğilimlerinde ve modernleşmede katıksız bir laikleşme ortaya çıkmış ve din kurumu olabildiğince pasif hale getirilmiştir. Böyle bir durumun Türkiye için çok olanaklı olmadığını düşünmüş olacak ki katıksız bir laikleşmeden çok, İslam'ı ulusal birbirine dönüştürmek şekli ile kültürün bir parçası yapmak gerektiğini düşünmüştür.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere burada Gökalp, din kurumunu tamamen yok sayıp onu pasif hale getirmektense, kültürün bir parçası yaparak onunla zenginleşmeyi tercih etmiş bir pozisyonda durmaktadır. Aslında altı çizilmesi gereken nokta tam olarak burasıdır. Çünkü bir tarafta modernleşen yapıya ve onun çıkardığı kavramlara,

¹⁰³ Tunçay, *a.g.e.*, s. 36-37

¹⁰⁴ Hüseyin Sadoğlu, (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, s. 190

¹⁰⁵ Tunçay, (1990), *a.g.e.*, s. 37-38

kendisinden önce var olan din kurumunu uydurma gibi bir misyon üstlenmişken, diğer tarafta her şeyini dine göre ayarlamaya çalışan insan toplulukları bulunmaktaydı. Dolayısıyla modernleşme biçiminde, tıpkı Tanzimat'ta olduğu gibi, yeni bir paradoks ortaya çıkmakta, İslam'a belirlenen pozisyon bir noktada çatışmaların zembereğini oluşturmaktaydı. Diğer bir deyişle, modernleşmenin ortaya koyduğu kavramsallaştırmanın ayyuka çıkardığı problemi çözmek adına ortaya atılan fikirler, tam olarak çatışmanın kendisini üretmekteydi.

İttihat ve Terakki döneminin çağdaşlaşma konusunda ortaya koyduğu fikirleriyle adeta öncüsü durumunda olan Yusuf Akçura'ya göre, çağdaşlaşmak Türkler için bir ölüm kalım meselesidir. Ancak bu çağdaşlaşma sürecinde batıdan sadece ilim ve tekniği almak yeterli değildir. Çünkü medeniyet bir bütündür ve onu bütün yönleriyle beraber almak gerekir. Bu durum itibariyle de teknik yönlerini almak gerektiği gibi, fikri yönlerini de almak gerektiğine inanmıştır. Bunun yanında çağdaşlaşmanın bir sembolü olan demokratik devletin, halk hâkimiyetine dayanan milli bir kimlikte olması gerekmektedir. Bu fikirlerinden dolayıdır ki Akçura, hilafet ve saltanatın varlığına karşı çıkmıştır. Çağdaşlaşma konusunda ele aldığı önemli fikirlerinden bir tanesi de kadın hakları olmuştur. Ancak kadın hakları meselesini batıdan almak yerine Türklerin eski geleneklerinden almayı tercih etmiş ve kadın erkek eşitliğini savunmuştur. Çağdaşlaşma konusunda eğitim meselesine de çok büyük önem veren Akçura, Türk milletinin geri kalması konusunda, en başta gelen sebeplerden bir tanesi olarak eğitimde birliğin olmaması ve eğitim kurumlarının Türk milletine ortak bir ideal vermemesini göstermiştir.¹⁰⁶

Modernleşmenin ve kendi dışında cereyan eden modernleşmeye ayak uydurmanın yolu sadece ideolojik değişikliklerden geçmediğine ve bu konuda ekonomik ilerleme çok büyük önem arz ettiğine göre, İttihat ve Terakki Partisi de bu noktada adımlar atmıştır. Yalnız içinde buldukları şartlar itibariyle Osmanlı maliyesi çok büyük zorluklar içerisinde bulunmaktaydı. Maliyenin içine düştüğü durumun başlıca amili ise, içine girmiş oldukları Balkan Savaşları süreciydi. 14 Aralık 1913'te Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatını çıkararak dış sermayeyi içeri

---

¹⁰⁶ Halil İbrahim Akkuş, (2009). *Yusuf Akçura'nın Din Ve Toplum Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Sosyolojisi), Yüksek Lisans Tezi, Isparta, s. 70-73

çekmenin hesabını yapmışlardır. Bununla beraber dış yatırımcıya, getireceğim makinalar karşılığında gümrük vergisi almama taahhüdü verilmiş ve onlara parasız arazi temini gibi teklifler yapılmıştır. Bunun da ötesinde, onların ürettikleri malları birinci tercih olarak tüketmeyi taahhüt etmiştir.¹⁰⁷

Bu dönemde büyük ölçüde laikleşme gönlünde gelişmeler olduğunun altını çizmek gerekir. Şer'i mahkemeler Adliye Nezareti'nin denetimine sokulmuş ve yargı birliğine doğru adımlar atılmıştır. Din mektepleri Maarife devredilmiş ve şeyhülislam hükümet üyesi olmaktan çıkarılmıştır. Sonrasında ise Dar-ul Hikmet-ül İslamiye dairesinin başı olarak tayin edilmiştir. Vakıflar içerisinde yararsız hale gelenler bütçeye aktarılmıştır. Kadın hakları konusunda çok önemli adımlar atılmış, onlar adına okullar açılmış ve kadınların da çalışması için gayret gösterilmiştir. 1917 yılında hukuk-u aile kararname çıkarılmış, bununla beraber evlenme ve boşanma kuralları günün şartlarının gerektirdiği ölçülere göre belirlenmiştir. Ayrıca ordu içerisinde de büyük ıslahatlara girişilmiştir.¹⁰⁸

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, İttihat ve Terakki Partisi bir noktada radikal sayılabilecek modernleşme hareketlerine girişmiş ve ülke içerisinde laikleşme eğilimini oldukça güçlendirmiştir. Özellikle de buna ikinci Abdülhamit dönemindeki laikleşme eğilimlerinden geri dönerek bir İslamcı politika izlenmesi eklenirse, dönemdeki değişikliklerin oldukça mesafe aldıracağı görülecektir. Ancak İttihat ve Terakki için önemli bir problem teşkil eden muhalif gruplar, yukarıda da ifade edildiği gibi Mahmut Şevket Paşa'nın katiline varacak girişimlerde bulunmuşlar ve bunun üzerine İttihat ve Terakki Partisi olabildiğince baskıcı bir yönetim sergilemiştir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki cumhuriyete giden yolda batı tarzı modernleşmenin önünü önemli ölçüde açacak olan bir partidir. Hatta Osmanlı'nın Tanzimat'tan beri içinde bulunduğu modernleşme ve milliyetçiliğe karşı koyma paradoksunu da balkan savaşlarından sonra aşarak, Cumhuriyete dört başı mamur milliyetçi bir model bırakmıştır.

¹⁰⁷ A. Gündüz Ökçün, (1975). "Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı, 1913", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, s. 30

¹⁰⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 39

2.1.4. Cumhuriyet Dönemi

Modernleşme adına bu dönem için ortaya konulması gereken ilk nokta, İttihat ve Terakkinin başa gelmesinden sonra başlayan süreçte gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında ortaya çıkmış radikal değişikliklerin neticesi olarak patlak vermiş savaşlar ve siyasi süreçlerin cumhuriyet elitinin karşısında durabilecek olan muhalif yapıları olabildiğince aşındırdığı veya bir noktada yok ettiği tespitini yapmak olacaktır. Bununla beraber özellikle altı çizilmesi gereken diğer bir nokta ise, Cumhuriyet elitinin giriştiği kültür reformlarında olabildiğince radikal adımlar atması ve bütün bir geçmişe yönelik ortaya konulmuş redd-i miras düşüncesi ile beraber yepyeni bir kültürün ortaya çıkarılmaya çalışılmasıdır.

Bununla beraber cumhuriyet modernleşmesinin en çok göze batan ögesi, içine girmiş oldukları kimlik tanımlamasıdır ki sahip oldukları seküler ve batılı kimlik her noktada çok fazla ön plana çıkarılmıştır. Hatta Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Lozan gibi uluslararası antlaşmalarla ortaya çıkan durumda, özellikle nüfus mübadelelerinin de etkisiyle, homojen bir toplum yapısına erişilmiş ve Osmanlı'nın bir asra yakındır içine düştüğü paradoksal durumdan azade bir şekilde yola devam edilmiştir. İşte bu noktada ortaya çıkan batılı, modern ve milliyetçi kimlik olabildiğince baskın bir şekilde ortaya konulmuş ve ideolojik düzlemde ayrıca yapılandırılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkmış olan kimlik bunalımı, süreç içerisinde batı taraftarı olan insanların büyük desteği ile aşılmış ve yepyeni batılı bir kimlik ortaya çıkarılmıştır. Cumhuriyet eliti batılı kimliğe, açıkça hissedilir derecede vurgu yapmasının ötesinde, yukarıda tanımlandığı üzere onu ideolojilerinin bir parçası haline getirmişler ve kendilerini bununla tanımlamışlardır. Hatta bunun da ötesinde bütün toplumun onu kabulleneceği girişimlerde bulunmuşlardır. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki bu kimliğe yapılan aşırı vurgu, Tunçay'ın da belirttiği gibi devrim tarihinde gereksiz abartmalara varmıştır.¹⁰⁹

Aşağıdaki alıntı hem yukarıdaki argümanları destekleyici hem de kimliğe yapılan vurgunun hangi boyutlarda olduğunu gösterici niteliktedir:

---

¹⁰⁹ Tunçay, *a.g.e.*, s. 59

Türkiye Cumhuriyeti, akli ve bilimi esas alan, rasyonel ilkelerle hareket eden bir çağdaşlaşma anlayışını benimsemiştir. Kendisinden önceki zihniyetle arasındaki bağları koparmayı hedefleyen Cumhuriyet, yeni bir millet inşa etmenin ön koşulu olarak ümmet zihniyetinin yerine ulus devlet anlayışını koymayı gerekli görmüştür. Bu amaçla Cumhuriyet'in ilanı sonrasında uygulanmaya başlanan inkılaplar, toplumun dönüşümünü gerçekleştirmek üzere hayata geçirilmiştir.¹¹⁰

Aynı kaynak devamında, cumhuriyet elitinin, Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkarmak için topyekûn batılılaşma hareketi başlattığını ve bunun bütün kurumlara teşmil edildiğini ifade etmiştir. Bütün bunlardan amaç ise çağdaş bir Türk toplumunun oluşturulmasıdır.¹¹¹

Kimlik üzerine yapılan tanımlamada biz ve ötekinin çok net bir şekilde ortaya konduğu da görülecektir. Bu kimliğin “biz” olan yönüne bakıldığında büyük ölçüde epik anlatımlar göze çarparken, öteki olarak görülenlerin de ileri derecede aşağılandığına şahitlik edilecektir.

Türkiye'nin yeni ve en yeni tarihinde Mustafa Kemal Atatürk kadar yetenekli dünya boyutunda bir devlet adamı yoktur. Türk halkının Birinci Cihan Savaşından gelip çıkan [“galip çıkan” demek istemiş olabilir] antant devletlerine karşı yürüttüğü Kurtuluş Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntüleri üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu keza Atatürk'ün ismi ile bağlıdır... Osmanlı Devletinin yenilik deneyimleri başlıca askeri ve devlet idaresi alanındadır ve bu yeniliklerin amacı Osmanlı Devletinin tamamen çökmesinin önünü almaktır. Buna rağmen söz konusu yenilikler tutucu feodal-klerikal garip çevreler tarafından ciddi direnime karşılanmıştır. Bunlar bu yenilikleri İslamiyetten uzaklaşmak, Osmanlı toplumunun “gavurlaşması” olarak kabul etmektedirler... Bazıları modernleşmeyi tanrısızlık, dinsizlik gibi kavramaktadırlar, gerçekte ise onların tutumu tanrısızlıktır.¹¹²

Bu alıntılarda “biz”in konumu ile “öteki”nin konumu açık şekilde gösterilmiştir. Ötekini ele alırken en çok referans verilen kişilerden birisi de Sultan Vahdettin'dir. Özellikle böyle kahramanlık destanlarının içinde eski kimliği temsil makamında olan bu padişah, bir vatan haini olarak gösterilmiş ve birçok tartışmanın

¹¹⁰ Yasemin Doğaner, (2004). “Bir Modernleşme Modeli Olarak Atatürk İnkılâpları/As A Modernizing Model Atatürk's Reforms”, *Atatürk Dergisi*, Sayı 4, Cilt 1, s. 153

¹¹¹ Doğaner, *a.g.m.*, s. 154

¹¹² Cengiz Hakov, (2004). “Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, Yıl 1, Sayı 1, Prizren, S. 39-40

da konusu olmuştur. Öyle ki bir taraf mütemadiyen onu hain olarak görürken¹¹³, diğer tarafta onu temize çıkarma gayreti vardır.

Aslında en sonda söylenecek şeylerin en başta söylenmesinin sebebi, bir noktada Türkiye'deki devlet modernleşmesinin ana eksenini, kimliğini ve ideolojisini tarif eden bu alıntılardan sonra, diğer tarafta buna karşı gelişmiş olan modernleşme hareketleri ki bunları bir noktada birinciler “Karşı Devrim” olarak da nitelemişlerdir¹¹⁴, çoğunlukla öteki olarak vurgulanmıştır ve bu anlayışlar, modernleşmenin iki kutbu olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketinin ismi olan Kemalizm, bir noktada kendinden önceki modernleşme hareketlerinin bir devamı olarak ele alınabilecekken, diğer bir noktada da tamamen kendine has bir karakter oluşturduğu söylenebilir. Benzerlik yönüne bakıldığında, Osmanlı döneminde ortaya çıkmış modernleşme hareketleri ile buluştuğu ortak noktanın batıcılık ve laiklik olduğu görülecektir. Özellikle Tanzimat'tan sonra başlamış olan bu hareketlerin buldukları ortam ve taşıdıkları imparatorluk misyonu gereğince ulusçu politikalarından bir noktaya kadar kaçındıkları görülecektir. Ancak İttihat ve Terakki ile başlayan dönem itibariyle artık milliyetçilik çok baskın bir ideoloji olarak devlet kademelerinde ele alınmış ve Cumhuriyet'e bir miras olarak kalmıştır.¹¹⁵

Kemalist düşünceyi radikal bir şekilde kendinden önceki modernleşme hareketlerinden ayıran en önemli nokta ise, bir noktada bilinen tanımlarının dışına çıkmaya çalışması ve onu birikim eseri olarak görmektense yeniden yaratılması gereken bir oluşum olarak ele alması şeklinde ifade edilebilir. Çünkü cumhuriyetin kuruluş yılları itibariyle Türkiye'de iktidarı tek başına elinde bulunduran Kemalist düşünce, eski kültürü tamamen reddedip modern batıya uygun bir kültür arayışına girmiş ve bütün kültürel kodları değiştirme girişiminde bulunmuştur.¹¹⁶

---

¹¹³ Sinan Meydan, VAHDETTİN DOSYASI (İşte Çakma Kahraman Vahdettin Gerçeği), http://sinanmeydan.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=431:vahdettin-dosyasi&catid=62:yazlar&Itemid=228 (Erişim Tarihi: 26 Mart 2015)

¹¹⁴ Özdemir İnce, “Fıstıki Yeşil (karşı) devrim”, *Hürriyet Gazetesi*, 20 Kasım 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/19284014.asp> (Erişim Tarihi: 26 Mart 2015)

¹¹⁵ Sadoğlu, *a.g.e.*, s. 189

¹¹⁶ Afet İnan, (1984). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, s. 206

Bu anlayışla yola çıkan ve bu bağlamda elinde bulundurduğu devlet gücü ile beraber kültürel değişikliklere yol açacak radikal girişimlerde bulunmaya başlayan Kemalist düşünce, 1924 yılında başlayıp ardı ardına sökün eden kanun değişikliklerine imza atmaya başlayacaktır. Bu bağlamda kültürünün önemli bir parçası olan ve onu gelecek nesillere aktarmada hayati bir araç konumunda bulunan dil meselesi ön plana çıkmış ve bu bağlamda gerek dilde sadeleşme hareketleri adı altında eski kültürel kodlar yenisiyle değiştirilmeye çalışılmış gerekse yapılan alfabe değişikliği ile beraber bu konudaki kararlılık canlı tutulmaya çalışılmıştır.¹¹⁷

Modernleşmenin kendi tanımı içerisinde de ele alındığı üzere, sadece kültürel alanda bir laikleşme arayışı olmayıp, önemli ölçüde ekonomik yönü de bulunmaktadır. Bu bağlamda Kemalist düşüncenin modernleşmenin bu yönünü tamamlamak adına önemli iktisadi teşebbüslerinin olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Bu bağlamda ilk göze çarpan, özellikle iktisadi gelişmeye fon sağlayacak olan banka kurma teşebbüsleridir denilebilir. Bu noktada Celal Bayar tarafından İş Bankası'nın 20 Ağustos 1924'te kurularak yönetildiği görülecektir.¹¹⁸

Aslında bu noktada Celal Bayar'ı, cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesinin iktisadi yönünün sürükleyicisi olarak görmek yerinde olacaktır. Çünkü sonrasındaki birçok ekonomik gelişmede ve bunların yönetilmesi ve yönlendirilmesinde Celal Bayar'ın öncülüğü dikkat çekici bir şekilde ön planda durmaktadır. Bütün bu icraatlara girişen Celal Bayar'a, Atatürk'ün kayıtsız şartsız destek vermesi de onun önünü açan önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Hatta Celal Bayar'ın bu noktada başbakanlığa taşıyan birikiminin de bu iktisadi gelişmelere öncülük etmesinden kaynaklandığı söylenebilir.¹¹⁹

Ancak bütün bu gelişmeler ile beraber cumhuriyet dönemi modernleşmesine ana rengini verecek olan atılımların bu belirtilen sahalarda değil, özellikle eğitim sahasında ortaya konuldu rahatlıkla söylenebilir. Bu noktada cumhuriyet döneminde atılmış radikal adımlardan birisinin Tevhid-İ Tedrisat Kanunu olduğu söylenebilir. Bu kanunu adeta yolların kesişme noktasında bulunacak kadar önemli hale getiren

¹¹⁷ Erik J. Zürcher, (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren Yasemin Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 275

¹¹⁸ İş Bankası, (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul, İş Bankası yay., s. 22-25.

¹¹⁹ İhsan Fuat Özgen, (2007). *Cumhuriyet Dönemi'nde Celâl Bayar'ın Siyasî Ve İktisadî Faaliyetleri (1923-27mayıs 1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, s. 130

birçok faktör bulunmaktaydı. Bunların başında gelen ise, Osmanlı döneminden kalan birtakım problemler şeklinde ele alınabilir. Şöyle ki Osmanlı döneminde çok parçalı toplum yapısının bulunması sebebiyle her cemaat ve etnik topluluğun kendine has okullarının bulunması eğitimde birliği imkânsız hale getirmişti. Hatta Tanzimat'tan sonra eğitimde birliği sağlama çabaları sürekli olarak akim kalmış ve beklenen netice hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Böylesi çok başlılığın arkasında yatan önemli sebeplerden bir tanesi ise devletin bu konuda azınlıklara söz geçirememiş olması şeklinde ifade edilebilir. Hâlbuki Cumhuriyet döneminde özellikle eski azınlıkların ayrılıp gitmesi ve nispeten daha homojen bir toplum olmasının da sürükleyici etkisiyle ve bunun da ötesinde birinci dünya savaşı sonrası şartların bir takım değişikliklere yol verecek şekilde yeniden yapılanması sebebiyle, bir takım değişikliklere rahatlıkla girebilmiştir.¹²⁰

Eğitim modelini laik ulus devlet modeline uygun hale getiren bu kanun, ülke içerisindeki bütün eğitim kurumlarını Maarif Vekâletine bağlamış ve Osmanlı döneminde kendi özerk halini devam ettirmiş olan dini eğitim yapılanmalarının tamamını bütçeleri ile beraber tek çatı altında toplamıştır.¹²¹ Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı devlet erkinin dokunmaktan içtinap ettiği ve kendi haline bıraktığı medreseler, yine Maarif Vekâletine bağlanmış 3 Mart 1924 günü çıkarılan kanundan hemen bir hafta sonra 11 Mart 1921 tarihinde bir kararname ile beraber kapatmışlardır.¹²²

Mustafa Armağan'a göre, medreselerin Tevhid-i Tedrisat kanunu ile kapatılmayıp takriben 1 hafta sonra Maarif Vekilinin kararnamesi ile kapatılmasının arkasındaki gerçek, medreselerin bağlı olduğu vakıflardan ileri gelmektedir. Şöyle ki o gün için tedavülde olan vakıflar kanununa göre vakıflar, onları vakfedenin malıdır. Bu durumda medreselerin kapatılıp vakıflarının bir kenarda bırakılması olmayacağı için, bu kadınla beraber öncelikle medreseler vakıflarıyla beraber Maarif Vekâletinin malı ilan edilmiş ve hemen akabinde de medreseler kapatılarak vakıf malları Maarif Vekâletine geçmiştir. Bu vesileyle ortada duran vakıfların da başka

¹²⁰ Muharrem Güneş ve Hasan Güneş, (2005). *Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Ankara Anı Yayıncılık, s. 31

¹²¹ Kazım Öztürk, (1993). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, C. 1*, Ankara, TBMM Vakfı yayınları NO:1, s. 275

¹²² Mustafa Armağan, (2009). *Korku Duvarını Yıkma: Küller Altında Yakın Tarih 4*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 284

olası icraatlarının önüne geçilmiş oluyordu.¹²³ Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın kültürel mirasını reddeden Cumhuriyet dönemi, maddi mirasına aynı muameleyi uygulamamıştır.

Bu kanunla beraber modernleşmenin en belirgin yönü olan laik eğitime doğru bir adım atılmış olup, sonrasında eğitim konusunda bu modern anlayışa uygun yapılanmalara gidilmiştir. Ancak bunun da ötesinde modernleşmenin ilk el attığı alan olan eğitim konusunda cumhuriyet döneminin anlayışına el atmak gerekmektedir. Bu noktada modernleşmenin çok önemli bir yönü olan ulusçuluk meselesi imparatorluk yapısındaki Osmanlı Devleti'nden farklı yapıya kavuşmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde yine belirgin bir mesele olarak ortaya çıkmış olan ulusal eğitim modeli ile beraber yeni bir ulus yaratılması projesine başlanmıştır. Bunun yanında eğitimi önemli bir yönünün modern eğitim olması gerektiği konusunda fikir birliğine varılmış ve eski eğitim sistemleri tamamen ortadan kaldırılmıştır. Yine modernizmin ana rengi olan laiklik gereğince eğitimin de laikleştirilmesine büyük önem verilmiş ve pozitif bilimler ile beraber aklın öncülüğünü sürekli vurgulanmıştır. Bunun yanında rasyonel bir eğitim modeli getirilmeye çalışılmış ve bunun başarılması noktasında batılı bilim adamlarından çokça faydalanılmıştır. Son olarak da laik eğitimin bir gereği olarak karma eğitime önem verilmiş, kızlarla erkeklerin aynı şartlar altında, eşit eğitim imkânlarından faydalanmasının önü açılmıştır.¹²⁴

Bu anlayış çerçevesinde batılı bilim adamları tarafından projelendirilip cumhuriyet aydını tarafından uygulamaya konulan eğitim modelinin ortaya çıktığı yapıların Köy Enstitüleri olduğu görülecektir. Bugün itibarıyla Türkiye nüfusunun yüzde 80'inin köylerde yaşadığını gören ABD'li bilim adamı John Dewey, eğitim projesini köylere yayacak olan Köy Enstitüleri fikrini ortaya atmış ve sonrasında çeşitli düzenlemelerle beraber uygulamaya geçmiştir.¹²⁵

---

¹²³ Mustafa Armağan, Bazı camiler CHP teşkilat binası olarak kullanıldı, 1 Mayıs 2012, <http://www.mustafaarmagan.com.tr/bazi-camiler-chp-teskilat-binasi-olarak-kullanildi/> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2015)

¹²⁴ Yılmaz Tozar, (2010). *Eğitim Politikası ve Demokrat Parti Dönemi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bölüm Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, S. 31-38

¹²⁵ Şevket Gedikoğlu, (1971). *Evreleri, Getirdikleri ve Yankalarıyla Köy Enstitüleri*, Ankara, İş Matbaacılık ve Tic., s. 15

Köy enstitüleri ne giden yolda birtakım eğitim hamleleri de sükün etmiştir. Bunların başında 1926 tarih ve 789 sayılı maarif teşkilatı ne dair kanun ile ilkokullar, köy ve şehir ilkokulları olarak ayrılırken öğretmen okulları da köy ve şehir öğretmen okulları olarak ayrılmıştır. 1929 yılına kadar kayseri ve Denizli’de 2 köy öğretmen okulu açılmıştır. Bunların yetersiz kalması üzerine 1936 yılında, nüfusu 400 kişinin üzerinde olan İzmir karakullukçu ve Eskişehir Çifteler’de iki tane daha öğretmen okulu açılmıştır.¹²⁶

Bunun yanında eğitim faaliyetlerinin özellikle askere alınan gençler üzerinde titizlikle devam ettirildiği göze çarpmaktadır. 1936 yılına gelindiğinde, askere alınan gençlere 8 ay içerisinde okuma yazma öğretiliyor olmasının avantaja dönüştürülmesi fikri yöneticilerde ortaya çıkınca, okuma yazma öğrenmiş olan askerdeki gençleri sonrasında köylerde istihdam edilerek oralarda okuma yazma öğretilmelerinin yolu açılmıştır. Daha sonrasında Maarif ve Ziraat Vekâletleri bu gençlerin ziraat bilgisini artırarak bunları köylüye aktarımı noktasında önlerini açmak için zirai aletler temin etme noktasında anlaşmışlardır. Bu şekilde öğretmen gitmeyen köylere yönelik olarak askerde eğitim almış gençleri bir eğitmen olarak atayıp bu açığı kapatmanın yoluna gitmişlerdir.¹²⁷

1937’den 1940 yılına kadar 9 tane daha eğitmen kursları açılmıştır ve 7 Temmuz 1919 tarihinde 1704 sayılı yasa ile köy öğretmen okulu olarak bu kursların isimleri değiştirilmiştir. Daha sonrasında 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı yasa ile bu kurumlara Köy Enstitüsü denmiştir.¹²⁸

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde çıkarılmış olan bu yasanın dikkat çekici bir yönü ise o gün için tek parti çatısı altında bulunan Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü gibi vekillerin bu oylamaya katılmamış olmalarıdır. Bunun yanında 278 oyla kabul edilmiş olan yasanın görüşmelerine 148 üye katılmamıştır. Sonrasında ise 1943 yılına gelindiğinde Milli Eğitim Bakanlığı, Köy Enstitülerinin programını hazırlamış ve bunların yüzde 50’si kültür dersleri,

¹²⁶ Ersoy Taşdemirci, (2001). “1936 Yılında Sovyet Rusya’da Yükseköğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor Ve Bu Raporun Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, İzmir, s. 6

¹²⁷ Necdet Sakaoğlu, (1993). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi* (2. Basım) İstanbul, İletişim Yayınları, s. 90

¹²⁸ Mustafa Albayrak, (1998). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara, Phoenix Yayınları, s. 373

yüzde 25'i ziraat dersleri ve uygulamaları ve diğer yüzde 25'i de teknik dersler ve uygulamaları olarak kabul edilmiştir. Köy Enstitülerine alınacak olan öğrenciler ilkokuldan sonra ve parasız yatılı olarak alınacaklardır.¹²⁹

Aslında Köy Enstitülerinin bu şekildeki yapılanmasına bakıldığında, o günün ülke nüfusunun yüzde 80'inin köylerde yaşadığı hesaba katılırsa, toplumu modernleştirme adına çok büyük bir atılım olduğu göze çarpacaktır. Özellikle Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı şartlarında tekrardan bir modernleştirme hamlesine girmesi, Köy Enstitülerinin üzerinde ısrarla ve özenle durulmasına sebep olmuş, bu vesileyle toplumun demografik yapısını uygun bir modernleştirme hareketi başlamıştır. Ancak bu meselenin bu kadar kolay olmayacağı, özellikle bazı vekillerin yasa oylamasına katılmamasından belliydi. Çünkü bu okullarla beraber CHP'nin kendine militan yetiştirmek gibi bir iddiasının olduğunu ifade edenler çıkmış, hatta kendi ideolojilerini köylü toplumda yayacak elemanların böylece yetiştiğini düşünenler olmuştur.¹³⁰

Buradaki diğer bir iddia ise, bilindiği üzere 1942 yılında İsmet İnönü bir toprak reformuna girişmişti. Bu toprak reformunun arkasında büyük toprak sahiplerinin mülkleri ellerinden alınarak köylüye dağıtılması düşüncesi yatmaktaydı. Böylece hem İkinci Dünya Savaşında çok fakir düşmüş ve devlete karşı tepkilere oluşmuş köylünün gönlü alınacak hem de Osmanlı döneminden beri toprak üzerinde egemenlik kurup zenginleşen kesimin devletin otoritesine karşı bir alternatif oluşturmasının önüne geçilecekti. Burada devlet erkinin düşüncesi Türkiye'de adeta feodal sistemin bir uzantısı olarak eskiden beri devam etmiş olan toprak ağalığını yıkarak modernleşmenin önünü açmak iken, başka bir düşünceye göre de toprak ağaları modernleşmenin çok büyük amilleri olmuştur. Şöyle ki Adnan Menderes gibi toprak ağaları bu gelişmelerin önünü keserek devletin otoriterleşmesini engellemişler ve demokrasiye geçişte çok önemli roller üstlenmişlerdir.¹³¹

İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Köy Enstitüleri bir taraftan büyük bir yayılma hamlesi gösterirken diğer taraftan da halk tarafından çok büyük tepkiler ile karşılanmıştır. Özellikle savaşın bitmesi ile beraber dünya şartlarının Türkiye'yi çok

¹²⁹ Meral Pazar, (2001). *Köy Enstitüleri*, Ankara, Güldiken Yayıncılık, s. 58

¹³⁰ Albayrak, a.g.e., s. 373

¹³¹ Kemal H. Karpat, (2001). *İslamın Siyasallaşması*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.

partili hayata zorlaması otoriter rejimlerin artık hükmünü icra edememesi neticesinde eskiden sadece çekimser kalan vekiller, sonrasında çok sert eleştirilere başlamışlar ve özellikle o günün moda tabiri olan komünizm ile öğrencileri suçlamaya mütemadiyen devam etmişlerdir.¹³² Bu şartlar altında özellikle Sovyetler Birliğine karşı batı dünyasına sığınması gereken Türkiye, birçok yapısal değişikliğe gittiği gibi, Köy Enstitülerinde de önemli değişikliklerin altına imza atmıştır. Bu noktada ilgi çeken mesele ise 1947 yılında çıkarılan kanunlar ile beraber Köy Enstitülerinin programları önemli ölçüde değiştirilmiş, genel kültür ve meslek bilgisi derslerinin ağırlığı artırılmıştır. 1947- 1948 öğretim yılında bazı köy enstitülerinin kapandı göze çarpmaktadır. En son CHP hükümeti olan Şemsettin Günaltay döneminin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu ise bu okullara sadece köy çocuklarının alınmasını sonlandırarak kasaba ilkokullarından da öğrenci alımına başlamıştır.¹³³

Aslında bir taraftan bakıldığında, Türkiye’de devletin otoriter modernleşmesi ile Köy Enstitülerinin serencamı arasında bir organik bağ göze çarpacaktır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen şartlarda beraber devlet erkini önemli ölçüde elinden kaçıran ve demokrasiye geçmeye mecbur kalan otoriter modernleşmeci anlayış, sonrasında devlet aygıtını istediği etkinlikte kullanamamış ve adeta modernleşme adına kendi kurduğu kurumları yavaş yavaş lağvetmeye başlamıştır. Zaten 1950 tarihine gelindiğinde de seçimle beraber muhalefete çekilmiş ve Türkiye'deki devlet modernleşmesi, düğüm noktası sayılacak olan bu tarihle beraber önemli ölçüde sekteye uğramıştır.

Diğer bir perspektiften bakıldığında, devleti çok etkin bir şekilde kullanarak hızlı modernleştirme noktasında son derece kararlı irade göstermiş olan Kemalist düşünce, devletin elinden gitmesi neticesinde büyük bir boşluğa düşmüştür. Bu noktada ise vurgulanması gereken, devlet erki ile elde ettikleri kazanımları bir sivil toplum hareketine dönüştürememeleri ve neticesinde gayretlerinin büyük ölçüde akim kalmış olmasıdır. Çünkü devletin ilanihaye ellerinde kalmayacağı, öncesinde hesaplamış olmaları gereken bir durumdur.

---

¹³² Albayrak, *a.g.e.*, s. 374

¹³³ Köy Enstitüleri ve Teşkilat Kanunu, Kanun no: 4274, Kabul Tarihi: 19 Haziran 1942, Resmi Gazete Sayı: 5141, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.4274.pdf>, (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)

Sonrasında gelen menderes hükümeti, CHP'nin modernleşme adına ülkede birer kazanım olarak ele aldığı toplumsal dönüşüm hamlelerini önemli ölçüde tersine çevirecek ve bu düşünce tarafından karşı devrimci olarak anılacaktır. Ancak işin o yönü, halk modernleşmesinin bir parçası olarak tepkisel bir durum olduğu için sonraki bölümde ele alınacaktır.

Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin eğitim hamlelerini sadece okul çağındaki çocuklara yönettiğini söylemek doğru olmayacaktır. Bunun yanında modernleşme hareketlerinin bütün topluma yaymak adına halkevleri kurulacak ve adeta birer “ulusal kültür okulu” olarak faaliyet göstermeleri sağlanacaktır. 19 Şubat 1942’de resmen kurulmuş olan halkevlerinin önemli amaçları bulunmaktadır:

- 1) Ulusal bilince sahip olan halk kesimlerini bir arada tutmak
- 2) Toplum içerisindeki insanlarda inanç ve düşünce birliğini sağlayacak şekilde faaliyetlerini devam ettirmek
- 3) Ulusal birliğe vurgu yapan kültür öğelerini ortaya çıkararak halkı bilinçlendirmek
- 4) Cumhuriyet Halk Partisi'nin umdelerini ve bunların nasıl uygulanacağını halka anlatmak.¹³⁴

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi çok partili hayat da beraber devlet modernleşmesi adeta sekteye uğramış ve bu durumdan halkevleri de nasibini almıştır. 1947 yılına gelindiğinde Halkevlerinin eski çekiciliği kaybolmaya başlamış, bir noktada da CHP'nin sözcüsü olmaktan çıkmışlardır. Bunun üzerine CHP'nin kendisi bu kurumları daha çok partili hayatın şartlarına uygun hale getirmeyi düşünmeye başlamıştır.¹³⁵

Aslında bir noktada bütün bunlardan şu sonucu çıkarmak mümkündür ki 1923 yılında cumhuriyetin kurulmasıyla beraber kültür alanında radikal değişimlere gitmeyi planlamış olan tek parti, dünyada o güne kadar eşi görülmemiş yeniden bir kültürel kodlama girişiminde bulunmuştur. Ancak Atatürk döneminin sonlarına doğru bu meselenin hesaplandığı gibi gitmeyeceği ortaya çıkınca, kültürel reformlardan büyük ölçüde geri adım atılmaya başlanmıştır. Ancak İkinci Dünya

¹³⁴ Tevfik Çavdar, (1983). “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 879

¹³⁵ Şerafettin Turan, (2000). *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, 2. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, s. 241

Savaşı şartlarına giren dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü, özellikle o dönemin otoriter devlet anlayışını da arkasına alarak yeniden bir modernleşme hamlesine girişmiştir. Ancak bu hamlelerin dünyanın değişen şartları ile beraber demokrasiye yönelmesiyle önemli ölçüde sekteye uğradı görülmektedir.

Türkiye'de sonrasında gelen dönemlerde ise, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca batının katı modernleşmesini adeta içselleştirmiş olan ve Türkiye'de modernleşme hareketlerini ilk önce kabul eden bir kurum olan ordu, sistemin yavaş yavaş başka yöne doğru yönelmesi neticesinde, olaylara müdahale etmeye başlamış ve 10 yılda bir darbelerle ve muhtıralarla sistemi kontrol etme gayretine girmiştir.

Yukarıdaki anlatımlardan da anlaşılacağı üzere Türkiye'deki modernleşme hareketlerinin ana karakteristiğinin laikleşme eğilimleri olduğu tespit edilmesi gereken bir durumdur. Bunun yanında batı modernleşmesinin önemli bir yönünü oluşturan milliyetçilik ise Tanzimat'tan sonra zaman içerisinde tahkim edilerek cumhuriyet döneminin vazgeçilmez bir ideolojisi olmuştur. Bu şartlar altında gelişimini gösteren devlet modernleşmesi ile beraber cumhuriyet döneminde bunu temsil eden Kemalist düşünce kendisine çok net bir kimlik belirlemiş ve bu kimliği özellikle devlet aygıtını kullanarak toplum üzerine empoze etmeye çalışmıştır.

Yukarıda kimlik tanımlamasında da ifade edildiği üzere, kendi kimliğini tahkim ve tespit etmenin en önemli bir aracı olan "ötekinin" oluşturulması, Kemalist düşünce tarafından da etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu noktada dikkat çekici olan redd-i miras davasındaki cumhuriyet dönemi aydınının Osmanlıyı reddederken onun son padişahı olan Sultan Vahdettin'i adeta şeytanlaştırmış olmalarıdır. Bu modern batıcı kimliğin en önemli yapılandırıcısı ve ögesi durumundaki Atatürk'ün, yine bu kimliği büyük ölçüde tahkim edecek olan ahlaki bir pozisyona oturtulması adına hem dış düşmanlarla hem de iç düşmanlarla mücadelesini adeta bir efsane gibi anlatmışlar ve bu noktada Sultan Vahdettin'e ülkesini satmaya çalışan bir hain rolünü biçmişlerdir.¹³⁶

---

¹³⁶

Sinan

Meydan,

"Vahdettin

Dosyası",

http://sinanmeydan.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=431:vahdettin-dosyasi&catid=62:yazlar&Itemid=228 (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)

Sadece arama motoru Google'a tırnak içinde "Vahdettin vatan haini" şeklinde yazınca bile 3.700 sonuç vermektedir ki bunlar ikiye bölünmüş bir şekilde bir kısmı hain olduğu iddiasını ısrarla dile getirirken, diğer kısmı da olmadığını iddia etmektedir.¹³⁷

Bu tartışma il ilgili bir hayli malzeme sağlayacak olan tartışmanın fitilini 2005 yılında Bülent Ecevit ateşlemiştir. Vahdettin'in vatan haini olmadığını iddia ederek büyük bir tartışma başlatmıştır.¹³⁸

Bunun üzerine tartışmaya dahil olan Süleyman Demirel, Bülent Ecevit'in bu girişimini "aklamaya dönük bir adım" olarak nitelemiş ve bunun bir takım şüphelere sebep olabileceğini altını çizmiştir. Bunun da ötesinde "Cumhuriyetçi elit bugün büyük sıkıntı içindedir. Oysa daha en az yüz yıl bu büyük Atatürk referansına ihtiyacımız var" şeklinde ilgi çekici bir cümle sarf etmiştir¹³⁹.

Bu cümlesinin ifadesinin sorulması üzerine de şöyle bir açıklama yapmıştır:

Cumhuriyet etrafındaki toparlanma çeşitli düşüncelerle parçalanmıştır. Toplum çok parçalı. Eskisi kadar cumhuriyetin etrafında toplu değil. Hal böyle olunca cumhuriyeti daha fazla zaafa uğratacak bir takım hareketlerden kaçınmak lazım. Daha fazla sıkıntı getirmeyin, bir takım şüpheler uyandırmayın.

Görüldüğü üzere Süleyman Demirel de yukarıda bahsi geçen kimlik meselesine vurgu yapmakta ve Vahdettin'in hainliğiyle modern Atatürkçü kimliğin güçlendirildiğini ima etmektedir. Tek başına bu açıklamadan bile kimlik oluşumunda öteki olarak tercih edilen sultan Vahdettin'in kendilerince tercih edilen konumunun ne kadar hayati önemi haiz bir mevzu olduğunu anlamak mümkündür. Diğer taraftan, meselenin sadece bu tartışmalarla bitmediğini ifade etmek gerekmektedir. Sonrasında olayın içine dahil olan birçok gazeteci bu kimlik meselesine ısrarla vurgu yapmıştır ve Vahdettin'i hain saymanın ne gibi olumsuz neticeleri olacağını ifade meyanında sözler sarf etmiştir.

¹³⁷ <https://www.google.com.tr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%22vahdettin+vatan+haini%22&start=10> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)

¹³⁸ Ömer Şahin, "Bülent Ecevit: Vahdettin Hain Değildi", *Zaman Gazetesi*, 16 Temmuz 2005, http://www.zaman.com.tr/politika_bulent-ecevitvahdettin-hain-degildi_192940.html , (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)

¹³⁹ Semra Çetin, "100 yılda akıllanırız", *Vatan Gazetesi*, 22 Temmuz 2005, <http://www.gazetevatan.com/-100-yilda-akillaniriz--57387-gundem/> , (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)

19 Temmuz 2005 tarihli yazısında Ertuğrul Özkök, bu meseleyi ele almıştır. Öncelikle Bülent Ecevit ile bu konuyu görüştüğünü ifade etmekle beraber, Bülent Ecevit'ten şu nakli yapmaktadır: “İlginçlik konusunu anlıyorum. Ama acaba her ilginç konu gündeme getirilmeli mi?”

Anlaşıldığı kadarıyla Bülent Ecevit demeç verdiği gazetenin bu konuyu gündeme girmesinden rahatsız olmuştur. Ancak yine de söylediklerinin arkasında durmuş, Vahdettin'in hain olmadığını vurgulanmıştır. Sonrasında ise Süleyman Demirel ile görüştüğünü ifade eden Ertuğrul Özkök, Demirel'den şu cümleleri nakletmektedir: “Atatürk hepimizin referansıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin referansıdır. Onun bu konuda ne dediğine bakmak lazım.”

Sonrasında ise Atatürk'ün Nutuk'ta vahdettin hakkında ne söyledi ise bunun doğru kabul edilmesi gerektiğinin altını çizen Özkök, devamında Demirel'den yine bir alıntı yapmıştır:

“Cumhuriyet döneminde çok büyük işler yapılmıştır. Cumhuriyet, Atatürk'e çok şey borçludur. Ama Vahdettin'e değil. Ayrıca ona hain denmesi utanılacak bir şey değil. Fransa da geçmişte Vichy dönemini hainlikle suçlamıştır. Hem de resmi kararlarla.”¹⁴⁰

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki böylesi tartışmalar gerek bu tarihten önce gerekse sonrasında hararetle devam ettirilmiştir. Ancak bu tartışmaları sadece tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması şeklinde anlamak yetersiz olacaktır. Çünkü meselenin özünde yine bir kimlik tartışması yatmaktadır. Bir tarafta geçmişi reddedip, onunla ilişkilendirilen şahısların toplum nezdinde aşağılanması ile kendi kimliğinin yüceliğine vurgu yapan bir kesim olduğu gibi, diğer tarafta geçmişin mirasını kabul edip onu kendi kimliğinin bir parçası olarak gören toplum bulunmaktadır ki meseleye şiddetle sahip çıkma eğiliminde olmuştur.

Bu mesele bir noktada batılı tarzda modernleşmeye çalışan devlet ile kendi geleneksel değerleri içerisinde kalmak isteyen halk kesimlerinin birbiriyle olan mücadelesinin bir yansıması şeklinde de görülebilir. Ayrıca bu tartışmalara son dönemde eklenebilecek birçok başka mevzular da bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Ertuğrul Özkök, “Dünün şüphesi, bugünün kanıtı”, *Hürriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 2005, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/07/19/674593.asp>, (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)

Bu noktada 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısından adını almış olan ve iktidardaki hükümeti istifaya zorlamış olan süreç, devlet modernleşmesinin son bir taarruz hamlesi olarak ele alınabilir. Bu dönemin en belirgin tartışmalarından bir tanesi başörtülü öğrencilerin üniversitelerde bu halleriyle okuyup okuyamayacakları üzerinde odaklanmıştır. Bu noktada başörtüsünü tarih dışı bir mesele olarak gören ve birçok söylemlerinde aşağılayan devlet eliti ve ona destek ve toplum kesimleri, sürekli olarak yasakçı bir tavır içerisinde bulunmuş ve başörtüsünün kamusal alanda yasaklanması gerektiği fikrini şiddetle savunmuşlardır.¹⁴¹

Devlet erkiyle toplumu tekrardan kendi düşünce yapılarına göre modernleştirmek isteyen bu gelenek, 28 Şubat süreci ile beraber şiddetli bir şekilde uygulama iradesi göstermiş ve bir noktada toplumu modernleştirme uğrunda birçok hak ihlaline de girişmiştir.

Burada vurgulanması gereken başka bir nokta ise bütün bu süreçler içerisinde modernleşmediklerini düşündükleri halk kesimlerini önemli ölçüde aşağılamışlar ve onlar üzerinde bir takım kararlar vermeye çalışırken bu insanların cezai ehliyetleri yokmuş gibi davranmışlardır. Bu noktadaki en belirgin işaretler ise yine başörtüsü etrafında şekillenmiştir. 28 Şubat sürecinin sonrasında sisteme iyiden iyiye hakim konuma yükselen bu anlayış, kimlerin başörtüsü takması ve kimlerin takmaması gerektiğinden, nerede ve nasıl takması gerektiğine kadar birçok konuda fikirler ortaya atmışlar hatta başörtüsü takılması konusunda birtakım yaş sınırlamaları bile koymuşlardır.¹⁴²

Aslında bütün bunlar, bir noktada devlet eliyle yürütülen batılı tarzdaki modernleşmenin büyük çıkmazlara girdiğinin ve bu çıkmazları aşmak adına da bazı düzenleri ileri derecede esnetmeye çalıştıklarının bir göstergesi olarak algılanabilir.¹⁴³ Bilindiği üzere 1950 yılı itibariyle devlet erkini önemli ölçüde elinden kaçıran bu modernleşmeci anlayış, sonrasında sistemi tekrar ele geçirmek

¹⁴¹ Fahir Arıkan, “Çankaya Muhtırası”, *Hürriyet Gazetesi*, 25 Kasım 2002, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=111614>, (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)

¹⁴² Haber 7, “Orduvinde 50 yaş altına başörtü yasak”, 11 Şubat 2011, <http://www.haber7.com/guncel/haber/707375-orduevinde-50-yas-altina-basortu-yasak>, (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2015)

¹⁴³ Anayasa Mahkemesi Kararı, 5 Haziran 2008, Sayı: 27032, Karar Sayısı: 2008 / 116, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm>, (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2015)

adına sert müdahalelerde bulunmuş ve düzeni sağlamak raydan çıkan sistemi tekrar rayına oturtmak gibi söylemlerle hareket tarzlarını meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bunun en çarpıcı örneğini ise 1980 yılında darbe yapan ordunun Genelkurmay Başkanı olan Kenan Evren'in konuşmasında bulmak mümkündür.¹⁴⁴

Aziz yurttaşlarım, bir defa daha belirtiyorum ki silahlı kuvvetler aziz Türk milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi azalmaya, azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ver işlevlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır. Komutan, subay, astsubay ve erler olarak hepimizin vatan ve milletin refah mutluluğu uğruna her şeyimizi, bu arada hayatımızı dahi seve seve feda etmeye hazırız. Memlekette her zaman bulunabilen özellikle son dönemlerde çoğalan kötü niyetli birçok kişi ve kuruluşlar sizlere yalanlar düzerek bunun aksini söyleyebilecekler ben menfi propagandalara başvurabileceklerdir.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür ki devletin kendi ortaya çıkardığı çağdaş batılı kimlik üzerinden milleti modernleştirmeye çalışması ve geleneksel değerlere karşı zaman zaman dozu artacak şekilde ortaya çıkan tahkir ve tezyifleri, diğer taraftan halk nezdinde büyük bir tepki ile karşılanmış ve o modernleşme modeline karşı verilen tepki ile beraber kendilerine has bir yöntem ile modernleşme yolunu seçmişlerdir. Dolayısıyla devlet modernleşmesinin oluşturduğu kimlik tanımı içerisindeki ötekini temsil eden halk kitleleri, yine kendi nazarında devlet erkini adeta bir öteki olarak görmüşlerdir.

---

¹⁴⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=OMIvLW7ijZs> , (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2015)

BÖLÜM III

TÜRKİYE'DE HALK MODERNLEŞMESİ

3.1. Halk Kimdir?

Türkiye modernleşmesinde devletin karşısına konumlanmış olan halkın öncelikle tanımlanması gerekmektedir. Türkiye'nin demografik yapısı içinde Osmanlı'dan beri özellikle şehir hayatında yaşamış olanlar önemli ölçüde laikleşme eğiliminde olmuşlardır. Laikleşmeden kasıt, dinin öngördüğü hayatın dışında daha çok dünyevi bir yaşam tarzını tercih eden topluluklardır.¹⁴⁵ Bu yaşam tarzı Divan Edebiyatının da konusu olmuş ve şiirlerde tasvirleri çokça yapılmıştır.

Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan

Mai Tesnim içelim çeşme-i nev peydadan

Görelim ab-ı hayat akdığın ejderhadan

Gidelim servi revanım yürü Sadabad'e.

Şair Nedim'e ait olan bu dörtlük, bir noktada Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'un on sekizinci yüzyıldaki yaşam tarzına da ışık tutmaktadır. Bu yaşam tarzının yanında Türk toplumu içerisinde her zaman ekseriyetle varlığını sürdürmüş olan bir muhafazakâr toplum vardır ki bütün modernleşme süreçleri boyunca laik kimlikli modernleşmeye tepki göstermişlerdir.

Bu toplumu genel olarak muhafazakâr olarak nitелеmek mümkün iken, muhafazakârlıktan kastın ne olduğunun da anlaşılması gerekmektedir. Bu ifadeyi modern laik kesimler genel olarak tutucu manasına gelecek şekilde pejoratif kontekstlerde kullanmış olsalar da bunun daha tutarlı bir tanımı gereklidir. Muhafazakârlık öncelikle baş döndürücü gelişmelere karşı bir tutum olarak ortaya

---

¹⁴⁵ Jean Chevalier, (1987). "Din Fenomeni", Çeviren: Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28 Sayı: 1, s. 82

çıkılmıştır. İşte bu bağlamda yukarıda belirtilen aşağılayıcı manasında kullanılmıştır. Diğer anlamında ise;

...İnsanın akıl, bilgi ve birikim bakımından sınırlılığınan, bir toplumun tarihsel olarak sahip olduğu aile, gelenek ve din gibi değer ve kurumlarını temel alan, radikal değişimleri ifade eden sağ ve sol siyasi projeleri reddederek ılımlı ve tedrici değişimi savunan ve siyaseti, bu değer ve kurumları sarsmayacak bir çerçeve içinde sınırlı bir etkinlik alanı olarak gören bir düşünce stili, bir fikir geleneği ve bir siyasi ideolojidir.”¹⁴⁶

Bir ideoloji olarak muhafazakârlık, her ne kadar batıda ortaya çıkmış olan aydınlanma ve modernizm gibi kavramların karşısına bir tepki olarak çıkmış olsa da, daha öze inildiğinde bu insanların farklı bir kimlik benimsedikleri görülecektir. Bu kimliği tanımlamada en önemli rolün dinde olduğu altı çizilmesi gereken bir durumdur. Tabii ki buradaki kasıt özelde Türk toplumu, din olarak da İslam dinidir. Batılı değerlere bakıldığında Hıristiyanlığın sürekli olarak içinde bulunduğu toplumlarda gerilediği görülecektir. Bu ise iki dinin temel farklılıklarından kaynaklanan bir durumdur. Öncelikle Hıristiyanlığa bakıldığında Roma döneminde Helenistik kültür ile önemli bir yakınlaşma içerisine girmiş, hatta oradan birçok öğeyi kendi içine dahil etmiştir. Hıristiyanlığı bir din olarak kendi içinde çok büyük çelişkiye düşüren önemli olaylar bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu noktada birtakım insanların müdahalesiyle karşı karşıya kalan Hıristiyanlık içerisinde inançta ve amelde önemli çelişkiler ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷

Örneğin İslam dininin çok önemli bir haslet olarak yerleştirmeye çalıştığı tevazu meselesi, temel kaynaklarda fazlasıyla işlenmiştir. Bu konuda İslam'ın temel kaynağı olan Kuran-ı Kerim'de birçok ayetler vardır.

25/63- Rahman'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, “selâm!” der (geçer)ler.

16/23- Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez.

Hâlbuki Hristiyanlığa bakıldığında böylesi duyguların inkişafına kendi içinde çok önem vermediği ve bunları kendi metodolojisinde işlemediği için yönetici sınıflarda halkına karşı ileri derecede hakir görme ve onları ezme davranışı ortaya

¹⁴⁶ Bekir Berat Özipek, “Muhafazakârlık Nedir?”, *Köprü Dergisi*, 97. Sayı, Kış 2007, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=822> (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2015)

¹⁴⁷ Mehmet S. Aydın, (1986). “Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, s. 125

çıkmıştır. Hristiyanlık adeta onların elinde bir tahakküm vasıtası olarak iş görmüş, bunun üzerine ortaya çıkan ihtilaller halk tabakasından yukarıya doğru bir başkaldırı şeklinde olmuştur.¹⁴⁸ Dolayısıyla da modernizm ve aydınlanma gibi Hristiyanlığı doğrudan hedef alan akımlar Hristiyan toplumlarda çabucak kabul edilmiştir.

Diğer taraftan İslamiyet'e bakıldığında böylesi olaylar çoğunlukla yaşanmamış, hatta yaşandığı durumlarda da İslam dini ezilenler için bir sığınak olmuştur. İşte toplum içerisinde yaşayan İslam'ı bu şekilde algılama meselesi yukarıda bahsi geçen modernizme karşı tepkilerin de ortaya çıkmasına önemli bir sebep olmuştur. Hatta Türkiye'de özellikle laik aydınlar tarafından ortaya atılıp çokça tartışılmış olan Türk Müslümanlığı kavramı, bahsedilen bu toplum içerisinde pek alıcı bulmamıştır. Bu şekildeki gayretlere bakıldığında, bir noktada İslam'ı modern dünyanın gereklerine uydurma ve onu da birçok kurum gibi modernleştirme iradesinin olduğu görülecektir. Ancak laik aydınların batılı kavramlardan ödünç alarak oluşturdukları anlam dünyasında İslam dininin de modernleşmesi bir gereklilik olarak görülürken, halk tabakasında yukarıda bahsi geçen bakış açısının da yardımıyla bu düşüncelere sıcak bakılmamıştır.¹⁴⁹

Bu noktada yine batı toplumunda ortaya çıkmış ve Hristiyanlığa çok büyük tepki vermiş olan aydınlanmanın temel karakteristiğine bakıldığında insanı ve insan aklını ileri derecede yücelten onu her şeyi yapabilme kapasitesinde gören bir yapıda olduğu görülecektir. Hatta aklını olumlu kullanan insan, içine düştüğü zayıf durumdan kurtulacak, inanmak pozisyonundan bilmek pozisyonuna geçecektir.¹⁵⁰

Hâlbuki diğer taraftan muhafazakâr bir karakter taşıyan ve karakterini din olgusunun önemli ölçüde şekillendirdiği bu insan tipine bakıldığında çok büyük bir ontolojik farklılığın olduğu görülecektir. Çünkü kendi kaynaklarından aldığı referanslarla oluşan bu karakteristiğin önemli özelliklerinden birisi mütevazî bir insan tahayyülüdür. Tahayyül içerisinde insan yaratılış olarak birçok eksiklikler içinde bulunan sınırlı bir varlıktır.¹⁵¹ Hatta Hristiyanlıkta ilk insanın işlediği günah

¹⁴⁸ Bediüzzaman Said Nursi, (2004). *Mektubat*, Sözlük Yayınları, İstanbul, s. 419

¹⁴⁹ Mehmet S. Aydın, (1999). "Türk Müslümanlığı Üstüne Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 1, s. 447

¹⁵⁰ Orhan Hançerlioğlu, (1979). *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 1, Ankara, Remzi Kitabevi, s. 117

¹⁵¹ Bekir Berat Özipek, "Muhafazakarlık Nedir?", *Köprü Dergisi*, 97. Sayı, Kış 2007, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=822>

dolayısıyla insan tabiatını günahkâr olarak gören ve buna göre davranış modelleri geliştiren anlayışa karşılık, insanın bu eksik yönünü kabul eden ve onu yanlışlarından nedamet etmeye çağıran bir anlayışa rastlanmaktadır. Ancak hepsinden daha önemli fark şudur ki insanoğlu bu eksiklikleri ile beraber İslam dini içerisinde günahkâr konsepti içerisinde el alınmayıp en güzel şekilde yaratıldığı vurgusuna başvurulmaktadır. (Tin Suresi, 95/3)

Bu durumda şöyle bir sonuca varmak gerekir ki dünyevi ve laik bir karakteri olan modernizm, içinde bulunduğu dünya şartlarında kendisini bütün toplumlara, kimliği içerisinde ele aldığı bütün öğelerle beraber kabul ettirmeye çalışmıştır. Diğer tarafta onun ortaya koyduğu kimlik ile ontolojik farklılıkları bulunan toplum, böyle bir şeyi olduğu gibi kabullenemeyecek ve bu yönde tepkiler geliştirecektir.

Burada bahsi geçen halk kesimlerinin kimler olduğunun tespiti, Türkiye’de 1950 yılından sonra yapılmış olan genel seçim sonuçlarına göre değerlendirilebilir. Kendi içerisinde kültürel farklılıklarla beraber, geniş bir yelpazeye oluşturuyor olmasına rağmen, aşağı yukarı Türkiye nüfusunun yüzde 70’lik bir kitlesi bu kavram içerisinde ele alınabilir.

Örneğin 1961 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi toplam oyların yüzde 36’sını alırken, oyların geri kalanını muhafazakâr partiler kendi aralarında paylaşmıştır. Bu sonuca göre Adalet Partisi yüzde 34, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi yüzde 13, Yeni Türkiye Partisi yine yüzde 13 oy almıştır.¹⁵²

1965 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde yine benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre Cumhuriyet Halk Partisi toplam oyların yüzde 29 unu alırken, yine solcu bir parti olan Türkiye İşçi Partisi yüzde 3 oy almıştır. Bunun yanında sağ partilerin oy oranları, Adalet Partisi yüzde 53, Millet Partisi yüzde 6, Yeni Türkiye Partisi yüzde 3,7 şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁵³

Türkiye’de muhafazakâr düşüncedeki bu halk kesimlerinin, kendi içerisinde kültürel olarak da siyasi olarak da geniş bir yelpazede varlığını devam ettirdiği yukarıda değinilmişti. Aslında 1973 yılında yapılan genel seçimlere bakıldığında bu farklılığı önemli ölçüde gösteren bir tablonun olduğu göze çaracaktır. Bu seçim

¹⁵² Mustafa Serhan Yücel, (2012). *Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanı Seçimleri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, s. 68

¹⁵³ Yücel, *a.g.e.*, s. 81

sonucuna göre, Cumhuriyet Halk Partisi yüzde 33 oy alırken, muhafazakâr kitlenin en büyük partisi olur Adalet Partisi yüzde 30 oy almıştır. Diğer taraftan İslamcı kimliğiyle öne çıkan Milli Selamet Partisi yüzde 12 oy almıştır. Bunun yanında Adalet Partisi'nden ayrılıp kendi partisini kuran Ferruh Bozbeyle'nin Demokratik Partisi, aynı şekilde yüzde 12'de kalmış, önceki dönemde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak seçimlere girmişken bu dönemde ismini Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştiren parti yüzde 3,5 oranında oy almıştır. Partilerin bir noktada ortak paydalarını gösteren önemli bir olay bu dönemde gerçekleşmiştir. Devletin kurucu partisi olan ve geleneksel olarak sol parti diye bilinen Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı diğer partiler birleşmiş ve kendilerini "Milliyetçi Cephe" olarak adlandırmışlardır.¹⁵⁴Tarihin önemli bir basamağını atlayan o günkü Türkiye'de ortaya çıkan bu tablo, Türkiye toplumunun da bir yansıması olarak ele alınabilir.

1977 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi hatırı sayılır bir başarı elde etmiştir. Seçim sonuçlarına göre Bülent Ecevit'in CHP'si yüzde 41,4 oy alarak birinci parti olmuş, Adalet Partisi ise yüzde 37 oyla ikinci olmuştur. Milli Selamet Partisi yüzde 8,6, Milliyetçi Hareket Partisi ise yüzde 6,4 oranında oy almıştır. Bu seçimlerde sağ seçmenin önemli bir kısmının Cumhuriyet Halk Partisi'ne kaydığı görülmüştür. Bunun önde gelen sebeplerinden birisi ise Genel Başkanları Bülent Ecevit'in kendisi ve söylemleridir. Çünkü Bülent Ecevit ile beraber geleneksel duruşunu ileri derecede bozmuş olan CHP, devletin yanında görünmektense ona muhalif bir çizgi izlemeye başlamıştır. Özellikle aynı Ecevit'in 12 Mart 1971 tarihinde verilen muhtıraya karşı itiraz ettiği ve partisinden istifa ettiği düşünülürse, bu seçimde sağ seçmenden aldığı oylar daha bir anlam kazanacaktır.¹⁵⁵

Bu noktada, özellikle o dönemde muhafazakâr toplumun, devletin kendisine karşı yaptığı dayatmalar karşısında olumsuz tutum içerisinde girdiği hesaba katılırsa¹⁵⁶, Bülent Ecevit'e giden oyların da anlaşılması daha kolay olacaktır.

1983 yılındaki seçimlere bakıldığında, özellikle askeri darbeden sonra yapıldığından ve bir önceki dönemdeki siyasi parti genel başkanları yasaklı bulunduğundan, bu seçime birçok fraksiyonu kendi içinde barındırarak giren Turgut

¹⁵⁴ Hikmet Özdemir, (1990). "Siyasal Tarih", içinde: *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV. Cilt, editör: Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 236

¹⁵⁵ Yücel, *a.g.e.*, s. 109

¹⁵⁶ Cem Eroğul, (1990). *Devlet Nedir?*, Ankara, İmge Kitabevi, s. 3

Özal'ın Anavatan Partisi yüzde 45 oy alarak büyük bir başarı elde etmiştir. Ancak sonrasında yapılan referandumla beraber siyasi yasakların kalkması, eski partilerin yeni isimlerle siyaset sahnesine girmelerine sebep olmuştur. Bu arada Anavatan Partisi'nin özellikle ekonomik alanda halkı zor durumda bırakacak politikaları 1987 yılındaki seçimlere yansımış ve orada yine bilindik tablo ortaya çıkmıştır. Dönemin sol partileri olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Demokratik Sol Parti toplamda yüzde 32 oy alırken, sağ partilerin yine beklenen oranlarda oy aldığı görülmüştür.¹⁵⁷

1991 yılındaki seçimler yine bilindik neticelerle sonuçlanırken, Türkiye tarihi açısından asıl vurucu sonuçları 1995 yılındaki seçimlerde elde edildiği görülecektir. Çünkü devlet içerisinde geleneksel laiklik anlayışı benimsemiş kesimler tarafından hiçbir zaman tasvip edilmemiş olan Siyasal İslam'ın önemli bir temsilcisi durumundaki Refah Partisi yüzde 21 oy alarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. O gün için basın yayın organlarını önemli ölçüde elinde bulunduran devlet eliti ve onun oydaşı durumundaki laik kesimlerin aleyhte yaptıkları büyük kampanyalara rağmen, Refah Partisi'nin birinci parti olarak çıkması, aslında bir noktada devlet ile halkın gündemlerinin birbiriyle pek uyuşmadığının da göstergesi olarak ele alınabilir. Nitekim bu seçimlerde yine önceki seçimlerde olduğu gibi muhafazakâr sağ kitle beklendiği şekilde oy almış ve sol partiler yine yüzde 30 civarlarında kalmıştır.¹⁵⁸

Hatta aynı kitlenin yine İslamcı bir geçmişi olan Adalet ve Kalkınma Partisi'ni 2002 yılından başlayarak geçen süre içerisinde sürekli artan bir destekle beraber iktidarda tuttuğunun ve geleneksel laik anlayışa bu noktada önemli bir muhalefette bulunduğu altının çizilmesi gerekir. Hatta daha da öteye giderek şunu söylemek mümkündür ki özellikle askeri müdahalelerden sonra müdahaleye maruz kalmış partilerin devamı niteliğindeki siyasilere bu halk kesimleri tarafından büyük destek verilmiştir. Daha da ötesine giderek şunu da söylemek mümkündür ki halkın kendi modernleşme sürecinde eli güçlendikçe tarafını tuttuğu partiye müdahale daha da zor bir hal almıştır.

Kemal Karpat'ın köyden şehirlere göç etmiş olan kitleler üzerinde yaptığı saha araştırmasında aldığı bir örnekleme tespit ettiği eğilimler dikkat çekicidir. Bir

---

¹⁵⁷ Yücel, *a.g.e.*, s. 131

¹⁵⁸ Yücel, *a.g.e.*, s. 147

noktada bahsi geçen bu toplumun kültürel farklılığının ne kadar geniş bir yelpazede olduğunu gösterir özellikleri içinde barındırmaktadır. Bu toplum içerisinde büyük bir çoğunluğu kendi kimliğini Müslüman olarak tanımlamalarının yanında, bir kısmı itibariyle İslam'ın farz kıldığı ritüellere uymadıkları tespit edilmiştir. Hatta kendilerine dini, önemli bir kimlik yapılandırıcı araç olarak görmekle beraber yaşam tarzlarında çok aşikâr görülecek şekilde laikleşme eğiliminde olanlar tespit edilmiştir. Kendilerini Müslüman olarak tanımlayan bu kitlenin içinde bazılarının dinin temel ibadetlerini yerine getirmedikleri görüldüğü gibi, dini yaşama çok yakın olan insanlar da gözlemlenmiştir.¹⁵⁹

Dolayısıyla da bu çalışmada tanımlanmaya çalışılan halk, kendine kimlik olarak İslam dinini ileri derecede benimsemiş iken, yaşam tarzında birbirinden önemli ölçüde farklılaşan alt kültürleri de barındırmaktadır. Ancak yukarıda da görüldüğü üzere özellikle siyasi davranışlarda birbirine yakın tepkiler vermekte ve kendi kimlik tanımlamalarında dinin rolünü son derece önemsemektedirler. Dolayısıyla da kendilerine yönelik olarak yeni bir kimlik tanımlamasına girmiş olan devlet modernleşmesine karşı önemli ölçüde tepkiler vermiş olan bu kitle, yaşam biçimlerindeki büyük farklılıklara rağmen kimlik tanımlamasında ortak bir noktayı tutturabilmiştir.

3.2. Halkın Devlet Modernleşmesine Verdiği Tepkiler

Kendine has bir modernleşmesinin olduğu iddia edilebilecek bu halk kesimlerinin gerçek manada modernleşme süreçlerinin 1950 sonrası göç ile başladığı söylenebilir. Ancak öncesinde üzerine dalga dalga gelen ve bütün dünyayı etkisine almış olan batı modernleşmesine ve onun Türkiye'deki devam ettiricisi konumundaki devlete karşı birtakım tepkileri de mutlaka olmuştur. Osmanlı döneminde batı tarzında modernleşme III. Selim ile başlayıp II. Mahmut ile büyük bir ivme kazanmışken, Tanzimat ile beraber daha da ileri bir noktaya taşınmıştır. Tanzimat'ı her ne kadar kendisi göremese de onun hazırlayıcısı konumunda olan kişi II. Mahmut'tur. Bu padişahın batı tarzında modernleşme hareketlerine karşı, halk içinde

¹⁵⁹ Kemal H. Karpat, (2003). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, Çeviren: Abdulkarim Sönmez, Ankara, İmge Kitabevi, s. 195

büyük bir tepkinin verildiği görülmüştür. Yapmış olduğu batılı tarzdaki reformlarından dolayı bu padişahın ismi “Gâvur Padişah”a çıkmıştır. O gün II. Mahmut, ordusunu bir Avrupa ordusu olarak dizayn etmek isterken, diğer taraftan da giyim kuşama da birçok yenilikler getirmiştir. Kavuk yerine fesin giyilmesi o gün için dikkate değer bir yenilik iken, bunun yanında şalvar, cepken ve pantolon giyilmesi için de önyak olmuştur. Bütün bunlar halk ve dini çevreler tarafından hoş karşılanmamış ve padişaha bu isim verilmiştir.¹⁶⁰

II. Mahmut ile beraber batılı tarzda reformlara hız veren Osmanlı devleti için on dokuzuncu yüzyılın dönüm noktalarından bir tanesi Tanzimat Fermanıdır. Bu ferman kimilerine göre Osmanlı Devleti'ni geri kalmışlıktan ve çağın gereklerine ayak uyduramamaktan kurtarmış iken, kimilerine göre ise Osmanlı'yı batının etkisine tam olarak bırakan bir sözleşmeydi. Halil İnalcık'a göre ise Tanzimat Fermanı on dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan bütün bir tarihin en kritik noktasıdır. Çünkü iktisadi ve içtimai temelleri eskimiş ve çürümeye yüz tutmuş bir imparatorluk, yeni bir anlayışla beraber diriltilmeye çalışılmıştır.¹⁶¹

Bu fermanın daha girizgâhında toplumun vereceği tepkilerden korkularak dini referanslarla başvurulması dikkat çekicidir. Fermanın hazırlanmasını gerektiren sebepler olarak sıralanan bu girişte, geçmiş devirlerde Osmanlı Devleti'nin çok güçlü ve müreffeh olmasının temel sebebinin Kuran'a ve şeriata bağlılık olduğu ifade edilmiştir. O gün için devletin böylesi fakir bir duruma düşmesini temel sebebi ise Kuran'ın hükümlerinden ve faydalı kanunlardan uzaklaşmak şeklinde gösterilmiştir. Bu noktada şunu söylemek mümkündür ki batıdan alınacak olan faydalı kanunlar, tepkilerden korkulduğu için Kuran'ın hükümlerinin yanına konulmuş ve beraberce ifade edilmiştir. Sonrasında ise ihtiyaç belirlendikten sonra yapılması gereken nokta ifade edilmiş ve birtakım kanunları düzenlemenin gerekliliği yazı içine yerleştirilmiştir.¹⁶²

¹⁶⁰ Necdet Aysal, (Bahar 2011). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt X, Sayı 22, s. 7

¹⁶¹ Halil İnalcık, (2012). “Tanzimat Nedir?”, editörler: H. İnalcık, & M. Seyitdanlıoğlu, içinde: *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 32

¹⁶² Coşkun Çakır, (2002). “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlanı, Tepkiler Ve Uygulanması”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 701.

Ferman birçok yenilikler getirmiş olmakla beraber, asıl olarak Osmanlı devleti içerisinde bulunan bütün tebaayı eşit vatandaşlar olarak görmüş ve bunun üzerinden çok büyük tepkiler almıştır. Özellikle Müslümanlarla Hristiyanların eşit olacağı fikri medrese ve tekkeler gibi aşırı dini eğilimli çevreler tarafından son derece olumsuz karşılanmış, hatta fermana hazırlayan Mustafa Reşit Paşa'nın kâfir olduğu hükmü bile verilmiştir.¹⁶³

Bunun yanında Tanzimat Fermanına karşı Müslüman halkın da önemli ölçüde tepkisi gelişmiştir. Çünkü o güne kadar şeriatın kanunları ile yönetilen bir ülkede Müslümanlar her zaman için önde bulunmuşlar ve diğer milletlerden farklı olmuşlardır. Hâlbuki bu ferman ile beraber gayrimüslimlerle eşit bir pozisyona gelmeleri Müslüman halk için kolay hazmedilebilir bir durum değildir. Osmanlı tarihi boyunca savaşlarda canını feda etmiş olanlar hep Müslümanlar olmuş, ancak gelinen nokta itibariyle gayrimüslimlerle eşit pozisyona düşmüşlerdir. Bununla beraber kendileri ile iç içe bulunan mahalli yöneticilerin de kışkırtmaları ile beraber tepkiler daha da artmıştır.¹⁶⁴

Görüldüğü üzere bu fermana Osmanlı Devleti içerisindeki bütün kesimlerden farklı şekillerde olumsuz tepkiler gelmiş ve Müslüman halk da bu tepki verenler içinde bulunmuştur. Bazılarına göre bu tepkiler, büyük ölçüde çağın gereklerine uymaya çalışan devlete karşı yersiz ve anlamsızdır.¹⁶⁵ Bu saptamanın doğruluğu kabul edilebilir olmakla beraber, yukarıda da izah edildiği üzere temelde muhafazakâr değerler üzerine bina edilmiş olan toplum normları, bir noktada böylesi tepkileri de gerekli kılmaktaydı. Diğer taraftan Müslüman halkın, ortaya çıkan baş döndürücü gelişmeler karşısında pasif bir pozisyonda durması, bir noktada bunların tepkilerine verilmiş olan tepkileri de haklı çıkarır pozisyondadır. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki o gün için yaşanan tarih içerisinde kendi değerlerine karşı sürekli bir taarruzla yüz yüze gelen bu toplum, çok uzun yıllar boyunca sadece savunma pozisyonunda kalmıştır. Türkiye'de batılı değerleri benimsemiş olan toplum kesimlerinin aşağı yukarı gelecek olan bir buçuk asır boyunca bütün alanlarda

¹⁶³ Enver Ziya Karal, (2002). "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 1235

¹⁶⁴ Halil İnalcık, (1964). "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, Cilt XXXVIII/132, s.624

¹⁶⁵ Karal, *Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi*, s. 1235

göstermiş oldukları başarılarla karşılık, bu toplumun son derece pasif bir pozisyonda kalması, bir noktada değişime karşı gösterdikleri tepki üzerine aldıkları eleştirileri haklı çıkarır bir durumda olmuştur.

Modernleşmeye karşı verilen tepkilerin önemli bir bölümünü Cumhuriyet devrinde görmek mümkündür. Osmanlı döneminde, Tanzimat Fermanı'nda da ortaya çıkmış olan şekliyle, yönetici elitin girişmiş olduğu bütün batılı tarzdaki reformlarda, Müslüman toplum ve onun birtakım kurumları dengeleyici bir muhalefet olarak bulunmuştur. Dolayısıyla yöneticilerin uyguladıkları politikalarında, bu kesimlerin tepkileri yönlendirici bir rol oynamıştır. Bu tepkilere karşılık, batılı tarzdaki eğitim kurumlarının karşısında duran medreseleri reform hareketlerinin dışında tutmak ve onları görmezden gelmek gibi bir politika izlenmişken, diğer taraftan verilmesi muhtemel tepkilere karşılık daha yumuşak geçişler de sağlanmıştır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, özellikle meclis aritmetiğinin önemli ölçüde değiştiği Haziran 1923 seçimlerinden sonra, batı taraftarı devlet elitinin karşısında muhalefet edecek herhangi bir güç kalmamış ve girişilen reformlarda kültürel bir devrim amaçlanmıştır.¹⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan batılı reformlar karşısında birtakım önemli handikaplar bulunmaktaydı. Bunların başta gelenlerinden bir tanesi Müslüman tebaanın verdiği tepkilerken, diğeri ise Osmanlıcılık anlayışıyla karşılamaya çalıştığı, modernleşmenin temel ideolojilerinden biri olan milliyetçilikti. Ancak Cumhuriyet ile beraber bu iki büyük engelin her ikisinin de kalktığı görülmektedir. Çünkü Osmanlı devleti küçüle küçüle, en son elde Anadolu toprakları kalmış, bu topraklar içerisinde de milliyetçilik adına herhangi bir mahsur görülmemiştir. Bunun üzerine köklü reformlara girişmiş olan Cumhuriyet elitinin karşısında herhangi bir güç kalmamışken, kendi kabuğuna çekilmiş olan halk içerisinde kendilerine dayatılanı kabullenmeme gibi bir tepki doğmuştur.

Cumhuriyet ile beraber modernleşme adına baş döndürücü atılımlar gerçekleşirken, bütün bu girişimlerin kilometre taşı niteliğinde olan bazı olaylarının altının çizilmesi gerekmektedir. Türkiye'de modernleşme adına çok büyük atılımların habercisi olan hilafetin kaldırılması, arkasından başka atılımları da beraberinde

---

¹⁶⁶ Hans Kohn, (1944). *Türk Milliyetçiliği*, Çeviren: Ali Çetinkaya, İstanbul, Hilmi Kitabevi, s. 44

getirmiştir. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitimde birlik sağlanmış ve hemen sonrasında medreseler kaldırılmıştır. Bunun yerine devlete bağlı imam hatip okulları ve İstanbul Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 1928 yılında devletin dininin İslam olduğu maddesi anayasadan çıkarılmış, sonrasında ise okullarda okutulan zorunlu din dersi kaldırılmıştır.¹⁶⁷

Hatta sonrasında, Tevhid-i Tedrisat kanunundan sonra açılmış olan imam hatip okulları da kapatılmıştır. Bunun gerekçesi olarak da halkın okullara rağbet etmemesi ve okulların öğrenci bulamaması şeklinde gösterilmiştir. Hâlbuki diğer taraftan bakıldığında okullara rağbet etmemenin arkasında halkın verdiği tepkiler gelmektedir. Çünkü devletin güdümünde bir din dersi veren bu okullar, halk tarafından tepkiyle karşılanmış ve sonrasında bu kurumlara öğrenci gönderilmemiştir. Gerekçe olarak ise bu okullarda halkın bildiği dinden öte, devletin olmasını istediği bir dinin öğretiliyor olması gösterilmiştir.

Berkes'e göre, din derslerinin yanında Arapça ve Farsça derslerinin de milli eğitim müfredatından çıkarılması ve sonrasında bu derslerin İlahiyat Fakültelerinde okutulmasının arkasındaki sebep, İslam dini hakkında bilimsel çalışmalara ön ayak olmak ve bu konuda araştırmaların önünü açmaktır.¹⁶⁸ Her ne kadar Berkes'te mesele bu kadar yumuşak bir gerekçeyle geçitirilsen de diğer tarafta 1930'lu yıllarda bu çalışmalar içerisinde Türklere bir milli din bulma veya İslam'ı ona göre dizayn etme çabasında olanlar olmuştur. O zamanın katı pozitivist düşüncelerinin etkisindeki Cumhuriyet aydını, bu akımın getirdiği ölçüler içerisinde Türk milletinin özüne uygun olduğunu düşündükleri bir din arayışına da girişmişlerdi. Hatta bunu gerekçelendirirken de tabiattaki tekâmül kanununa dinin de uyması gerektiğini ifade etmişler ve bu minval üzere henüz eski haliyle duran dinin, kendi dönemlerinde gereken tekâmüle uğratılacağını iddia etmişlerdir.¹⁶⁹

Hâlbuki diğer taraftan bakıldığında bütün bunlara halk nezdinde çok farklı tepkiler verilmiş ve devletin sunduğu gerekçelerin ötesinde farklı algılarla halk tarafından ele alınmıştır. Dahası bu tepkiler öyle bir noktaya varmıştır ki devletin

¹⁶⁷ Niyazi Berkes, (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 533

¹⁶⁸ Berkes, *a.g.e.*, s. 533

¹⁶⁹ Mustafa Armağan, (2008). *Küller Altında Yakın Tarih: Vahdettin'den Mustafa Kemal'e Unutulan Gerçekler*, 7. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 259

modernleşmesi karşısında halk, geleneksel olan her şeye kutsallık atfetme eğiliminde olmuştur.¹⁷⁰ Dolayısıyla tabii bir kanun olan etkiye tepki meselesi burada fazlasıyla caridir. Ancak bu tepkilerin arkasında çok önemli başka sebepleri de aramak gerekmektedir. Bu sebeplerin başında kendi modernizmini ihdas eden devlet eliti, diğer taraftan eğitimsiz gördüğü halkı olabildiğince aşağılamış ve bu halka hakir nazarıyla bakmıştır.¹⁷¹ Yine tabii bir durum olarak da kendisine yönelmiş olan bu aşağılayıcı bakışlar karşısında halk, kendi tepkisini vermiş ve kendisine dayatılan değerleri aynı şekilde aşağılamakla beraber, kendi değer yargılarını da ileri derecede yüceltme eğiliminde olmuştur.

Devlet elitinin modernleşme konusunda en çok üzerinde titrediği kurumun eğitim olduğunun altının çizilmesi gerekir. Bu bağlamda özellikle kendi düşüncelerindeki çağdaş eğitimi halka ulaştırmak adına Köy Enstitülerinin açılmış olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu kurumlarla hedeflenen en önemli şey ise kendi ideolojilerini şekillendirmiş olan laik yaşam tarzını bu okullar vasıtasıyla o dönemde ülkenin yüzde seksenini oluşturan köylü kesime ulaştırmaktı. Ancak bunun da aynı şekilde çok büyük tepkilerle karşılandığının altının çizilmesi gerekir.

Tek parti ideolojisinin eğitim anlayışının ayrılmaz bir parçası olan laik eğitimin en önemli gündemlerinden bir tanesi karma eğitim olmuştur. Bu düşünceye göre kızlar ve erkekler eşit oldukları için, alacakları eğitimin de eşit şartlarda olması gerekmektedir. Bu yüzden karma eğitim modeli bu anlayış tarafından tasvip edilip yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.¹⁷²

Böyle bir modeli benimseyerek yola çıkmış olan Köy Enstitüleri, tek parti ideolojisi tarafından ileri ve çağdaş bir eğitim hamlesi olarak görülmüş ve kendi ideolojilerini köylere yayacak bir araç olarak değerlendirilmiştir. Ancak genel itibariyle açıldıkları yerlerde halk tarafından bu nazarla görülmemiş, daha çok tek parti ideolojisine militan yetiştirme amaçlı kurulmuş kurumlar olarak algılanmıştır.

---

¹⁷⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 537

¹⁷¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 121

¹⁷² Yılmaz Tozar, (2010). *Eğitim Politikası ve Demokrat Parti Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bölüm Dalı, İstanbul, s. 31

Bununla beraber özellikle karma eğitim vermeleri¹⁷³ ve müfredatlarında din derslerinin olmaması, bu kurumların halk nezdinde itibarsız görülmelerine sebep olmuştur.¹⁷⁴

Halkın bu kurumlara verdiği tepkilerin merkezi noktasında, kendi değerleriyle aynı çizgide olmaması ve farklı ideolojiler beslediği inancına sahip olması bulunmaktadır. Özellikle de buralarda yetişen insanların birer komünist olarak yetiştirildikleri düşüncesi önemli bir soğukluk nedeni olmuştur.¹⁷⁵

Yukarıda bahsi geçen örneklerin birer numune olmaları şekliyle, tek parti ideolojisinin ortaya koyduğu modernleşme hareketlerinin özellikle ideolojik odaklı olanlarına halk tarafından büyük tepkiler verilmiş, ancak o zaman siyaseten çok bir şey yapılamadı için daha çok tepkisel boyutta kalınmış ve tek partinin ortaya koyduğu süreçlere dahil olunmamıştır. Sonrasında ise halkın bu savunma halini ve içe kapanık durumunu değiştiren çok önemli hadiseler dünya çapında cereyan etmeye başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde ortaya çıkmış olan demokratikleşme hareketleri, Türkiye'yi de bu yönde adım atmaya zorlamış ve bununla beraber tek parti ideolojisinin devlet eliyle uygulamaya çalıştığı modernleşme hareketleri önemli ölçüde sekteye uğramıştır. Hatta bunun en çarpıcı sonuçlarından bir tanesi, tek parti ideolojisinin, kendi eliyle bakıp büyüttüğü ve üzerinde özenle titrediği Köy Enstitülerini, 1946'dan sonra geçilen çok partili hayatla beraber, o günün beklentilerine ayak uydurarak kapatmaya götüreceği yolu açmasıdır. Bu bağlamda enstitülerin kurucu babası olan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel görevden alınmış ve onun yerine Reşat Şemsettin Sıral getirilmiştir. Bununla da yetinilmeyip enstitüler üzerinde çokça titremiş olan İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç da görevinden alınmıştır. Devam eden süreçte gerek öğrenci alımında gerekse bu okulların müfredatında önemli değişikliklere gidilmiş, Demokrat Parti döneminde kapatmaya gidecek yol olabildiğince açılmıştır.¹⁷⁶

¹⁷³ Necdet Aysal, (Mayıs-Kasım 2005). "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9, s. 278

¹⁷⁴ Mustafa Albayrak, (1998). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara, Phoenix Yayınları, s. 373

¹⁷⁵ Yalçın Kaya, (2001). *Bozkırdan Doğan Uygarlık Köy Enstitüleri*, Cilt 1, İstanbul, Tıglat Matbaacılık, s. 474

¹⁷⁶ Albayrak, a.ge., s. 374

Bütün dünya ile beraber Türkiye’de ortaya çıkmış olan bu demokratikleşme hareketlerine, Türkiye’de halkın önemli bir katkısının olduğunu iddia etmek pek doğru olmayacaktır. Bu durum daha çok dünya konjonktürünün zorlamasıyla beraber Türkiye’de de ortaya çıkmış bir durumdur. Ancak bütün dünyadaki bu eğilimlerin Türkiye’ye yansması ile beraber halkın önü önemli ölçüde açılmış ve kendisini modernleşmeye götüreceği süreç böylece başlamıştır denilebilir. Çünkü sonrasında birtakım coğrafi ve demografik sebeplerin zorlamasıyla beraber büyük bir göç dalgası başlamış ve köyden kente nüfus hareketlilikleri bu tarihin önemli bir parçası olmuştur.¹⁷⁷

Devam eden süreçte bir tarafta modern, batılı ve laik toplum kesimleri varlığını devam ettirirken diğer tarafta özellikle şehir varoşlarında yerleşen ve köyde ikamet eden muhafazakâr toplum kesimleri varlığını devam ettirmiştir. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki devlet eliyle gerçekleştirmeye çalışılan modernleşme hareketleri yüz yıldan fazla süren serüveninin sonucunda büyük ölçüde gerileme yaşamış ve devlet tek başına karar verici pozisyonundan ıskat olmuştur. Köy Enstitülerinin tek parti eliyle dönüştürülmesi örneğinde de görüldüğü üzere, demokratik süreç içerisinde karar verici diğer birimleri hesaba katmak zorunda kalmış ve onların aktör olmasını bir noktada kabullenmiştir. Ancak Demokrat Parti iktidarı ile başlayan bu dönemde halkın süreçler içerisinde çok etkin rol aldığını söylemek çok gerçekçi olmayacaktır. Bundan sonra halkın en önemli müdahale aracının seçimler olduğunu söylemek gerekir. Çünkü yapılan her seçimde, nihayetinde halkın istediği kişiler devleti yönetmelikle yetkili kılınmış, bu durumda da süreçlere meşru müdahale noktasında eli bağlanmış olan laik devlet geleneğinin temsilcileri süreçlere farklı şekilde müdahale etmiştir. En etkili yöntem ise, askerler eliyle gerçekleştirmiş oldukları darbeler ve muhtıralardır. Ancak bütün bu sert müdahalelerin sonrasındaki seçimlere bakıldığında, halkın özellikle mağdur durumda olan ve darbeye maruz kalan kişilere büyük ölçüde sahip çıktığı görülmüştür. Bunun örneklerini, Adnan Menderes'e yapılan darbe sonrasında yapılmış olan 1965 seçimlerinde görmek mümkündür. Aynı şekilde 1971 yılındaki muhtıradan sonra yapılan 1973 seçimleri benzer bir sonucu vermiştir. 1980 darbesinden sonra ise,

¹⁷⁷ Ruşen Keleş, (1993). *Kentleşme Politikası*, 2. Basım, Ankara, İmge Yayınevi, s. 344

bugüne kadar devletin özellikle ekonomi alanında uyguladığı tutucu politikaları kökünden değiştirmiş olan Turgut Özal'a büyük bir desteğin verildiği görülecektir.¹⁷⁸ Böylesi tepkiler tarihi süreçler içerisinde adeta tekerrür edercesine, 28 Şubat sürecinden sonra yine büyük ölçüde halkın desteğini alarak iktidara gelmiş olan Adalet ve Kalkınma Partisi, devlet içerisinde büyük değişikliklere imza atmıştır. Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç şudur ki 1950 yılındaki Demokrat Parti iktidarından sonra halkın laik devlete vermiş olduğu tepkilerin ölçüldüğü en somut alanlardan biri seçimler olmuştur.

Böylece halkın, devlet eliyle zorlanan modernleşme süreçlerini büyük ölçüde kabul etmediğini verdiği tepkilerden anlamak mümkündür. Süreçler içerisinde elinin yettiği farklı aygıtlarla modernleşmeye kendi halince tepki vermiş ve bu hareketlere sürekli olarak mesafeli durmuştur. Ancak şu noktanın da özellikle altının çizilmesi gerekir ki modernleşme süreçleri denildiği zaman ekonomiden sosyal hayata kadar birçok alanı içine alan bir yenileşme hareketi söz konusudur. Halkın tepki verdiği modernleşme ekonomi ve birçok sosyal değişim gibi alanlarda olmamış, daha çok kimliğini hedef almış olan ideolojik alanda olmuştur.

3.3. Göç Olgusu Ve Halkın Modernleşmesi Üzerindeki Etkisi

Batı toplumlarında milliyetçiliğin ortaya çıkış şekline bakıldığında, daha çok tarihi süreçlerin zorlamasıyla ve kendiliğinden ortaya çıkmış bir durum olarak algılanmıştır.¹⁷⁹ Yani burada anlatılmak istenen milliyetçiliği ortaya çıkaran temel bir iradenin olmadığı, ancak yaşanan başka süreçlerin toplumlara bu noktaya doğru sürüklediği şeklindedir. İşte Türkiye'deki göç olgusu da insanların kendi iradelerinden daha çok, etrafını saran özellikle demografik ve coğrafi şartların zorlamasıyla ortaya çıkmış bir durum olarak görülebilir.

Bu noktada öncelikle göç olgusunun ortaya çıkardığı şehirleşmenin önemi üzerinde durmak gerekir. Bu mesele üzerinde birçokları fikir beyan etmişken, ilim

¹⁷⁸ Özlem Eştürk, (2006). *Türkiye'de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Hatay, s. 17

¹⁷⁹ Benedict Anderson, (2009). *Hayali Cemaatler*, çeviren: İskender Savaşır, 5. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, s. 51

tarihine en çok yer etmiş görüş sahiplerinden birisi İbn Haldun'dur. Bu konuda etraflı görüşleri olan bu düşünür, meseleyi sadece şehirli bağlamında ele almamış, köylü toplumla karşılaştırarak nazara vermiştir. Şehir hayatının kır yerleşmesinin bittiği yerde başladığını izah eden bu düşünür, şehir hayatını bir öncekinin daha gelişmiş bir hali olarak görmektedir. Şehir hayatını köy hayatından ayıran temel farklılıklar üretim tarzında ve ekonomik faaliyette ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁰ Üretim tarzı ve geçinme yolları bedevilerle (köylüler) hazeriler (şehirliler) arasındaki önemli bir farklılığı ortaya koymaktadır. Köylerdeki basit üretim araçları ve tarım ve hayvancılığa karşılık, şehirlerde karmaşık üretim araçları, sınai üretim ve bu ölçüde de tüketim ortaya çıkmaktadır.¹⁸¹

Şehir hayatının ortaya çıkardığı ürünlerin başında öncelikle daha müreffeh bir yaşam tarzını getirmesi şeklinde gösterilebilir. Şehir hayatı bolluk ve refahı da beraberinde getirir ve insanların hüneleri daha da karmaşık bir hal alır.¹⁸²

Köy veya göçebe hayatının durumuna bakıldığında bir tekdüzelik göze çarpar. Göçebeler avcılık ve toplayıcılık yaparken, yerleşik köylüler de sadece tarım ve hayvancılıkla meşgul olmaktadır. Dolayısıyla hünelerini ve zanaatlarını geliştirecek bir ortam olmadığı gibi bunu zenginliğe dönüştürecek araçlar da bulunmamaktadır. Ekonomik faaliyetler kısıtlı ve basit ölçüler içinde meydana gelmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi ise bu insanların daha fazlasına ihtiyaç duymamalarıdır. Göçebe ve köylü insanların karakter yapılarında kabalık olduğu için; kuvvet, kudret, aşiret ve kabile gibi kabalığı işaret eden olgular, içlerinde fazlaca kök salmış halde bulunur.¹⁸³

Zaten 1934 tarihinde çıkarılmış olan soyadı kanununa dikkat edildiği zaman birtakım unvanları ilga ettiği görülmüştür.¹⁸⁴ Türk toplumunun o gün için yüzde 80'inin köylerde yaşadığı hesaba katılırsa yukarıda bahsi geçen ilkel şartların aynen yaşandığı ve toplum yapılanmasında birilerinin diğerlerine üstün oldukları bir kast

¹⁸⁰ İbn Haldun, (1990). *Mukaddime I*, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, M.E.B.Yayınları, s. 302

¹⁸¹ Süleyman Elmacı ve Ünsal Bekdemir, (2008). "Ortaçağ İslam Âleminde Şehir: İbn Haldun'un Şehre Bakışı", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 13, Sayı 19, s. 76

¹⁸² İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 436

¹⁸³ Elmacı ve Bekdemir, *a.g.m.*, s. 77

¹⁸⁴ Berkes, *a.g.e.*, s. 534

sisteminin var olduğu görülecektir. Zaten getirilen soyadı kanunu ile beraber, üstünlük ifade edebilecek unvanların da kaldırılması amaçlanmıştır.

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki soyadı kanunu önemli bir modernleşme hamlesi olarak ele alınmalıdır. Bu kanuna her ne kadar birtakım itirazlar yükselmiş olsa da sonuç itibarıyla hem halk arasındaki kast sistemine bir son verecekti hem de modern gereklere daha uygun bir durum arz edecekti. Ancak bu mesele sadece bu kadarla geçirilecek bir durum değildir. Soyadlarının verilmesi hengâmında çok etkili olan nüfus memurlarına karşılık, onlardan korkan bir halkın varlığı tebeyyün etmektedir. Birçok noktada bu memurlardan korktukları için kendilerine verilmiş olan soyadları da zuhurata tabi olmuş, duruma göre memurun uygun gördüğü soyadı kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu konuda önemli çalışmalar yapmış olan Emine Gürsoy Naskali ile Aksiyon dergisinde yapılmış bir röportaj bu konuda bilgi verici niteliktedir. Naskali'ye göre soyadı verilmesinden maksat yukarıda da ifade edildiği üzere, aşiret bağlarını zayıflatmak ve bireyi ön plana çıkarmaktır. Ancak bu noktada birçok itirazlar da arkasından sökün etmiştir. Örneğin Halide Edip, kendisinin köklü bir aileden geldiğini ve soyadına ihtiyacı olmadığını söylemiştir. Diğer taraftan Nihal Atsız, olacaksa ismin sonuna değil de Türkçede kullanılan şekliyle başına getirilmesini önermiştir. Ayrıca soyadı verirken nüfus memurları ailenin hikâyesini dinleyerek ona göre bir soyadı da takdir etmekteydi. Burada asıl dikkat çekilmesi gereken ise insanlara verilmiş olan aşağılayıcı soyadlarıdır.¹⁸⁵

Bu memurların verdiği aileye uygun soyadlarının olmasının yanında son derece aşağılayıcı olanlarına da rastlamak mümkündür. Verildiği anda korkusundan bir şey diyemeyen çocukları, sonrasında mahkemelere başvurup soyadlarını değiştirmişken, diğerleri bu soyadlarıyla yaşamaya devam etmiştir. Bu soyadı hikâyesi ise bir taraftan bir modernleşme hamlesi olarak ele alınabilecekken, diğer taraftan da Cumhuriyet idaresinin halka tevcih ettiği küçümseyici bakışını gösterir bir ayna hükmündedir.

---

¹⁸⁵ Cemal A. Kalyoncu, “Cumhuriyet’in hikâyeden soyadları!”, *Aksiyon Dergisi*, 6 Mayıs 2013, Emine Gürsoy Naskali ile Röportaj, http://www.aksiyon.com.tr/dosyalar/cumhuriyet-in-hikayedden-soyadlari_535414 (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2015).

Konunun ana fikrine dönecek olursa, soyadı kanunu Türkiye’de özellikle yüzde 80’inin köylü olduğu bir toplumun ilkel yönlerini göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir.

Halkın hem tekdüze yaşam tarzından hem basit üretim modellerinden hem de yukarıda bahsedilen ilkel ilişkilerden kurtulması noktasında köyden kente yönelmiş göçün yadsınamaz bir yeri vardır. Hele ki modernleşmenin ideoloji dışındaki ekonomik ve sosyal yönleri gibi teknik tarafları dikkate alındığında, köyde sıkışıp kalmış bir insan topluluğunun modernleşme gibi bir girişimde bulunmasının imkânı yoktur. Dolayısıyla yapılması gereken ilk iş şehirleşmek olmuştur ki yukarıda da bahsi geçtiği üzere bu göç olgusu insanların iradeleri dışında onları zorlayan şartlar altında gerçekleşmiştir. Bu noktada insanları göçe zorlayan faktörlere bakmak yerinde olacaktır.

İnsanları göçe zorlayan çok değişik faktörler bulunmakla beraber, hepsinin ortak noktası yaşamı zorlaştıran sebeplerin ortaya çıkmasıdır. Bu sebepler bir takım farklı saikler altında gerçekleşebilir. Örneğin bir yöredeki savaş, insanların göç etmesi için önemli bir sebep teşkil ederken, diğer tarafta dini sebeplerle göç edenlere de rastlanılmaktadır. Bunun yanında ekonomik, siyasi ve ailevi bir takım sebepler de ortaya çıkabilir.¹⁸⁶

Tarih içerisinde insanları göçe zorlayan çok değişik faktörlerin olması bir tarafa, bu çalışmanın içerisinde Türk toplumunu göçe zorlayan sebepler ele alınacaktır. Köyden kente göç olgusunu önemli ölçüde on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan batılı devletlerde, bu noktada itici güç şehirlerin hızla sanayileşmesi ve yeni iş gücüne ihtiyaç duymasına karşılık göç edenlerin de içinde buldukları çevre itibariyle yaşamlarını daha iyi sürdürebilme ihtiyaçlarıdır. Aslında benzer süreçlerin Türkiye’de de ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹⁸⁷ Ancak Türkiye’de kırsal kesimden sanayileşmiş veya sanayileşme yolundaki şehirlere olan göç özellikle 1950’ler itibariyle başlamış bir süreçtir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Deniz Zeyrek, (2010). *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu’dan Batıya Yönelen Göçlerin Toplumsal Sonuçları (1984-2006)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bilecik, s. 8

¹⁸⁷ Yusuf Akan, İbrahim Arslan, (2008). *Göç Ekonomisi*, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, s. 3

¹⁸⁸ Okan Kandemir, (2010). *İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s. 115

Meseleyi ele alırken insanları göç etmeye zorlayan itici faktörler ile göç ettikleri yere doğru onları cesaretlendiren çekici faktörleri göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bu bağlamda itici faktörler, genellikle işsizlik ve düşük gelir gibi problemler iken, çekici faktörler de göç edilen yerlerde elde edilebilecek yüksek gelir ve oradaki şartların insanlara sunduğu istihdam fırsatları olarak değerlendirilebilir.¹⁸⁹

Türkiye özelinde ortaya çıkmış olan göç olgusunun temel sebeplerine bakıldığında, köylerdeki hızlı nüfus artışına karşılık, geçimini sağlandığı arazilerin bu nüfusa yetmemesi itici bir sebep olmuştur. Diğer taraftan hızla sanayileşen şehirlerdeki sosyal, kültürel ve ekonomik canlılık çekici bir sebep olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Türkiye’de terör ve güvenlik sorunlarından kaynaklı göçler ortaya çıktığı gibi, coğrafi koşullardan kaynaklı doğal afetler de önemli bir sebep olarak göçe zorlayan bir durum olmuştur.¹⁹⁰

Bu noktada Türkiye’nin ayrı bir gerçeğine de değinmek gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı devam ederken iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi, bir toprak reformu gerçekleştirmek istemiştir. Bu toprak reformuyla beraber elinde 5 hektardan fazla toprağı olanların topraklarına el konularak bu topraklar köylülere dağıtılacaktır. Bu kanunun hazırlayanların amaçlarına bakıldığında bir tarafta adeta kast sistemine benzeyen bir toplumsal yapının oluştuğunu görmüşlerdir. Şöyle ki topraklar ellerinde bulunduran zengin kesimler birer toprak ağası hüviyetine sahip olup, köylüler onların topraklarında çalışan amele hükmündeydi. Bu durum sadece bir ekonomik yapılanma olmanın ötesinde, aynı zamanda bir sosyal yapılanmaya da işaret etmekte ve yönetici elitler için gelişmenin önünde büyük bir engel olarak görülmekteydi. Böylelikle adı geçen ağalık sistemini yıkma gayretine girmişlerdir. Bununla beraber özellikle İkinci Dünya Savaşı şartlarında geçim sıkıntıları had safhaya varan ve birtakım vergilerle ezilerek devlete karşı olumsuz duygular besleyen halkı, devletle barıştırma amacı da gütmüşlerdir. Ancak Karpat’a göre ortaya çıkan durum pek böyle değildir. Çünkü o gün için bütün sistemi elinde bulundurmak isteyen tek parti zihniyeti, kendisine muhalefet etme potansiyeli olan zenginleri bertaraf etmek istemiş, ancak bu isteğinde başarılı olamadığı gibi, Adnan Menderes örneğinde de görüleceği üzere, tek partiye

¹⁸⁹ Fatih Çelik, (2006). “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 27, s. 153

¹⁹⁰ Kandemir, *a.g.e.*, s. 115

karşı bu sosyo-ekonomik durumları güçlü olan insanlar bir muhalefet oluşturmuş ve bunun neticesinde de ülkeyi demokratik süreçlere zorlamıştır.¹⁹¹

Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin o günkü sorunlarından bir tanesi de sosyal yaşamda varlığını devam ettirmiş ve adeta kast sistemine benzeyen bir yapıyla insanlar sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu durumun ise insanların önüne konulması muhtemel eğitim gibi fırsat eşitliği sağlayacak olguları önemli ölçüde sekteye uğrattığı altı çizilmesi gereken bir durumdur. Her ne kadar Karpat'ın ifade ettiği şekliyle zengin toprak ağaları tarafından bir siyasi muhalefet başlatılmış olsa da, beri tarafta eğitim gibi olanaklardan yararlanamayan önemli bir köylü kitlesinin varlığı da ayrı bir gerçekliktir. Dolayısıyla Türkiye'deki toplumsal yapının köy şartlarında kaldığı müddetçe değişebileceğine olanak vermek pek makul bir durum görünmemektedir.

Bu durumda devlet sistemini bütünüyle elinde bulunduran batılı laik ideolojiyi taşıyan devlete karşı halkın önünde, gelecek süreçler içinde yavaş yavaş işlemeye başlayacak olan iki fırsattan söz etmek mümkündür. Birincisi toprak ağalarının muhalefetiyle beraber siyasi arenada bir denge unsurunun ortaya çıkması iken, diğer tarafta da şehirlere göç ile başlamış olan kültürel ve sosyal değişimlerin yanında anakronik sosyal yapıların aşınmaya başlamasıdır.

Tam bu aşamada da köyden kente doğru başlamış olan göçün, ilk etapta bir takım uyum problemlerine ve ekonomik darboğazlara sebep olsa da, topluma uzun vadede çok büyük bir dinamizm kazandırdığının altının çizilmesi gerekir. Çünkü göç ile beraber eski sosyal ilişkiler eski mekânlarda bırakılmış ve göç edilen şehirde yepyeni bir ilişkiler ağı oluşmuştur.¹⁹²

Şehirde başlayan bu hayatın, içinde bulunan fertlerin iradesinden bağımsız olarak, insanları büyük ölçekli sosyo-kültürel değişimlere açık pozisyonda bıraktığı yapılması gereken önemli bir tespittir. Sosyo-kültürel değişim ile; sosyal kurumlarda, bu kurumların birbiriyle olan ilişkilerinde ve kültürü oluşturan maddi manevi bütün öğelerde ortaya çıkacak değişimler ifade edilmektedir.¹⁹³

Bu sosyo kültürel değişimleri özelde şu şekilde sıralamak mümkündür:

¹⁹¹ Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, s. 168-169

¹⁹² Zeyrek, *a.g.e.*, s. 9

¹⁹³ Taylan Akkayan, (1979). *Göç ve Değişme*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2573, s. 10

- 1) toplumsal rollerin ve statülerin değişmesi
- 2) geçim kaynaklarının değişmesi
- 3) nüfus artış hızının değişmesi
- 4) üretim araçlarının ve ilişkilerinin değişmesi
- 5) aile yapısının değişmesi ve bununla beraber akrabalık ilişkilerinin değişmesi
- 6) dini yapıların değişmesi
- 7) gelenek göreneklerin değişmesi
- 8) teknolojik imkânların değişmesi
- 9) eğitim kurumlarının değişmesi
- 10) şahsi olarak insanların kişiliklerini değişmesi
- 11) sanat anlayışlarının değişmesi
- 12) çocuk yetiştirme anlayışının değişmesi
- 13) cinsel tutum ve davranışların değişmesi
- 14) insan hayatı içindeki kitle iletişim araçlarının değişmesi
- 15) kullanılan dilin değişmesi¹⁹⁴

Köy hayatında değişmesine pek olanak verilemeyecek olan birçok unsurun şehir hayatı ile beraber değiştiği görülmektedir. Bunlardan en dikkat çekicileri ise insanların sosyal rollerinin değişmesidir ki bununla beraber köy hayatında bulunan ilişkiler ağı tamamen yeni bir statü kazanmaktadır. Bunun yanında köy yerinde insanların en çok ihtiyaç duydukları insan gücü büyük orandaki nüfus artışları ile karşılanmaktaydı. Ancak şehir hayatında bu mesele önemli ölçüde değişime uğramış ve nüfus artış hızı düşmüştür. Bunun olumlu bir neticesi ise yeni nesillere eğitim olanaklarını daha etkili bir şekilde sunmak fırsatı olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında eğitim alma olanakları da büyük ölçüde artmış ve çocuk yetiştirme konusunda yeni bir açılıma gidilmiştir. Bütün bunlarla beraber kitle iletişim araçlarındaki değişimler ise bilgi toplumuna doğru giden yolda çok önemli kilometre taşlarıdır.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Turhan Eray Demir, (2008). *Göç Ve Sosyo-Kültürel Değişim*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 34-35

¹⁹⁵ Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*

Ancak bahsi geçen bu değişimlerin kısa bir sürede ortaya çıkmasını beklemek pek doğru değildir. İnsanların içine girmiş oldukları çok yönlü değişimler; iktisadi, kültürel ve sosyal alanlarda çok büyük yeni oluşumları getireceğinden, buradaki yeni unsurların adaptasyon süreçleri de hesaba katıldığında, çok sancılı süreçler olacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Özellikle göç edenlerle göç edilmiş yer arasında sosyo-kültürel farklılıklar çok daha fazla ise değişimin sancılı olma hali de bu oranda yüksek olacaktır. Çünkü toplum içerisinde harekete geçmiş olan ve bu değişimleri sürükleyecek olan dinamikler bir anda insan hayatına yerleşmezler, hepsinin tabii bir süreci vardır.¹⁹⁶

Görüldüğü üzere modernleşmenin olmazsa olmazları konumunda olan birçok unsurun köy hayatı içerisinde fonksiyonlarını icra etmesinin pek olanağı yoktur. Çünkü köy hayatı içerisinde geçmişten bugüne tevarüs ederek gelmiş olan birtakım gelenek ve görenekler, insanları bazı sosyal rollere ve davranış kalıplarına mecbur bırakmaktadır. Bunun yanında eğitim fırsatları açısından da köy hayatı son derece fakir bir konumdadır. Biraz daha öteye gidildiğinde modernleşme için vazgeçilmez unsur olan iktisadi hayat ve onun ortaya koyduğu ilişki ağlarının, köy hayatı içinde, son derece basit bir düzeyde tezahür ettiği göze çarpmaktadır. İşte bütün bu olumsuz durumlardan insanları kurtarıp bunları yeni yaşam tarzlarına adapte edecek olan unsurun şehir hayatı olduğu ifade edilmelidir. Türkiye'de köylü toplumu bu şekilde şehir hayatına doğru iten sebepler, onların iradeleri dışında ve sosyal süreçlerin sürüklemesiyle ortaya çıkmış ve adeta modernleşme yolunda bir mecburi istikamet olmuştur. İnsanlar bu süreçlere girerken daha çok içinde buldukları zor şartlardan kaçıp daha müreffeh bir hayat arayışında olmuşken, süreçler insanları toplumun bütün alanlarındaki değişimle beraber bir modernleşme vetiresinin içine atmıştır.

3.4. Şehre Göç ile Beraber Varoş Kültürünün Oluşması

Yukarıda da ifade edildiği üzere bütün bu oluşumlar son derece sancılı süreçler içerisinde ortaya çıkmıştır. Köyden kente göçün beklenen neticeleri bir anda vermeyeceği açık bir gerçektir. Hatta insanların beklediklerim müreffeh hayat

---

¹⁹⁶ Zeyrek, *a.g.e.*, s. 12

onların önüne bir anda serilmiş de değildir. Özellikle Türkiye’de 1970’lerden sonra şehir hayatı içerisinde çok büyük geçim sıkıntılarının olduğu tarihlere geçmiş bir gerçekliktir. 1970 yılı ile beraber bütün dünyada başlamış olan petrol krizi ve ekonomik darboğazlar, Türkiye’yi de içine alacak şekilde büyük tesirler bırakmış ve şehirlerdeki hayatın çok sancılı geçmesine sebep olmuştur.¹⁹⁷

Bunun yanında eski adetlerin bir anda terk edilmesini beklemek de doğru değildir. Bu değişimler, insanların kente göç ile beraber oluşturdukları varoşların içinde tedrici olarak gerçekleşmiştir.¹⁹⁸ Zaten şehre gidenleri, şehrin müreffeh hayatı bir anda kucaklamadığı için, daha düşük ekonomik şartlarda hayatlarını devam ettirecekleri ve sosyal ilişkilerini düzenleyecekleri bir varoş kültürü oluşmuştur.

Kentin modernleşme ve medenileşme noktasında çok büyük faydalarını yukarıda saymış olmakla beraber, her şeyin bir anda ve çok kolay bir şekilde gerçekleşmediğinin de özellikle altı çizilmiştir. Köyden kente doğru yönelmiş göç sonrasında kentteki aşırı birikme ve onun mevcut kapasitesinin ve alt yapısının kaldıracağından ötesinde yığılma, birçok başka problemleri devamında getirmiştir. Her ne kadar şehirdeki sağlık ve eğitim şartları köy yerine göre daha kolay ulaşılabilir olsa da, nüfusun aşırı derecede bir bölgeye birikmesi üzerine devletin hizmet verebileceğinin ötesinde, yığılmış nüfusa gidecek olan eğitim ve sağlık hizmetleri de o oranda düşük kalitede olacaktır. Nitekim Türkiye’de böylesi sorunlar fazlasıyla yaşanmıştır.¹⁹⁹

Bütün bunların da ötesinde şehirli olmanın gerektirdiği birtakım davranış ve alışkanlıklar vardır ki bunların hemen elde edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Hatta şehrin gerektirdiği sosyal ilişkileri düzenli ve kültürel hayata gereğince katılan insan tipinin oluşması için birkaç neslin geçmesi gerekmektedir.²⁰⁰

Hatta bu noktada şunu söylemek mümkündür ki sosyal süreçler içerisinde bazı durumlara adapte olmanın birkaç nesil gerektirmesi sadece bugünün bilimsel kaynaklarında ele alınmış bir mevzu değildir. Aynı zamanda eski kavimler için de

¹⁹⁷ Tanel Demirel, (1998). *Political Party Elites and the Breakdown of Democracy: The Turkish Case, 1973-1980*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Doktora Tezi, Ankara, s. 187

¹⁹⁸ İlhan Tekeli, (2008). *Göç ve Ötesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 180

¹⁹⁹ Yaşar Erjem, (2009). *Mersin’de Göç, Kentleşme ve Sosyal Problemler*, Güven Ofset, Mersin, s. 11

²⁰⁰ Tekeli, *a.g.e.*, s. 180

geçerli olan bu kural, Kuran-ı Kerim'de İsrailoğullarıyla ilgili olarak işlenmiştir. Bakara suresinde İsrailoğullarına bir inek kesmeleri emredilmektedir. Konuyla ilgili geçen ayetler şöyledir:

67. Musa, kavmine: Allah bir sığır kesmenizi emrediyor, demişti de: Bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. O da: Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım, demişti.

68. “Bizim adımıza Rabbine dua et, bize onun ne olduğunu açıklasın” dediler. Musa: Allah diyor ki: “O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek.” Size emredileni hemen yapın, dedi.

69. Bu defa: Bizim için Rabbine dua et, bize onun rengini açıklasın, dediler. “O diyor ki: Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inektir” dedi.

70. “(Ey Musa!) Bizim için, Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir inek keseceğimizi anlayamadık. Biz, inşaallah emredileni yapma yolunu buluruz” dediler.

71. (Musa) dedi ki: Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan (salma), renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir. “İşte şimdi gerçeği anlattın” dediler ve bunun üzerine (onu bulup) kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi.

Aslında ilk başta, neden onlara inek kesmek gibi sıradan bir mesele emredilmektedir sorusu akla gelmektedir. Ancak meselenin özüne bakıldığında, derinlerinde çok farklı psikolojik etkenlerin yattığı görülecektir. O zaman için İsrailoğullarından daha üstün olan Mısır halkı tarımla geçindiği için, o zamanlar tarımın aracı olan bu hayvan, Mısırlılar tarafından kutsanmaya başlamıştır. Onlarla iç içe yaşayan İsrailoğulları ise, kendilerinden medeniyet olarak daha üstün olan Mısırlıların bu davranışlarını kendilerine şiar edinmişlerdir. Dolayısıyla da Mısırlılarda var olan adetlerden biri olan ineği kutsama hadisesi İsrailoğullarının da karakterine yer etmiştir. İşte bu ayetler İsrailoğullarına, ineğin kutsal bir tarafı olmadığını göstermek adına, onu kesmeyi emretmiştir. Ancak ayetlerden de anlaşılacağı üzere, seciyelerine önemli ölçüde yer etmiş olan ineği kutsal görme hadisesi onları o derece yönlendirmiştir ki aslında bir inek kesmek onlara çok zor gelmiştir. Bu yüzden de meseleyi yokuşa sürercesine inekle ilgili tarifler istemişlerdir. Ayetlerden de görüleceği üzere onlara yapılan tarif ise en çok beğendikleri ve değer verdikleri ineklerini göstermiştir.²⁰¹

²⁰¹ Bediüzzaman Said Nursi, (1979). *Sözler*, İstanbul, Sözler Yayınevi, s. 229

Sonrasında hazreti Musa onları Firavunun elinden kurtardıktan sonra içlerindeki bu inek sevgisi tekrardan depreşince bu sefer de Maide suresinin 26. ayeti onlara ne yapıldığını açıklamıştır.

Allah şöyle dedi: “O halde orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülme.” (Maide Suresi, 26)

Bu insanların her şeye rağmen böylesi davranış göstermeleri karşısında adeta kırk yıllık bir müddet verilmiş ve o bölgeden uzaklaştırılmışlardır ki kendilerinden sonra gelen nesiller daha farklı bir yetişme tarzı içinde olsun. Dolayısıyla Kuran-ı Kerim bile kırk yıllık bir süre içinde onların değişip bu duygularından arınacağını ima etmiştir. Onların kalacakları yer ise medeniyetten uzak bir çöldür.²⁰²

Şehir hayatı içerisinde yaşamaya başlayan bu insanlar, köydeki hayatta modernleşmeyi engelleyen faktörleri burada bir nevi bertaraf etmiş oldular. Ancak önlerinde gidilmesi gereken çok fazla bir yol vardı. Bunun için öncelikle şehirlerin varoşlarına yerleşmişler ve buralarda kendi kültürlerini devam ettirme şansı elde etmişlerdir.²⁰³

Aslında Kuran-ı Kerim'den iktibas edilen yukarıdaki hadiseye çok önemli yönleri itibariyle benzerlikleri bulunan bazı hadiseler burada da zuhur etmiştir. Öncelikle şehir hayatına geldiklerinde, orada henüz köylülükten çıkmış olarak hayata atılmış olan bu insanlar, laik şehir hayatıyla bire bir ilişki içerisinde bulunmuş olsalardı, onlardan önemli ölçüde etkilenerek benzer bir yaşam tarzına adapte olabilirdi. Ancak böyle bir durumun ortaya çıkması varoş kültürün oluşması ile beraber ortadan kalkmış ve bu insanlar içinde buldukları çevrede hem şehirleşmeye başlamış hem de birçok köylü adetlerini devam ettirmişlerdir. Hatta bu yaşam tarzı, şehir hayatında çıkması muhtemel birçok sorunun da önünü almış ve adeta şehir hayatı içerisindeki sorunlar yumağını çözme noktasında insanlar için bir sığınak olmuştur.²⁰⁴

Sosyal ve ekonomik problemleri fazlasıyla hissetmiş olan bu insanlar, bir noktada birbirleriyle yardımlaşma yoluyla bu problemleri de aşma yoluna

²⁰² Elmalılı Hamdi Yazır, (Tarih yok), *Hak Dini Kuran Dili*, Cilt 3, İstanbul, Azim Yayıncılık, s. 218-219

²⁰³ Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 23

²⁰⁴ Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 52

gitmişlerdir. İnsanların bu sancılı süreçlerde adeta sığınağı durumuna gelmiş olan bu yerleşim yerleri, aynı zamanda bu insanları çok büyük değişimlere hazırlayacak adımları da attırmaktaydı. Şehir içerisinde hem karmaşık iktisadi ilişkilere girmeye başlamışlar hem de dernekleşme gibi birtakım örgütlenmeler yoluyla şehir hayatının gerektirdiği karmaşık ilişkiler ağını tedrici olarak benimsemişlerdir.²⁰⁵

Varoşlarda yaşayan insanların kendi aralarında oluşturmuş oldukları kapalı kültür ve bu kültür içerisinde insanların sosyal ilişkilerinde birbirlerini tutmaları ve birbirlerine destek olmaları bir taraftan olumlu karşılanmış iken, bir taraftan da gecekonduardaki bu tip ilişki ağlarını olumsuz değerlendirenler de çıkmıştır. Hatta insanların birbirlerine arka çıkmaları ve şehir hayatı içinde birbirini desteklemeleri bazı yerlerde ahbab-çavuş ilişkisi olarak görülmüştür.²⁰⁶

Meseleyi değerlendirenlerin genel eğilimlerine bakıldığında varoşlarda oluşan kültürü ortaya çıkardığı toplam kalite itibarıyla olumsuz olarak değerlendirenler, genel itibarıyla şehir hayatı içerisinde umumi bir beklenti eseri olarak insanlardan daha yüksek kültürel normlar ve formlar beklemektedirler. Varoş kültürü ise bu beklentilere uymayınca, büyük ölçüde eleştiri yağmuruna tutulmaktadır.²⁰⁷

Ancak diğer taraftan içinden çıkarak geldikleri köy hayatı ve şehirde karşılaştıkları güçlükler noktasından yaklaşınca bu kültüre karşı olumlu hisler besleyenler de olmuştur. Bunun sebebi ise içinde buldukları zor şartlar altında büyük bir dayanışma örneği göstererek hem birbirlerinin sorunlarına çözüm bulmaları hem de bir takım değer yargılarını koruyarak geleceğe doğru yürümek istemeleridir. Bunun yanında içinde buldukları zor şartlara rağmen sosyal ilişkilerini köy hayatından daha karmaşık bir noktaya taşımışlar ve ekonomik ilişkilerine de yeni açılımlar getirmişlerdir.²⁰⁸

Birbirine önemli ölçüde muhalefet eden bu iki görüş yan yana konulup değerlendirildiğinde bir tanesi mevcut durumun fotoğrafını çekerek içinde bulunulan diğer şartlarla kıyaslayıp varoşların vahametine vurgu yapmakta, diğeri ise basit

²⁰⁵ Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 205-206

²⁰⁶ Zeyrek, *a.g.e.*, s. 42

²⁰⁷ Sabri Çakır, (Mayıs 2011). "Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23, s. 211

²⁰⁸ Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, s. 205

ilişkiler içerisinde bulunduğu köyden gelerek şehir hayatına adapte olmaya çalışmasını ele almaktadır. Hatta bunun da ötesinde bu toplum yaşamının ileride bazı fırsatları sunma ihtimali yüksek olan potansiyelinin altını çizmektedir. Dolayısıyla varoş hayatı her ne kadar o gün için çok kötü bir pozisyonda olsa da, içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik bağlar vesilesiyle onun hakkında geleceğe yönelik projeksiyonlarını çok olumlu tutanlar bulunmaktadır.

Bu noktada bu kültürün yerleşim şekli olan gecekonduların ev şekline bakmak gerekir. İnsanların köyden kente doğru hızlı bir göç dalgasıyla başlayan hareketliliğinin ardından gelen nüfusu barındıracak hazırlığı olmayan şehir hayatında, insanların kendilerine yeni yerleşim yerleri açtığı görülmüştür. Bir şekilde hızlıca yapılan ev modeline gecekondular denilmektedir. Ancak gecekonduların bir takım eksik yönleri bulunmaktadır. Öncelikle yasalara aykırı olarak kurulan bu birimler, belediyeler tarafından izin verilen imar ve iskânın olmadığı yerlere kurulmuştur. Bunun yanında evlerin kendileri için de ruhsat alınmamıştır. Zaten ruhsat alınması çok olanaklı değildir, çünkü üzerine ev yapılan arsalar yapanların özel mülkiyeti değildir. Bunun yanında altyapı ve üstyapı gibi temel sorunları olan bölgelerde yapılmıştır. Bu yapıların dikkat çeken en önemli yönleri ise gizlice ve çabucak yapılmış olmalarıdır. Bu yüzden ki gecekondular ismini almışlardır.²⁰⁹

Bu gecekonduların dikkat çekici olan diğer bir yönü ise kentlerdeki yerleşim alanlarının dışında kendilerine yer bularak boş arazilere yerleşmiş olmalarıdır. Çünkü genellikle araziler ya belediyeye ya da hazineye ait olmakla beraber, o gün için mülkiyet hakkını soracak ve koruyacak birilerinin olmadığı alanlar tercih edilmiştir.²¹⁰

Özellikle devlet mülkiyetine konmanın ve kendi malı olmayı gasp etmenin eleştirilebilir çok yönleri bulunmaktadır. Ancak insanoğlunun temel ihtiyaçlarına bakıldığında yeme içmeden sonra en temel ihtiyacının barınma olduğu hesaba katılırsa, böyle bir davranışın da anlaşılabilir olması noktasında çok faydalı olacaktır. Bilindiği üzere Amerikalı araştırmacı Abraham Maslow, 1954 yılında ortaya koyduğu ihtiyaçlar piramidi ile beraber, bazılarının diğerlerinden çok daha çabuk giderilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Bu ihtiyaçların en temel olanı yemek içmek

²⁰⁹ Çakır, *a.g.m.*, s. 213

²¹⁰ Sabri Çakır, (2007). *Kentleşme ve Gecekondular Sorunu*, Isparta, Fakülte Kitapevi, s. 34

iken, ihtiyaç sıralamasında ikinci gelenin barınma olduğu tespit edilmiştir. Bunu ise güvenlik ihtiyaçları kategorisinde ele almıştır.²¹¹ Dolayısıyla buradan anlaşılmaktadır ki insanların barınma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılamaları doğal bir eğilimdir ve bunun için giriştikleri yöntem yasalara ve genel ahlak kurallarına uygun olmasa da buradaki tek problem bu insanlara ait değildir. Bunun yanında böylesi büyük nüfus hareketlerini gören devletin meseleyi planlı bir temelde ele almaması ve bu insanların ihtiyaçlarını da gözetecek şekilde bir takım tedbirlere başvurmaması, bütün bunların ötesinde olan bitene göz yumması öteden beri eleştirilmiş bir konudur.²¹² Ancak diğer taraftan devletin bu kadar büyük ölçekli nüfus hareketlerine cevap verecek hazırlığının olmadığı da hesap edilmelidir.

Aslında köyden kente nüfus hareketlerinin ve gecekondulaşmanın önemli ölçüde artış gösterdiği 1970'li yıllarda odaklanıldığına, bu meselelerin devlet elitinin ajandasında üst sıralarda yer bulmadığı da görülecektir. Özellikle 1960'lı yılların ortasıyla beraber başlayan öğrenci hareketleri 1971 ile beraber zirve noktasına gelmiş ve üniversitelere özgürlük isteyen masum hareketlerden adam kaçırıp banka soymaya kadar ilerlemiş olan toplumsal hareketlere dönüşmüş bir problem bulunmaktaydı. Bunun yanında o yıllarda ortaya çıkmış olan petrol krizi ile beraber büyük bir ekonomik buhran bütün ülkeleri tesiri altına almıştı. Bütün bunlar olup biterken, Türkiye'de rejimin adeta taşıyıcısı şeklinde kendilerini gören askerler ise, hükümete muhtıra vererek modernleşme yolundaki bazı değerlerin aşındığını iddia etmekteydi. Hükümete verilen 12 Mart 1971 tarihli muhtıra içerik olarak şöyledir:

(1) Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

(2) Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformlar Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

²¹¹ Turkut Göksu, (2002). "Maslow'un İhtiyaçlar (Güdüler) Piramidi ve Polisin Yabancılaşma Olgusu", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, sayı 3-4, s. 27

²¹² Çakır, a.g.m., s. 216

(3) Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize²¹³.

Bu muhtıra, içerik itibariyle problemi teşhis etmiş ve bu problemin Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün gösterdiği hedefin dışına doğru taşması olduğunu iddia etmiştir. Bunun çözüm yolu olarak ise zaten dönemin başbakan Süleyman Demirel'in de yaptığı gibi, partiler üstü bir hükümetin kurulmasına yol açacak şekilde düzenlemelerin yapılması şeklinde gösterilmiştir. Sonrasında gelecek hükümetin ise Atatürkçü bir görüşle meseleleri ele alacak ve inkılap kanunlarının uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir yapıda olmasını ön görmüştür. Hatta beklentilerinin yerine getirilmemesi durumunda idareye el koyacağı şeklinde tehditler de savurmuştur.

Sonrasında ise devleti yönetme hususundaki kavgalar sürekli olarak devam etmiş, özellikle devletin gündemi cumhurbaşkanlığı seçimleriyle fazlaca meşgul olmuştur.²¹⁴

12 Mart muhtirasından sonra kurulan hükümetlerin bakıldığında, ilk önce 7 Nisan 1971'de Nihat Erim hükümetinin kurulduğu görülmüştür. Tarihler 6 Aralık 1971'i gösterdiğinde, hükümet kurulalı 9 ay olmuş, ancak hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır. İkinci hükümeti 22 Aralık 1971 tarihinde tekrardan Nihat Erim kurmuştur. 10 Nisan 1972 de ise Nihat Erim hükümeti hakkında bir gensoru verilmiş, bu gensoru mecliste kabul edilmemesine rağmen, 16 Nisan 1972 tarihinde Nihat Erim istifa etmiştir. Sonrasında hükümetlerinde Milli Savunma Bakanı olan Ferit Melen, 5 Haziran 1972'de kendi hükümetini kurmuştur. Ancak bu hükümetlerin aldıkları güvenoylarına bakıldığında Nihat Erim'in birinci hükümeti 321, ikinci hükümeti 301 oya almışken Ferit Melen hükümetinin 262 kabul oyu aldığı görülmüştür. Ferit Melen hükümeti ise 7 Nisan 1973'de cumhurbaşkanlığı seçimlerinden hemen sonra istifa etmiştir.²¹⁵

Bütün bunlar aslında devlet içerisinde güven ortamının son derece düşük olduğunu ve siyasilerin bir korku içerisinde işlerini devam ettirmeye çalıştığını göstermektedir. Bir tarafta devlet modernleşmesinin itici gücü olan askerler, diğer

²¹³ Feroz Ahmad, (2007). *Demokrasi Sürecince Türkiye (1945-1980)*, İstanbul, Hil Yayınları, s. 353

²¹⁴ Ferit Tolga Ayan, (2006). *XIV. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1969 - 1973)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Ankara, s. 35

²¹⁵ Ayan, a.g.e., s. 33-34

tarafında ise halk tarafından seçilmiş olan meclis birbiriyle sürekli olarak bir sürtüşme içerisinde olmuştur. Sonrasında ise genel seçimler, hükümet yıkıp yeniden hükümet kurmalar, siyasi cinayetler, öğrenci olayları, dış politika problemleri, ekonomik problemler sürekli olarak devam etmiştir. Devletin gündemi ise yukarıda da ifade edildiği üzere sürekli olarak bu konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla mesaisinin büyük bölümünü yukarıda bahsi geçen problemlere ayırmış olan devlet eliti ve siyasi kadrolar, beri tarafta halk nezdindeki yukarıda bahsedilen problemlere çok fazla eğilmemişlerdir.

Türkiye'de gecekondular ile ilgili birtakım yasalar çıkarılmış olmakla beraber, 1966 yılında çıkarılmış olan 775 sayılı gecekondular yasası ile siyasiler bu problemi eğilmişlerdir. Öncelikle gecekonduların tanımlanmasını getirmiş olan bu kanun, yukarıda bahsi geçen gecekondular özelliklerini tanımlamanın içine koymuştur. Yasanın içerisinde 4 maddede gecekondular tanımı şöyle yapılmıştır:

- 1) Yasalara aykırı olması
- 2) Başkalarına ait yerde yapılmış olması
- 3) İzinsiz olarak yapılmış olması
- 4) Belediyeden ruhsat alınmamış olması.

Gecekondular problemini bu şekilde belirleyen yasa, bu problemin giderilmesi için ise yukarıda bahsi geçen sorunların çözümlenmesini göstermiştir.²¹⁶

Devletin bu meseleyi çözüme yönelik yaptığı bu girişimden anlaşılması gereken şey, devletin gerek yasa çıkartarak gerekse belediyeler yoluyla izin vererek bu yapılanmaların meşru hale getirmeye çalıştığıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere, devletin bu konuda yapacağı pek bir şey bulunmamakta ve uygulayabileceği tek şey bu yapılanmaları meşru hale getirmektir.

Sonrasında ise 1970'ler boyunca devletin bu konuda herhangi bir adım atmadığı görülmüştür. Gecekondular ile ilgili bir sonraki adımın 1983 yılında çıkarılan imar affı yasası olduğu görülmüştür. Bu yasa ile beraber gecekonduların meşrulaştırılması sağlanmış ve yeni yapılacak gecekondular ise yasaklanmıştır.²¹⁷

1984 tarihinde çıkarılan 2981 sayılı kanun ile beraber bir önceki kanun yürürlükten kaldırılmış ve gecekondular ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu

²¹⁶ Çakır, *a.g.m.*, s. 217

²¹⁷ Çakır, *a.g.m.*, s. 217

kanunun içeriğine bakıldığında, gecekondular üzerinde bir tasnife gidilmiş ve bunlar üç kısma ayrılmıştır.

- 1) muhafaza edilecekler
- 2) ıslah edilerek muhafaza edilecekler
- 3) bu kanun hükümlerinden yararlanamayacak olanlar. (Madde 4)

Bu kanun hükmünde yararlanamayacak olanlar ise bir önceki maddede belirlenmiştir.

Madde 3– İstanbul ve Çanakkale (Özel kanun çıkarılıncaya kadar) Boğazları ile 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca belirlenmiş ve belirlenecek yerlerde, Askeri Yasak Bölgeleri ve Güvenlik Bölgelerinde, Türk Silahlı Kuvvetlerine ait hareket, eğitim ve savunma amaçlı yapılarda bu Kanun hükümleri uygulanmaz.

Kanunun devamına bakıldığında mevcut gecekondulara ruhsat verilerek meşru hale getirilmesi öngörülmüş iken, yine içeriğindeki başka düzenlemeler ile bazıları bu hükümden ıskat edilmiş, bazıları ise ıslah edilerek ruhsat verilmiştir. Ayrıca bütün bu işlemler için yapılması gereken resmi prosedürler bu kanun içerisinde anlatılmıştır. 1986 ve 1987 yıllarında ise bazı maddeler değiştirilmiş ve yeni maddeler eklenmiştir.²¹⁸

Bütün bu bahsi geçen süreçlerden çıkarılacak önemli bir sonuç ise, ideolojisini özenle korumak isteyen ve bu uğurda devlet imkânlarını önemli ölçüde seferber eden devlet ile en temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan halkın gündemi birbirinden kopuktur. Meseleye bir başka açıdan bakılacak olursa, Türkiye'nin bu dönemini yazan kaynakların odaklandığı noktalar hep devletin gündemindeki konular olmuş ve siyasi süreçler yazılan eserlerde hep birinci planda tutulmuştur. Hâlbuki diğer taraftan halkın gündemi çok fazla bu literatüre girmiş değildir. Girmiş olanlar ise özel olarak bu alanda çalışma yapanlardır. Bunların içinde dahi yukarıda da ifade edildiği üzere aşağılayıcı yaklaşımda bulunanlar oldukça fazladır. Hâlbuki uygulanan yöntemlerin kanunsuzluklarına bakmadan önce, insanların tabii ihtiyaçları perspektifinden bakıldığında daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir.

Türkiye'deki kentleşme hızına bakıldığında 1975-1980 döneminde yüzde 5,22 olarak gerçekleşmiş iken, 2000 yılında yüzde 2,89'a düşmüştür. 2007 yılının sonu

²¹⁸ 2981 Sayılı Kanun, 24 Şubat 1984, Resmi Gazete Sayı: 18335, Tertip: 5, Cilt: 23, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2981.pdf> (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2015).

itibariyle toplam nüfusun yüzde 67,4'ü şehirlerde yaşamakta, bu sayı ise 47,6 milyon tekabül etmektedir.²¹⁹Bu noktada Türkiye'nin en çok göç alan şehri olan İstanbul'daki nüfus sayımlarına bakıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:²²⁰

Tablo 1: İstanbul'un Yıllara Göre Nüfus Artışı

YILLAR	NÜFUS	ARTIŞ ORANI (Binde)
1950	1.166.477	54,75
1955	1.533.822	40,92
1960	1.882.092	39,57
1965	2.293.823	54,94
1970	3.019.032	51,44
1975	3.904.588	38,86
1980	4.741.890	41,76
1985	5.842.985	44,78
1990	7.309.190	Veri yok
1997	9.198.809	Veri yok
2000	11.280.200 (Yıl ortası tahmini)	Veri yok

İstanbul özelinde şehirlere göçün ne boyutta olduğunu gösteren yukarıdaki tablo, şehirdeki nüfus artışının ne kadar hızlı olduğunu ve hiçbir dönemde de bu hızını kesmediğini göstermektedir. Hatta şehirleşme hızı öyle bir boyuta varmıştır ki 1975 yılında İstanbul ilinin toplam nüfusunun yüzde 67,82'si şehirli nüfus iken, il sınırları içindeki köy nüfus oranı hızla düşerek köyler bile şehrin bir parçası olmuştur. 1997 yılına gelindiğinde ise İstanbul'daki şehirli nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 92,5'e çıkmıştır.²²¹

Türkiye'deki toplam nüfusa bakıldığında 1990 yılı itibariyle 56.473.035 olan ülke nüfusunun yüzde 41'i köylerde, yüzde 59'u ise şehirlerde yaşamaktadır. 2012 yılı verilerine göre ise toplam 75.627.384 kişi olan ülke nüfusunun yüzde 22,7'si köylerde, yüzde 77,3'ü ise şehirlerde yaşamaktadır. Bunun yanında kendi içinden çok fazla göç veren Bayburt'un toplam nüfusuna bakıldığında 1990 yılında 107.330

²¹⁹ Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, (2009). Kentleşme Şurası 2009: Kentsel Yoksulluk, Göç Ve Sosyal Politikalar 7, Ankara, s. 16

²²⁰ Devlet İstatistik Enstitüsünden aktaran: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t211.pdf> (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2015)

²²¹ Devlet İstatistik Enstitüsünden aktaran: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t222.pdf>, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2015)

olan il nüfusu 2012 yılında 75.797'ye düşmüştür.²²² 1975 yılında toplam nüfusun 111. 915 olarak sayılmış olmasıyla beraber, sonrasında Bayburt'taki köy nüfusunun sürekli olarak azaldığı tespit edilmiştir.²²³

Bu tablolar Türkiye'deki göç olgusunun ne oranlarda olduğunu göstermesi açısından son derece çarpıcıdır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bölgeden bölgeye göç oranları değiştiği gibi, yıllar içinde de değişikliğe uğramaktadır. Ancak 1950'lerden başlayan göç dalgasının sürekli olarak devam ettiği ve henüz durmadığı da ayrı bir gerçektir. Diğer önemli bir nokta ise o günlerden bugüne göç etme gerekçelerinin de önemli ölçüde değişmiş olduğudur.²²⁴

Şehirleşmeye başladığı yıllar itibariyle oluşan nüfusun kültürel yapısı ile aradan geçen dönemde gelen yeni nesillerin kültürel yapısı hiç şüphesiz birbirinden farklı olacaktır. Örneğin 1970'li yıllar itibariyle önemli ölçüde hız kazanan göçün getirdiği bir arabesk kültürü vardır ki hem sıla özlemi hem de bulunduğu ortama alışamamanın getirdiği acıların bir yansıması olarak yükseliş göstermiştir. O dönemde, insanların memleketlerinden uzak kalmaları onlar için büyük bir acı ve özleme sebep olmuş birer olgudur.²²⁵ Ancak geçen zaman ve iletişim araçlarının gelişmesi, bu kültürü ve barındırdığı duygusal yoğunluğu da izale etmiştir.

Sonuç olarak, köyden kente göç etmiş olan insanlar içinde buldukları dönem itibariyle büyük ölçüde duygusal yoğunluklar yaşamışlar ve şehir hayatına adapte olmakta güçlükler çekmişlerdir. Ancak bu güçlükleri aşacakları ortamı kendilerine, şehir kenarlarında kurmuş oldukları varoşlar sunmuştur. Bu yerleşim yerlerinde hem laik karakterli şehirlerin kültür ortamından uzak durmuşlar hem de köyden getirdikleri geleneklerini devam ettirmişlerdir. Burada girdikleri sosyal ilişkilerle beraber hem köy hayatının tekdüze ilişki açısından kurtulmuşlar hem de şehir içerisinde karmaşık bir ilişki ağını öğrenmişlerdir. Buralarda birbirlerine sahip çıkmak adına dernekleşme gibi faaliyetlerde bulunmuşlar ve kültürel hayatlarına yeni

²²² Bayburt Valiliği, Nüfus, <http://www.bayburt.gov.tr/Default.aspx?module=customPages&id=19727ed1-c144-4e80-b291-abcd3b26af17>, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2015)

²²³ Sedat Avcı, (1992). "Bayburt ilinde nüfusun gelişimi ve dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 27, s. 161

²²⁴ Demir, a.g.e., s. 18

²²⁵ Banu Mustan Dönmez, (2011). "Katharsis Fenomeninin Arabesk Özelindeki Görünümü", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, s. 228

ilişki şekilleri sokmuşlardır. Böylece modernleşmenin gerektirdiği sosyal ve ekonomik ilişkiler ağını bu ortamda gerçekleştirerek kendilerine yeni kültürel kodlar eklemiştir. Bu bağlamda varoş kültürünün adeta modernleşmeye doğru ilk adım okulu olduğu söylenebilir. Bunun yanında birçok ekonomik ve sosyal problemlerle de karşılaşmış olan bu kültür, yer yer yasaların öngördüğü sınırların dışına da çıkmıştır. Ayrıca birçok araştırmacının da dikkatini çekecek şekilde başka birçok olumsuzlukları da içinde barındırmıştır. Ancak köylü ve tekdüze hayatın çekirdeğinden modern bir hayata doğru gelişmesinin ilk evreleri de olmuştur. Özetle, şehirleşmeye başlamak, modernleşmeye başlamanın ilk adımıdır. Zaten batılı tarzda tanımlanan modernleşme de aynı şekilde şehir hayatı içerisinde başlamış ve gelişerek devam etmiştir. Ancak Türkiye'deki modernleşmenin önemli bir farkı ise, bir tarafta devlet batılı tarzda modernleşme peşine düşmüş iken, diğer tarafta halk kendi içerisinde farklı bir modernleşmeye giden yolu bu sancılı süreç ile beraber açmış ve modernleşmenin karakteristiğinde bulunan laik ideolojiyi kabullenmemiştir. Zaten Türkiye tarihini sonraki dönemlerde sürükleyen en önemli meselelerden bir tanesi halkın bu kabule yanaşmaması ile beraber ortaya çıkan çatışmalardır.

3.5. Dini Yapıların Modernleşme Üzerinde Etkileri

Türkiye'de toplum yapısının diğer önemli bir ögesi de dini kaynaklı olan akımlardır ki bunlara tarikat ve cemaat denilmektedir. Tarikatlar İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkmış tasavvufi ekoller olup daha çok toplum içerisinde insanları irşat etmeye yönelik hareketler olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu yapılar modern dönemde de varlıklarını devam ettirmiş ve bugüne kadar gelmişlerdir. Bununla beraber Türkiye'de geçmişi tasavvufi ekollere dayanmayıp modern zamanlarda ortaya çıkmış cemaat yapıları vardır ki bunlar da toplum içerisinde çok önemli görevler ifa etmişlerdir.²²⁶

Bu noktada dinin, insanın ve toplumun yaşantısında çok önemli bir yeri olduğunu ve onları yönlendirmede büyük ağırlığa sahip olduğunu tespit etmek

²²⁶ M. Saffet Sarıkaya, (1998). "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat Ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 3, s. 95

gerekir. Hatta sosyolojik olarak toplumları açıklamaya kalkışan kuramlar, mutlaka o toplumu etkileyen dinin yapısına ve öğretilerine eğilmek durumundadır.²²⁷

Dinin böyle bir etkisini tespit ettikten sonra, onun kurallarıyla toplumu yönlendirmeye çalışan yukarıda bahsi geçen dini yapıların ne kadar etkili olacağı anlaşılabilir. Bunun yanında bu yapılanmaların içine dahil olmanın kişilerin kendi şahsi irade ve tercihleri doğrultusunda olduğunu ve bu yapılanmalar içinde bulunan insanların herhangi bir resmi prosedürden geçmeyerek tamamen gönüllülük esasına göre oralarda buldukları ayrıca tespit edilmelidir.²²⁸ Çünkü böylesi gönüllülük üzerine hareket eden bir yapılanmanın sürekli olarak etkinliğinin artmasında birtakım psikolojik ve sosyal sebeplerin aranması gerekmektedir.

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki modern batılı devletin Türkiye’de bu yapılarla arası pek iyi olmamıştır. Hatta birçok söylemlerde son derece aşağılayıcı ifadelerin kullanılmış olması, bu gerçekliğin ayrı bir yönüdür. Mardin'e göre ise böyle yapıların açıklanmasında gerici, düzenbaz ve istismarcı gibi sıfatların kullanılması bu yapıları anlamaya yönelik ortaya çıkan ihtiyacı karşılayacak durumda değildir.²²⁹

Bu yapıların toplum içerisindeki fonksiyonlarına göz atıldığında, dinin emrettiği yaşam biçimini yerleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bunun içerisinde insanın şahsi hayatından başkaları ile olan ilişkisine kadar birçok alan bulunduğu gibi, insanların iktisadi hayatlarında uymaları gereken kurallar da dinin kendi içinde verilmektedir. Dolayısıyla bu yapılar bir taraftan insanlara dinin içeriğini belletmeye çalışırken, diğer taraftan dayanışma gibi bağları da kuvvetlendirerek kültür yaşamına katkı sunmaktadırlar.²³⁰ Bunun yanında din unsurunun insanların yanı başında her gün gerçekleşen ölüm meselesine karşı verdiği cevaplar da tartışmasız biçimde insanlar üzerinde olumlu tesirler bırakmakta ve insanları kendine çekmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi özellikle İslam dini özelinde, Hristiyanlığın tarihi gelişiminden farklı olarak, ezilen insanlar sığınak olarak din kurumunu görmüş ve

²²⁷ Gencay Şaylan, (1987). *İslâmiyet ve Siyaset Türkiye Örneği*, Ankara, Varlık Yayınları, s. 8

²²⁸ Durmuş Tatlılıoğlu, (2008). “Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, s. 98

²²⁹ Şerif Mardin, (1992). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 11

²³⁰ Tatlılıoğlu, a.g.e., s. 99

ondan medet ummuşlardır. Dolayısıyla yukarıda ifade edildiği şekli ile Türkiye’de şehirleşme ile beraber başlayan sosyal problemlerin aşılmasında ve insanların birbiri ile dayanışma içerisinde sosyal hayatlarını sürdürmesinde dinin ve bu dini yapıların çok önemli bir rolü olmuştur. Bu bağlamda fakir bir toplum olan şehirlerdeki varoş kültürünün dini yapılara sığınma ihtiyacı Hristiyan batının sosyal süreçlerinden farklı bir mecra izlemiştir denilebilir.

Bu yapıları laik kesimlerin yapageldiği şekliyle sürekli aşağılayıcı ifadeler ile tanımlamak yerine, makul ölçülerde tanımlamaya çalışan birtakım arayışlar olmuştur. Bunların başlıcalarından olan fonksiyonel kuramın incelenmesi sonucunda birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Fonksiyonel kuramı göre, toplum modeli bütünlüycü ve dengeleyici bir süreç içerisinde geçerek varlığını devam ettirmekte ve kendi içerisinde geliştirdiği normlar, kurumlar ve sosyal roller, dengelerin sağlanmasında hayati fonksiyonlar icra etmektedir. Bu bağlamda toplum üyelerinin asgari şartlardan başlayarak kendi aralarında temel değerler üzerinde bir uzlaşması olmazsa bu toplumun devamlılığı gibi bir durum söz konusu olamaz. Din kurumu ise bu yapıları ver normları meşrulaştırmak yoluyla toplum içerisinde yaşatma noktasında önemli işlevler görmektedir. Bunun yanında din kurumu hiyerarşik sistem içerisindeki normları ve değerleri belirli bir düzene sokarak onların daha etkili hale gelmesinde yardımcı olur. Hatta bunların ötesinde insanların sosyal ve psikolojik problemlerine etkili çözümler sunmak veya bu problemleri büyütmemek noktasında önemli görevleri deruhte ederek toplum içindeki gerginlikleri de engelleme potansiyeline sahiptir.²³¹

Din kurumu, batılı anlayış içerisinde reform hareketleriyle başlayan süreç içerisinde, özellikle aydınlanmadan sonra pek değer verilmemiş ve tarihi süreçlerden uzak tutulmaya çalışmıştır. Dolayısıyla aynı modeli batıdan alan Türkiye’deki devlet modernleşme modeli, aynı şekilde din kurumuna olabildiğince mesafeli durmuş, hatta yer yer Türk toplumunun geri kalmasının sebebi olarak dini yapıları ve dinin kendisini görmüştür. Hâlbuki beri taraftan bakıldığında modernleşme yolunda olan toplum içerisinde çok önemli fonksiyonlar görmüş ve onları adeta kendi modern dönemlerine hazırlayan kurumlardan biri olmuştur.

²³¹ Emin Köktaş, (1993). *Türkiye’de Dinî Hayat*, İstanbul, İşaret Yayınları, s.35

Bu noktada Mardin'in, dinin işlevselliği noktasında açtığı tartışmanın ilgi çekici bir yönü bulunmaktadır. Din olgusunun toplumlar üzerinde kullandıkları bazı kavramların yapıcı etkisini ortaya koyan bu düşünceye göre toplum içerisinde zamana ve mekana bağlı olmaksızın varlığını sürekli devam ettiren bir takım ifadeler vardır ki bunları “kök paradigma” olarak nitelemektedir.²³² Kök paradigmanın temel işlevi, bireyler için kültürel haritalar sunmaktır. Bu noktada kök paradigma tabirini kendisinin de ödünç aldığı Turner'ın şu şekilde açıklamasına yer vermektedir:

Süreçlerin açık adet ve kurallarla koşullandırılmadığı, belirlenmediği ya da yönlendirilmediği durumlar için ileri süreceğim hipotez şudur: bu durumda belli başlı aktörler, sosyokültürel süreçteki ana akımın ve bu sürecin eğitim ve kalıplaşmış durumlarda tekrarlanan hareket modelleri gibi insanları topluma katıcı araçlarının ötesinde şekillenen sübjektif paradigmalar tarafından yönlendirilir. Bu tür paradigmalar, taşıyıcılarının davranış biçimini zamanlamasını etkilemektedir.²³³

Bu taşıyıcı paradigmalara örnek olarak “gazi” sözcüğünü veren Mardin, bu kelimenin dini literatürde kullanıldığını hatırlatarak buna atfedilen birçok anlamdan bahsetmektedir. Buna göre gazi sadece bu dünyada yaşarken şecaat göstermiş olan bir kişi değil, aynı zamanda iman aşkına savaştan biridir. Meziyetleri hem bu dünyaya yöneliktir, hem de öbür tarafa. Bu gazinin savaşlarda gösterdiği kahramanca davranışlar, toplum içinde bir model olarak yaşamıştır. Ancak gazinin savaş alanı sadece düşman karşısında yaptığı maddi kılıçlı savaş değildir. Bu aynı zamanda kendi nefsiyle de mücadele eden ve nefsinin gemleyen bir kişidir. Bu kelimenin itici gücü bütün İslam tarihi boyunca toplumları tahrik etmiş, bugün de etmektedir. Ancak İslam içerisindeki kök paradigmalar sadece bununla sınırlı değildir. Başka kelimelerin de böylesi yapıcı rolleri vardır. Örneğin “harem- haram, namus, hürmet, kanaat, rızık, hak, adalet” gibi birçok kavram din içerisinde çok fazla tekrarlanarak adeta toplum zihninde bir sarmal oluşturmuşlardır. Bütün bu kavramların halka mal edilme süreci ise bu kavramları temel olarak ele alan ve işleyen Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler gibi Arapça kaynaklar olmayıp, bunun daha çok halk dilinde söylenegelen epik hikâyeler ve rivayetler şeklinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Hatta Türkiye’de 1940’lardan verdiği örnekte, halkın o dönemde Türkçe yazılmış

²³² Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, s. 12

²³³ Bryan S. Turner, (1974,1978). *Weber and Islam: A Critical Study*, Henley ve Boston, Routledge and Kegan Paul, s.67’den aktaran: Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, s. 12

dini eserleri anlamamakla beraber, yukarıda bahsi geçen kök paradigmalara muvafakat etmesini, günlük hayata uygulama şekliyle gösterilen huşuda aramaktadır.²³⁴

Mardin'in aşağıdaki sözleri, dikkat çekici bir tespiti göstermektedir:

Benim gördüğüm, İslami lehçenin toplumsal hayatın bütün yönlerini kapsama anlamında nüfuz edici bir nitelik taşıdığı ve batıdaki dinlere göre üst ve alt sınıflar tarafından daha eşitçe paylaşıldığıdır. Gündelik yaşam stratejileri dini stratejilerin kullanımı aracılığıyla şekillendirilmekte, bunun dayandığı Kur'an sembolleri de halk tarafından yaygın kullanılmaktadır. Yaşam stratejilerini şekillendirmede belli bir lehçenin bu yoldan paylaşılması, İslam dinine ilişkin gözlemlerde bulunanların onda buldukları "demokratik" ya da "halkçı" yönlerin temelini de oluşturduğu muhtemeldir. Bu durumda bazı radikal İslamcılar, İslam'da böyle bir demokrasinin batıdaki parlamenter organları andırır herhangi bir temele gerek duymadığını belirtmelerinin gerekçesini de anlayabiliriz.²³⁵

Buna ek olarak kök paradigmalardan iki düzeyde işlev gördüklerini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi insanın kişisel davranışlarına örnek teşkil eden ideal toplumu gösteren haritalar olarak işlev gören paradigmalardan, ikincisi ise kültür içerisinde bulunan diğer öğeleri birbirleriyle kaynaştıran ve böylece insanlar üzerinde dünya algısı oluşturan paradigmalardan şekillendirilmiştir. Hatta o zamanki Türk aydınlarına bir göndermede bulunan romancı Latife Tekin'in şu cümlelerini aktarmıştır: "Yoksul insanlarla, mahalledeki insanlarla iletişim kurarken kullandığımız imgelere zemin oluşturan kültürü, sizler hiçbir zaman anlayamayacaksınız."²³⁶

Buraya kadar alıntılanan yerlerde dikkat çekici noktaların biraz daha altının çizilmesi gerekirse öncelikle Mardin'in, insanların davranışlarına büyük bir etkisi olan kök paradigmalardan yerleşmesi konusunda, dini kimliği ile beraber öncü durumunda bulunan insanların bir kişisel özellik olarak huşu içerisinde bulunmalarının çok önemli etki edici faktör olduğunun üzerinde durulmuşdur. Bunun yanında İslam dininin özellikle batılılar ve Türkiye'de onların takipçisi olan modern elitler tarafından çok fazla görülmemiş olan bir özelliğinden bahsetmektedir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere İslam dini ile Hristiyanlığı birbirinden ayıran çok önemli yönlerinden bir tanesi özellikle hitap ettikleri kitlelerdir. Hristiyanlık dini özellikle Roma'nın elinde adeta bir elitler dinine

²³⁴ Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, s. 13-16

²³⁵ Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, s. 17

²³⁶ Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, s. 18

dönüşmüş ve bir tahakküm aracı olmuştur. Hâlbuki İslam dini böylesine kalıcı süreçler yaşamamış, kitlelerin dini olarak kalmıştır. Hatta bunun da ötesinde Mardin'in de altını çizdiği şekliyle yönetici sınıfların da anlam dünyalarının yapılanmasında İslam dininin büyük rolü olmuştur. Bu noktada Fransız aydınlanmasının getirdiği dini yok sayan veya pozitivistin öne sürdüğü şekliyle yeni bir pozitif bir ortaya çıkarmaya çalışan Türkiye'deki batılı aydının dinin fonksiyonlarını anlamayarak, okumalarında çok büyük yanlışlara düştüğünü bir romancının dilinden kısa ve öz şekilde ifade etmektedir.

Bununla beraber kök paradigmaların hayati fonksiyonlarından da bahsetmekte ve insan hayatına yön veren haritalar durumunda olduğunun altını çizmektedir. Hatta bunun da ötesinde, toplum içerisinde yaşayan dinin, kültür öğelerinin birbiriyle mezcedilip yeni bir anlam örüntüsü çıkarılması noktasında da hayati fonksiyonlarının olduğunu belirtmiştir. Paradigmaların toplum içindeki fonksiyonlarını, kanın vücuda yaptığı hizmet gibi anlamak mümkündür. Böylece insan, kişisel hayatında birtakım dayanışmalar kurma yoluna giderken, bazı şeylerden de kaçınma davranışı gösterir ki bu paradigmaların yapılandırmasıyla oluşmuş davranış modelleridir.

Dahası Mardin'in, bu çalışmaya ışık tutacak başka saplamaları da vardır. Bu kavramların yanında ayrıca "söylem" olarak nitelediği yeni bir kavramı gündeme getirmektedir ki bununla beraber kök paradigmanın esnekliğine vurgu yapmaktadır. Söylemden kasıt şudur: Yukarıda bahsi geçen kelimelerin kullanış biçimi, kullanıcının toplumsal konumu, nerede kullandığı, ne amaca yönelik olarak kullandığı ve içinde bulunduğu ortam itibarıyla ne şekilde yönlendirici bir rol oynadığı söylem içerisinde ele alınır. Ancak Mardin, kendisinin ifade ettiği söylem ile Foucault'nun ifade ettiği söylemin birbiriyle çok az çakıştığını ayrıca belirtmektedir. Foucault'nun söylemi iktidar ilişkileri ile şekillenir, Mardin'in söylemi ise kavrayışla ilgili sorunlara kabul eder. Foucault, söylemi kullanan kişilerin, doğrudan bu söylem vasıtasıyla ayrıcalık kazandığını ifade ederken Mardin, başka bir noktaya temas etmektedir. Ona göre söylemin geri planında yatan lehçeye giderek daha geniş kesimlere ulaşabilmeleri olgusu üzerinde durmak gerekir.

Foucault'nun söylemi, kullanan üzerine yoğunlaşmış iken, Mardin'in söylemi bu alanı kapsamanın ötesinde, söylemin başka alanlara etki etmesi üzerindedir.²³⁷

Burada Mardin'in lehçeden kastının, dini literatür içerisinde yer etmiş ve böylece insanlar arasında kullanılan kelimeler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Mardin'in yapmış olduğu bu ayırım içerisinde, İslam ile Hristiyanlığın ontolojik bir farklılığına işaretler olduğunun altını çizmek gerekir. Şöyle ki, Foucault söylemlerin gücünü ele alırken, bunların daha çok kullanan üzerindeki tesirlerinden bahsetmekte ve kullanıcıya kazandırdığı kimliği ön plana çıkarmaktadır. Hâlbuki yukarıda da ifade edildiği şekli ile İslam dini içerisinde insanlar özellikle “huşu” kavramına, dinden aldıkları referans gereği çok önem vermişlerdir. Bu huşunun getirdiği ve dini literatürde takva ve ihlâs olarak da ele alınan birtakım kişisel özellikler bulunmaktadır ki insanları etkileyen temel karakteristiğinin de bunlar olduğu üzerinde durulmuştu. İşte bu huşunun gereği, söylemler ifade edilirken söyleyen şahıs bir kenara bırakılarak, söylemlerin toplum üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla söyleyenin şahsı burada önem arz etmemekte ve asıl vurgu söylemin toplumsal tesirleri üzerinde olmaktadır. Diğer bir deyişle Foucault'da söyleyen kişinin kazanımlarına vurgu yapılırken, Mardin'in dini çevrelerde gördüğü şekliyle vurgu, şahıs üzerinden söylemin toplumsal fonksiyonu üzerindedir. Bu nokta ise yukarıda belirtilen şekli ile büyük bir ontolojik farklılığa işaret etmektedir. İslam dininin böylesi fonksiyonlarıdır ki Türkiye'de laik elit tarafından görülmemiş ve bu kavram batılı literatürde izah edildiği şekliyle anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu noktada Ali Fuat Başgil'in din hakkında ifade ettiği fikirleri yol gösterici olacaktır. Öncelikle on sekizinci yüzyıl aydınlarından olan Voltaire ve Diderot'un meseleye bakışını tavsiz ederken onların şu görüşlerine yer vermektedir:

Din, ruhaniler sınıfın halkı istismar için icat ettiği bir efsanedir. Her devirde rahip ve kâhin diye birtakım tembel ve işsiz kimseler türemiştir. Bir nevi esrarengizliğe bürünerek, din ayin ve ibadetlerin icat edip kurnazca tertipleyen bunlardır. Mabet ve manastırlarda çalışmadan yiyip, yaşayan ve bir parazit sınıf teşkil eden bu kimselerdir ki, Allah ve din efsanesini uydurmuş; insanların cehlinden ve toyluğundan faydalanarak, bunu kendileri için bir ekmek teknesi ve bir menfaat kazancı yapmışlardır. Fakat durmadan ilerleyen ilmin meşalesi,

²³⁷ Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, s. 19

insanları aydınlatıp, bu sayede tabiatın sırları ve tılsımları çözüldükçe, ortada tanrı diye bir vahime ve din diye karanlık bir efsane kalmayacaktır.²³⁸

Başgil, bu tanımın referans yaparak yola çıkmakta ve yine ilme pek istinat etmeyen böyle bir açıklamanın kendi zamanındaki yarı bilgin ve yapmaca mütefekkirler tarafından da kullanıldığını ifade etmektedir. Bunun üzerine kendi tanımını koyan Başgil, din kavramını şu şekilde ifade etmiştir:

On dokuz ve yirminci asırların tarih ve sosyoloji araştırmaları ile anlaşılmuştur ki din, derin bir duygu ve manevi bir meslek olarak insanoğlu ile beraber var olmuş ve ilk medeniyet eserleri, medeni duygular ve düşünceler, hep dini inançlardan doğmuştur. Hukuk, ahlak ve siyaset, hatta teknik ve sanat bile zuhur ve inkişafını dini duygu ve düşüncelere borçludur. Bütün bu müesseseler, bidayette tohum halinde din ile vücut bulmuş ve din ile omuz omuza ilerlemiş; ancak yakın zamanlardadır ki bunlar dinden ayrılıp ayrı birer müessese halini almıştır.²³⁹

Sonrasında Başgil, batıda din adına bu tanımları yapan insanların temel yanlış noktalarını ifade etmektedir ki aslında tam olarak Türkiye'deki laik aydınların da yanlış oldukları noktalar buralardır. Bu aydınları dine karşı cephe almaya iten ilk sebep, kendi devirlerindeki istibdat rejimlerinin kendi mutlakiyet idarelerini devam ettirmek adına dini bir silah olarak kullanmak istemeleridir. Bunun üzerine bu aydınlar, mutlakiyet idarelerine karşı seslerini çıkaramamış, ancak onun yerine bu rejimlerin elinde istimal edilmiş olan din kurumuna saldırmışlardır. Bunun yanında Hristiyan dünya içerisinde mabetlerini cinayet yuvası haline getirmiş birtakım insanlar bulunmaktaydı ki bu hikâyeler nesilden nesile aktarılarak Hristiyanlık üzerinde olumsuz fikirlerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu insanları yanıltan diğer bir sebep ise, o gün için ilimlerin çok fazla gelişmemiş olması ve özellikle de tarihin işlenmemiş bir halde bulunmasıydı. Yetersiz bilgiler üzerine fikir yürütmeye kalkışan bu filozoflar, din gibi birçok derinlikleri ve etki sahasında dalga boyları olan bir kurumu çok yanlış tanımlamışlardır.²⁴⁰

Başgil'in bu düşünceleri, kendi sübjektif bakış açısı olarak ele alınabilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye'de dinin tanımlanması ve bahsi geçen kitleler üzerindeki etkisi Başgil'in tanımladığından çok farklı değildir. Dolayısıyla bu tanımların Türk toplumunda karşılık geldiği bir gerçeklik bulunmaktadır. Toplumun

²³⁸ Ali Fuat Başgil. (1985). *Din ve Laiklik*, İstanbul, Yağmur Yayınevi, s. 25

²³⁹ Başgil, *a.g.e.*, s. 27

²⁴⁰ Başgil, *a.g.e.*, s. 28-29

din algıları, burada ifade edilen şekliyle olmuş ve insanların hayatını yapılandırmada önemli görevler üstlenmiştir. Bu bağlamda din kurumu yukarıda tanımlandığı şekliyle toplum içerisinde fonksiyonlarını icra etmiştir. Batılı tarzdaki sübjektif nazarların ve açıklamaların Türkiye'deki modern aydın üzerinde bir etkisinin olmasına karşılık, halk kitleleri üzerinde herhangi bir tanımlayıcı yönü bulunmamaktadır.

Dinlerinin Müslüman toplumlar üzerinde, batılı aydınların anlamlandırabileceklerinin çok ötesinde fonksiyonlar icra ettiği böylece tespit edilmiştir. Müslüman toplumların ilk dönemlerinden beri geliştirmiş oldukları ve kendi içlerinde yaşattıkları tasavvuf ekolleri, tarih içerisinde birçok fonksiyonu icra etmiş iken, yine dinin modern yapılanmasına has ortaya çıkmış olan cemaatlerle beraber toplum içerisinde dinin yukarıda ifade edilen fonksiyonlarını icra etmek adına çok büyük işlevler görmüşlerdir.²⁴¹

Bunun yanında maddi bağlamda da toplum içerisinde önemli fonksiyonlar görmüş olan bu dini yapılar, özellikle toplum içerisindeki eğitim faaliyetlerine eğilmişler ve bu toplum çocuklarının geleceğe hazırlanmasında önemli işlevler görmüşlerdir. Yıllar içerisinde eğitim faaliyetlerini ev, pansiyon, yurt şeklinde icra etmiş olan bu yapılar, sonrasında okullaşmaya doğru da adımlar atmışlar. Bununla beraber, içlerinde Kuran kurslarına öncülük edenler ve bu konuda faaliyet gösterenler olmuştur.²⁴²

Sivil hayatta varlığını devam ettiren bu dini yapılanmaların dışında, siyasi alanda da var olmaya çalışmış olan ve Türkiye'de "Milli Görüş" geleneği olarak bilinen siyasal İslamcı hareket aynı şekilde 1970'li yıllar ile beraber varlık göstermeye başlamıştır. Ancak bu İslamcı hareketin köklerini özellikle Osmanlı'nın çöküş döneminde aramak gerekmektedir. Osmanlı'nın çöküşe geçmesi ile beraber onları kurtaracak birtakım fikir akımları da ortaya çıkmış ve Tanzimat ile beraber Osmanlıcılık akımı bazı fonksiyonlar icra etmiştir. Sonrasında ise Osmanlıyı kurtarmaya yönelik olarak İttihad-ı İslam'ı savunan İslamcı akım ortaya çıkmış ve dünya üzerindeki bütün Müslümanları halifelik makamının icrasıyla beraber bir çatı altında toplamayı hedeflemiştir. Sonrasında ortaya çıkan batılı tarzda milliyetçilik

²⁴¹ Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, s. 20

²⁴² Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 98-99

akımı ile beraber, İslamcılık düşüncesi uzun bir süre nekahet dönemine girmiş 1970'ler itibariyle Türkiye'de siyasi hayatta sahne almaya başlamıştır.²⁴³

Ortaya çıktığı yıllar itibariyle adı geçen Milli Görüş geleneği, adil düzen gibi ekonomik söylemler ve başka dini ifadelerle beraber siyasi hayatın içerisine girmiş mevcut sisteme önemli ölçüde muhalefette bulunmuştur. Bunun yanında modernleşme adına yeni bir tasavvur ürettiği de söylenebilir.²⁴⁴

Bu çizginin ürettiği siyasi partiler; Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi gibi oluşumlardır. Bunların hepsinin ortak kaderi, Saadet Partisi hariç, mevcut sistem tarafından sürekli olarak dışlanmaları ve kapatılmalarıdır. Bu partiler içinde buldukları dönemde dini kimlikle siyaset yapmışlar ve siyasi alanın dini değerler dikkate alınarak yeniden şekillenmesini öngörmüşlerdir. Bunun yanında uluslararası ilişkilerde de dinin rolünü artırma eğiliminde olmuşlar ve diğer ülkelerdeki Müslümanlarla ortak payda altında birleşmeyi sürekli olarak desteklemişlerdir. Ayrıca İslami söylemleri, halk nezdinde taraftar bulmaları hususunda kendilerine yardımcı olmuştur.²⁴⁵

1983 yılı itibariyle askeri darbeden sonra kurulmuş olan Refah Partisi ise, sivil alandaki İslami hareketlerin izlediği yöntemlerden farklılık arz edince, onlarda çok görülmeyen şekliyle, Türkiye'deki batı tarzı moderniteye ve batıya karşı sert söylemler geliştirmişler ve bunun neticesinde de o gün için sisteme birçok yönüyle hakim olan laik anlayışın hedef tahtasında olmuşlardır. Refah Partisi'nin 1990'lardan sonra gösterdiği gelişmeler, Türkiye'de laik aydınların bu tehlikeye karşı bir araya gelmeleri ile sonuçlanmış ve neticede Türkiye 28 Şubat gibi bir sürece girmiştir. Bu sürece gelene kadar Refah Partisi'nin sürekli bir yükseliş içerisinde olduğunu belirtmek gerekir.²⁴⁶

Sonrasında ise kendi içinden Adalet ve Kalkınma Partisi'ni(AKP) çıkarmış olan bu hareket, özellikle 28 Şubat sonrası büyük değişimler yaşamıştır. Zaten AKP'nin ortaya çıkışı da içlerindeki yenilikçi kanadın sistemi zorlaması sonucu

²⁴³ Bilal Agdag, (2010). *28 Şubat Askeri Müdahalesi Ve Türk Siyasetine Etkileri: Türkiye'de Asker-Siyaset İlişkisinin Tarihsel Serüveni Bağlamında Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde, s. 47-48

²⁴⁴ Necdet Subaşı, (2005). *Ara Dönem Din Politikaları*, İstanbul, Küre Yayınları, s. 161

²⁴⁵ Agdag, a.g.e., s. 51

²⁴⁶ Agdag, a.g.e., s. 56

olmuştur. Zaten bu partinin de devleti eski geleneklerinden vazgeçirme noktasında çok önemli fonksiyonları olmuştur.

Burada değinilmesi gereken başka bir nokta ise 1990'dan sonra Milli Görüş çizgisini sürekli olarak geliştiren ve halk nezdinde önemli yer elde etmelerine sebep olan temel faktörlerin başında Turgut Özal dönemi ile başlayan ekonomik problemler ve enflasyona karşılık, Refah Partisinin halkın yakınmalarına cevap verecek söylemleri üretebilmesiydi.²⁴⁷ Aynı durumu 28 Şubat sonrası ortaya çıkan ekonomik problemler karşısında AKP'nin, verdiği cevaplar neticesinde, yükselmesinde aramak mümkündür.

Türkiye'de bir taraftan siyasal İslam'ın, diğer taraftan sivil İslam'ın toplum içerisindeki fonksiyonlarını ve kapasitesini anlamak için başvurulacak kaynak olarak devlet sistemini önemli ölçüde elinde bulunduran modern elitlerin hazırlamış olduğu raporların olması bir noktada ironik bir duruma da işaret etmektedir.²⁴⁸ 1990'ların başı ile beraber İslami hareketlerin Türkiye'de sistemi zorlaması üzerine, bu oluşumlar devlet tarafından çok büyük bir tehdit olarak algılanmış ve engelleme noktasında büyük çabalar sarf edilmiştir. 28 Şubat bildirisinin bizzat kendisi burada bahsi geçen dini oluşumların ortaya koyduğu eğitim kurumlarını hedef tahtasına oturtmaktaydı. Türkiye'de laik rejimin büyük bir tehdit altında olduğunu vurgulayan 28 Şubat bildirisi açıkladığı tedbir paketinde meseleye doğrudan giriş yapmıştır:²⁴⁹

1. Anayasamızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine Anayasa'nın 4'üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.
2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmalıdır.
3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, vatan, millet sevgisi, Türk Milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:
  - a. Sekiz yıllık kesintisiz eğitim tüm yurttan uygulamaya konulmalı.

²⁴⁷ Efecan İnceoğlu, (2009). *Türkiye'de Siyasal İslamcılığın Evrimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 80

²⁴⁸ SÇG Raporu Zirvede, Hürriyet Gazetesi, 23 Mart 1998, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=-11048>

²⁴⁹ Agdag, a.g.e., s. 76-77

b. Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak devam edebileceği Kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.

6. Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.

7. İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nden ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yı dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8. İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemelidir.

9. TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmalarını önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında uygulanmalıdır.

10. Bu maddenin tam metnini Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini ilgilendirdiği için yayınlamayız. (12 Nisan 1997 tarihli Radikal Gazetesi'nde bu madde şöyle yayımlandı: Ülkemizi çağdışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel çatışmadan rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlara mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır).

11. Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetleri yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12. T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası, ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademede kesin önlemler alınmalıdır.

13. Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yönlerecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi

kararları taviz verilmeden ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.

14. Çeşitli nedenlerle verilen kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15. Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasa dışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17. Ülke sorunlarının çözümünü millet kavramı yerine ümmet kavramı bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18. Büyük kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

Kökleri cumhuriyetin ilk yıllarına giden ve sonrasında şehre doğru göç etmiş halk arasından çıkan bu oluşumların zaman içerisinde geldikleri noktanın çok net olarak ifade edildiği yer 28 Şubat bildirisidir. Bildirinin ele aldığı dili itibariyle eskiden beri aşağıladığı bu insanları yine aynı söylem ile tanımlamakta ve olabildiğince ötekileştirmektedir. 28 Şubat dönemine gelene kadarki yıllar içerisinde birer sivil toplum hareketi olarak gelişmiş olan bu yapıların geldiği nokta ve devlet elitinin elinden gelen çözüm önerisi ikinci maddenin başlangıcında gayet açık bir şekilde ifade edilmiştir. Burada görüleceği üzere özel yurt, vakıf ve okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na devri öngörülmektedir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür ki o güne kadar devlet organlarını her haliyle elinde bulunduran ve siyasete yön veren bu aktörler, diğer tarafta sivil toplum içerisinde son derece yetersiz kalmışlar ve herhangi bir alternatif üretmemişlerdir. O gün için düşündükleri çözüm bile meseleye devletin el atması şeklinde olmuştur. Bir noktada siyasi süreçlere müdahale ile sistemi elinde bulundurmaya çalışan bu anlayış, sivil alanı olabildiğince akim bırakmış ve bu alanda pek bir yatırım düşüncesinde olmamıştır. Devleti ve askeri önemli bir dayanak olarak görmüş olan laik toplum, sivil inisiyatif konusunda çok gerilerde kalmış ve AKP iktidarı süresinde devletin eski

fonksiyonunu yitirdiğini görünce²⁵⁰ de sivil hareketlere daha çok önem vermeye başlamıştır.

Üçüncü maddede ele alınan konuya bakıldığında genç nesillerin ve körpe dimağların çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından yine devlet eliyle bir şeyler yapma iradesinin ortaya konduğu görülmektedir. Burada kullanılan aşağılayıcı dilin yanında, yine gelinen nokta itibariyle dini oluşumların önünü kesmek için devletin yapması gerekenlerden bahsedilmektedir. Fransız tarzı jakoben anlayışın ve ötekileştirici dilin önemli bir yansıması da sekizinci maddede görülmektedir. Ordudan ilişiği kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı engellenmek istenmiş, bunun yanında ülke içerisinde bu insanları istihdam eden özel kuruluşlar da fişlenerek itibarsızlaştırmıştır.²⁵¹

Bu bildirin on beşinci maddesi ise özellikle dikkat çekicidir. Kurban derilerinin kanunla verilmiş yetki dışında toplatılmamasını öngören ve bunun rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlara fayda sağladığını ifade eden bu madde çok başka konulara da kapı açmaktadır. Kurban bayramı öteden beri Türkiye’de üzerinde çokça tartışılmış medya tarafından sürekli gündemde tutulmuş bir konudur. Özellikle laik çevrelerin kurban meselesini doğru bulmaması ve hayvanlara yapılan eziyet şeklinde meseleyi göstermesi bir noktada iki toplum arasındaki düşmanca duyguların da depreşmesine sebep olmuştur.²⁵²

Dinin önemli bir şiarı olan kurban meselesinin, hayvan katliamı şeklinde ele alınması ve bunun özellikle dini temalar içinde yürütülmesi dikkat çekicidir. Diğer taraftan 2013 yılı baz alınarak büyükbaş et üretimi yapan ülkeler dikkate alındığında batılı ülkelerin bu konuda açık ara önde oldukları görülmektedir. Dünya üzerinde büyükbaş üretiminin yüzde 52'sinin ABD, AB, Çin ve Brezilya tarafından gerçekleştirildiği istatistiklere yansımıştır.²⁵³

²⁵⁰ Batum'dan 'kağıttan kaplan' açıklaması, Hürriyet Gazetesi, 7 Şubat 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16958336.asp> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015)

²⁵¹ BÇG adım adım izledi kapılar yüzüme kapandı, ASDER-Adaleti Savunanlar Derneği, 1 Mart 2013, <https://adaletisavunanlar.wordpress.com/2013/03/01/bcg-adim-adim-izledi-kapilar-yuzume-kapandi/> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015)

²⁵² Kurban bayramını protesto ettiler, <http://odatv.com/n.php?n=kurban-bayramini-protesto-ettiler-1510131200> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015)

²⁵³ Et ve Süt Kurumu 2013 Sektör Raporu, http://tarim.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2014/10/2013_Yili_Sektorel_Degerlendirme_Raporu_.pdf (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015)

Bu meseleyi özellikle çağdaşığa ve modern dünyanın gereklerine aykırı olarak gördükleri bir kontekst içerisinde tartışanlar, böylesi istatistiklere ise pek itibar etmemektedirler. Burada özellikle çağdaşığın sembolü olarak görünen batılı ülkelerin bu konuda birinci sırayı aldıkları görülmektedir.

Bir kesimin perspektifinden bu şekilde görünen kurban meselesi, diğer taraftan halk tabanında ve dini çevrelerde çok farklı algılanmaktadır. Özellikle yardımlaşmanın ve kaynaşmanın vesilesi olarak ele alınan kurban, artık sadece Türkiye içinde değil, başka ülkeleri de içine alacak şekilde genişlemiş bir yardımlaşma hareketine dönüşmüştür. Hatta Diyanet İşleri Başkanlığı'nın iki cilt halinde bastırıldığı ilmihal kitabının birinci cildi iman ve ibadetler konusunu ele alırken, ikinci cildi ise İslam ve Toplum konusuyla ilgili meseleleri ele almaktadır. Bu bağlamda kurban ibadetinin ikinci cildin hemen başında olduğu görülmektedir. Bu durum ise din içerisinde kurbanın ne şekilde algılandığını gösterir bir işarettir. Zaten içeriğinde kurbanın yaklaşmak anlamına geldiğini ifade etmiş ve insanın bu ibadeti yerine getirerek Allah'a yaklaşmanın yanı sıra çevresi ile de yardımlaşarak önemli bir dayanışmanın içine gireceği ifade edilmiştir.²⁵⁴

Kurban konusunda çok farklı algılara sahip olan bu kesimler, kurban derisini de aynı şekilde bir yardımlaşmanın aracı olarak kullanmak istemişlerdir. Ancak 28 Şubat düşüncesi buna engel olmaya çalışırken yine devletin olaya el atmasını salık vermiştir.

Türkiye'deki dini yapılanmaların halk üzerinde yaptığı en önemli tesirlerden bir tanesinin dinin bütün kurumlarıyla beraber yaşatılmaya çalışılması olduğu gibi, diğeri de bu toplum içerisinde girişmiş olduğu eğitim faaliyetleridir. Eğitim faaliyetleri neticesinde birçok insan sistem içerisinde icraatta bulunmaya başlamış ve bir noktada da devletin dönüşümü adına önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir. Bu şekildeki faaliyetlerin önemli neticeler verdiğini yine 28 Şubat bildirisinin yedinci ve sekizinci maddelerinden anlamak mümkündür. Her ne kadar bildirinin kendisi

²⁵⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, İlmihal II, İnsan ve Toplum, s. 2-3, http://www.diyamet.gov.tr/dijitalyayin/ilmihal_cilt_2.pdf, (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015)

ötekileştirici bir dil kullansa da, diğer tarafta görevinden uzaklaştırılan insanların çok mağduriyetler yaşadığı, altı çizilmesi gereken bir durumdur.²⁵⁵

Görüldüğü üzere toplum içerisinde faaliyette bulunan dini yapılanmalar, bir tarafta toplum içerisinde dinin fonksiyonlarını icra ettirmeye çalışırken, diğer tarafta da özellikle şehir hayatının gerekleri olan dayanışma ve yardımlaşma gibi temel olguları canlı tutmuşlardır. Bunun yanında modernleşmenin gerektirdiği karmaşık ilişkiler ağının içerisinde bulunmaya yardımcı olmuşlardır. Bütün bunların ötesinde önem arz eden diğer bir konu ise bu toplumun modernleşmesi noktasında en büyük gerekliliği arz eden eğitim konusuna özellikle eğilmişler bu konuda çok büyük boşlukları doldurmuşlardır. Hatta bir adım daha öteye giderek şunu söylemek mümkündür ki Türkiye'deki dini yapılanmaların temel insan kaynağı, yine bu çalışma içerisinde bahsi geçen halk kitleleridir.

3.6. 2000'den Sonra Varoştan Şehrin Merkezine Göç

Türkiye'de bütün bu süreçler yaşanırken ekonomik anlamda birçok darboğazdan geçilmiş ve her dönemde yeni problemler ortaya çıkmıştır. Ancak bütün bu olumsuzlukların yanında da ülke her geçen gün daha da zenginleşmiş ve bu halk kitleleri bu zenginleşmeden paylarına düşeni almışlardır.

Türkiye'deki istatistiklere bakıldığında, 1983 ile 1992 arasında cari faktör fiyatlarıyla milli gelir şu şekilde gerçekleşmiştir:²⁵⁶

Tablo 2: Cari Faktör Fiyatları İle Milli Gelir

Yıllar	Milli Gelir (milyon lira)	İndeks(1983=100)
1983	11.485	100.0
1984	18.339	159.7
1985	27.797	242.0
1986	39.370	342.8
1987	69.940	609.0

²⁵⁵ BÇG adım adım izledi kapılar yüzüme kapandı, ASDER-Adaleti Savunanlar Derneği, 1 Mart 2013, <https://adaletisavunanlar.wordpress.com/2013/03/01/bcg-adim-adim-izledi-kapilar-yuzume-kapandi/> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015)

²⁵⁶ Selim Erdoğan, (1997). "1980 Sonrası Türkiye Milli Gelirindeki Değişmeler", *Gazi Üniversitesi Kamu ve Özel Hukuk Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 3

1988	120.718	1.051.1
1989	215.712	1.878.2
1990	361.391	3.146.6
1991	566.772	4.934.9
1992	977.980	8.515.3

Görüleceği üzere Türkiye’de milli gelir sürekli bir artış göstermiştir. Hâlbuki diğer taraftan da bu yıllarda enflasyon problemi de ortaya çıkmaya başlamış ve ekonomik olarak sıkıntılı bir döneme girilmiştir.

Türkiye’de Satınalma Gücü Paritesine göre kişi başına düşen milli gelir şöyledir:²⁵⁷

Tablo 3: Türkiye’de Satınalma Gücü Paritesine göre kişi başına düşen milli gelir

Yıllar Years	Satınalma Gücü Paritesi (ABD Doları=1,00) <i>Purchasing Power Parity (USA Dollar=1,00)</i>	Fiyat Düzeyi Endeksi (OECD - Toplam=100) <i>Price Level Indices (OECD - Total=100)</i>	Reel GSYH (Milyon ABD Doları) <i>Reel GDP (Million USA Dollar)</i>	Kişi Başına Reel GSYH (ABD Doları) <i>Per Capita Reel GDP (USA Dollar)</i>
2000	0,28	48	589 614	9 177
2001	0,43	39	561 408	8 619
2002	0,61	45	572 094	8 667
2003	0,77	53	588 911	8 806
2004	0,81	56	688 602	10 168
2005	0,83	61	781 243	11 394
2006	0,85	59	895 527	12 905
2007	0,86	64	975 733	13 896
2008	0,89	64	1 067 944	15 021
2009	0,91	58	1 044 391	14 495

²⁵⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, OECD Ülkelerine Yönelik Karşılaştırmalar Çerçevesinde, Türkiye de Satınalma Gücü Paritesi Göstergeleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=249 (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2015)

2010	0,94	61	1 168 150	16 001
2011	0,99	56	1 308 343	17 692
2012	1,05	57	1 348 311	18 002
2013	1,11	58	1 409 345	18 599
2014	1,20	55	1 459 882	19 054

Satın alma gücü paritesi, genel bir tanımı verilecek olursa, aynı nitelikteki ürünlerin birbirinden farklı bölgelerde ne kadara satın alındığının belirlenmesi işlemine denmektedir. Uluslararası alanda ise ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılaşmasını yok eden para birimi dönüştürme oranı anlamına gelmektedir.

Bütün bu istatistikler Türkiye’de milli gelirin sürekli olarak arttığını göstermektedir. Bu ise halka da yansımış ve tabanda da bu zenginleşme hissedilmiştir.

Türkiye’deki okuryazarlık düzeylerine bakıldığında çok çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1936 yılında Türkiye’nin toplam nüfusu 16 milyon iken, bu nüfusun 12 milyonu köylerde yaşamaktaydı. Toplam nüfusun yüzde sekseni okuryazar değildi. Öğrenim çağına gelmiş olan 1.800.000 çocuktan şehir ve kasabalarda okumayanların sayısı 132.000, köylerde ise 1.100.000’dir. Şehirlerdeki çocukların yüzde 75’i öğrenim görebilmekte iken, köylerdeki çocukların sadece yüzde 25’i eğitim alabilmekteydi.²⁵⁸

Türkiye İstatistik Enstitüsünün verilerine göre yıllara göre okuryazarlık oranı altı yaş üstü vatandaşlarda şu şekilde ortaya çıkmıştır (1940, 1945 ve 1950 yıllarına ait veriler tahminidir):²⁵⁹

²⁵⁸ Gedikoğlu, *a.g.e.*, s. 15

²⁵⁹ Türkiye İstatistik Kurumundan aktaran: Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Okur-

Yazar Olmayan ve Okur-Yazar Oranı,
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/DisplayForm.aspx?ID=204> (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2015)

Tablo 4: Yıllara Göre Okuryazarlık oranı

Sayım yılı Census year	Okur-yazar olmayan oranı Illiteracy rate (4)			Okur-yazar oranı Literacy rate (4)		
	Toplam Total	Kadın Female	Erkek Male	Toplam Total	Kadın Female	Erkek Male
1935	80,8	90,2	70,7	19,2	9,8	29,3
1940 (1)	75,5	87,1	63,8	24,5	12,9	36,2
1945 (2)	69,8	83,2	56,3	30,2	16,8	43,7
1950 (3)	67,5	80,6	54,5	32,5	19,4	45,5
1955	59,0	74,4	44,1	41,0	25,6	55,9
1960	60,5	75,2	46,4	39,5	24,8	53,6
1965	51,2	67,2	35,9	48,8	32,8	64,1
1970	43,8	58,2	29,7	56,2	41,8	70,3
1975	36,3	49,5	23,8	63,7	50,5	76,2
1980	32,5	45,3	20,0	67,5	54,7	80,0

1985	22,6	31,8	13,5		77,4	68,2	86,5
1990	19,5	28,0	11,2		80,5	72,0	88,8
2000	12,7	19,4	6,1		87,3	80,6	93,9
2008	8,2	13,1	0,0		91,8	86,9	100,0
2009	7,5	12,1	0,0		92,5	87,9	100,0
2010	6,0	9,9	0,0		94,0	90,1	100,0

Bu istatistiklerin en temel vurgusu, Türkiye’de okur-yazar oranının sürekli olarak arttığıdır. Bu artış ise macerası köyde başlayıp şehre doğru göç eden bu halk kitlelerini doğrudan ilgilendirmektedir. Çünkü daha 1936 yılı verilerinde bile şehirli çocukların yüzde 75’i okur-yazar durumundayken, bu çalışmanın konusu olan ve o devirde köyde yaşayan halkın okur-yazarlık oranı ise oldukça düşüktür. Dolayısıyla bu oranlardaki artış doğrudan halka yansımış ve onların içinden insanların daha çok eğitim almasıyla beraber göstergeler mütemadiyen yukarı doğru bir seyir izlemiştir. Aslında bu tablo bile modernleşme yolunda nasıl bir ilerleme kaydedildiğinin çarpıcı bir göstergesidir.

Türkiye 2000’lerden sonra hızlı bir kentsel dönüşüm sürecine girmiştir ki bununla beraber şehirleşmenin önemli bir ayağı da yerine getirilmiş oldu. Kentsel dönüşüm temel olarak, kentin kendi içerisinde var olan yerleşim alanlarının başka bir şeyle dönüştürülmesi ve içyapısının daha kullanışlı hale gelecek şekilde yapılandırılmasıdır. Burada temel amaç yeniden yapılandırma ve günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde dönüştürmedir. Özellikle kent yaşamı içerisinde yıllar içerisinde eskimiş, eskimeye yüz tutmuş meskenlerin ve buralarda ikamet eden

insanların ekonomiye ve topluma kazandırılması ameliyesi şeklinde bakılabilir. Kentsel dönüşüm denildiği zaman dört temel ölçünün yerine getirilmiş olması gerekmektedir:

- 1) fiziksel olarak çöküşü sona erdirmek ve tarihi dokuyu sürdürülebilir şekilde devam ettirmek,
- 2) ekonomik hayatı canlandırmak,
- 3) dönüşen yöredeki mimarlık kalitesini kentsel yaşam koşullarını iyileştirmek ve kültürel dinamikleri hayata geçirmek,
- 4) bütün bu süreçlere ilgi aktörleri dahil etmek.²⁶⁰

Görüldüğü üzere kentsel dönüşümde temel amaç fiziksel yapıyı güzelleştirip tarihi dokuyu korumanın yanında ekonomik hayatı canlandırıp kültürel dinamikleri hayata geçirmek şeklinde belirlenmiştir. Dolayısıyla şehir hayatının gerektirdiği unsurların daha da kökleşmesini sağlayacak bir dönüşümün olduğu görülmektedir.

Türkiye'deki kentsel dönüşümün öncesine bakıldığında, geçmişe yönelik olarak 50 yıllık süre içerisinde sürekli biçimde şehir hayatı içerisinde niteliksiz konutlar üretilmiş ve çarpık kentleşmeye gidilmiştir. Bunun da ötesinde bu şekilde hareketlilikler devam ederken, resmi makamlar tarafından pek müdahale edilmemiş ve piyasa dinamiklerinin akışına bırakılmıştır. Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak da gecekondular hızla yayılmıştır. Bütün bu dönemler içerisinde devletin kentleşme ile ilgili çok önemli projeleri olmamıştır. Ancak 1990'lı yıllardan sonra gecekondulara karşı birtakım projeler geliştirilmiştir. Türkiye'de 1999 yılında yaşanan deprem ile beraber bu dönüşüm projelerine hız verilmiştir.²⁶¹

Kentsel dönüşümde amaç, kentin sorunlarını çözmek veya azaltmak iken, diğer tarafta başka sorunlara da sebep olabilmektedir. Bu sorunların başta gelenlerden bir tanesi dönüşen bölgelerde oluşan rant neticesinde bazıları hızlıca zenginleşmekte, bazıları ise yoksullaşmaktadır. Ancak bütün olarak bakıldığında bu dönüşümlerin olumlu yönlerinin çok daha fazla olduğu takdir edilecektir.²⁶²

²⁶⁰ Sibel Polat, Neslihan Dostoğlu, (2007). "Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü Ve Mudanya Örnekleri", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, s. 62

²⁶¹ Hüseyin Koçak, Melek Tolanlar, (2008). "Kentsel Dönüşüm Uygulamaları (Aydın Ve Afyonkarahisar Örnekleri)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, s.

Kentsel dönüşümün kanun temelinde ele alınması 2000’li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. 2004’ten sonra ise özellikle belediyeler ile ilgili kanunlar çıkarılarak dönüşümler yasal çerçeveye oturtulmuştur.²⁶³

5393 sayılı Belediye Yasası ile beraber kentsel dönüşüm kavramı kanun maddeleri içerisinde yer almış ve sonrasındaki yıllarda da birtakım özel düzenlemelerin konusu olmuştur. Bu noktada şehirlere güzel bir görüntü kazandırılması hedef olarak benimsenmişken, tarihsel ve kültürel varlıkların korunması konusunda da birtakım yasalar çıkarılmıştır.²⁶⁴

Bu noktada dönüşüm projelerinin içerisinde kamu ve özel sektör beraber yer almış, özellikle de Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) önemli görevler üstlenmiştir. Bu bağlamda 2006 yılı itibariyle 100 belediye ile gecekondu dönüşüm protokolleri imzalamış ve 52 farklı bölgede 65 bin konut inşa etmiştir.²⁶⁵

Bu şekilde yapılaşma, kültür kodlarında da bir takım değişikliklere sebep olmuştur. Her şeyden önce şehir içinde yine bir göç dalgası başlatmış olan bu yapılanma modeli, artık farklı kültür modellerini bir araya getirmeye başlamıştır. Bunun da ötesinde varoşların içerisinde özellikle suça bulaşmış olan bir takım bölgeler kentsel dönüşüm çerçevesinde dağıtılmış, yeni oluşumlara yol verilmiştir.²⁶⁶

Şunu da belirtmek gerekir ki bu halk kitlelerinin çok büyük bir nüfusu teşkil etmeleri sebebiyle, ekonomik bağlamda içlerinde her türlü gelir düzeyinde insanlar çıkmaktadır. Bunların bir kısmı zenginleşip modern hayatın içerisine girerken, diğer bir kısmı oldukça zor koşullarda varlıklarını devam ettirme mücadelesi vermektedir.²⁶⁷

Halkın aldığı eğitim ve içinde bulunduğu ekonomik ilişkiler sebebiyle içlerinden bazılarının sosyal statüleri sürekli olarak yükselmekte ve daha müreffeh bir yapıya kavuşmaktadırlar. Diğer bir kısmının ise problemleri önemli ölçüde devam etmektedir. Bu bağlamda varoş kültüründen şehirleşmeye doğru giden modernleşme

---

²⁶³ Fatma Neval Genç, (2008). “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm: Mevzuat ve Uygulamaların Genel Görünümü”, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, s. 119

²⁶⁴ Koçak ve Tolanlar, *a.g.m.*, s. 405

²⁶⁵ Genç, *a.g.m.*, s. 122

²⁶⁶ Yasin Bektaş, Ceyhan Yücel, (2013). “Ankara-Altındağ Tepesi Gecekondu Bölgesi’nde Mekânsal Ayrışmanın Gözlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Megaron*, Cilt 8, Sayı 2, s. 127-128

²⁶⁷ Bektaş ve Yücel, *a.g.m.*, s. 125

sürecinin mevcut durum itibariyle devam ettiği söylenebilir. Bu noktada Ali Bulaç'ın mülahazasına göre, İbn Haldun'un ifade ettiği şekliyle Bedeviler ve Hazerilerin mücadelesi devam etmektedir. İbn Haldun'un ortaya koyduğu bu anlayışa göre çölde yaşayan Bedeviler, hayat nizamlarına imrendikleri Hazerilerin üzerine saldırır ve onların yerine medeniyete sahip çıkarak yavaş yavaş kendileri medenileşirler. Onları Hazerilerin üzerine saldırmaya sevk eden güç ise kendi iç enerjileri olarak tabir edilebilecek olan asabiyetleridir. Ancak kendileri de medeni olduktan sonra bu asabiyet duyguları yavaş yavaş kaybolur, bu sefer gelen başka bedeviler onların yaşamlarına saldırı düzenleyerek yerlerine geçerler. Modern hayatın varoşlardan şehir merkezine doğru olan göçünü de buna benzeten Ali Bulaç, varoşları motive eden sebebin şehir merkezinin zenginliği olduğunu ifade etmektedir. İşte bu zenginliğe erişmek için varoşların sürekli olarak merkezi zorladığını iddia etmektedir. Sonuç olarak da şu şekilde bitirmektedir:

Kentlerin merkezleri ile kenarları birbirinden kopuyor. Beşeri göç göçebelikten yerleşikliğe, köylerden kente değil, varoşlardan merkeze doğru sürüyor. Gelir bölüşümündeki adaletsizlik, anlamdan ve amaçtan yoksun nihilist bir kültür ve geleceğe ilişkin büyük belirsizlik, dünya nüfusunun yarısının toplandığı kentleri çatışma mekânları haline getiriyor.²⁶⁸

Ali Bulaç'ın ifade ettiği nihayetinde bir saptamadır. Ancak Türkiye'de toplumun geçmişinde çok daha zor süreçlerden geçtiği halde bu şekilde bir sosyal çatışma ortamına girmemiş olması, mevcut durum itibariyle daha müreffeh olan durumda böyle bir çatışmaya girme ihtimalini oldukça zayıflatmaktadır. Ancak sosyal süreçler mutlak tahmin edilebilir olmadıkları için ve onlara etki edecek sebepler yerine göre kendiliğinden ortaya çıkabileceği için, burada da ihtiyatlı olmak gerekir.

Sonuç olarak gerek Türkiye'de halkın geçirdiği eğitim süreçleri gerekse ekonomik süreçler, toplumun ileri bir noktaya doğru evirildiğini göstermektedir. Bunun yanında son dönemde başlamış olan kentleşme olgusu ile beraber hem şehrin merkezine doğru bir göç başlamış hem de modernleşme adına yeni bir maceranın içine girilmiştir. Bu durum ise meseleye tamamen farklı başka boyutlar da katmaktadır. Özellikle şehir içinde yapılan göçler ile beraber farklı kültür

²⁶⁸ Ali Bulaç, Varoşlardan merkeze, Zaman Gazetesi, 29 Mayıs 2009, http://www.zaman.com.tr/yazarlar//varoslardan-merkeze_843892.html (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2015)

ortamlarının tekrardan kaynaşmasının önü açılmaktadır. Bu durum ise kültürel farklılaşmaya götürecektir önemli bir etkidir. Bu bağlamda halk içerisindeki modernleşme olgusunun çok önemli mesafeler kat ettiğini ifade etmekle beraber, daha gidecek yolunun olduğunu da belirtmek gerekir. Ancak özellikle 28 Şubat süreci sonrasında halkın oluşturduğu sinerji ile beraber hem eski devlet elitinin etkinliği kırılmış hem de devletin eski düşünce kalıplarında önemli değişikliklere gidilmiştir. Bunun başarılmasında ise özellikle kendi içlerinden çıkmış olan bir partinin desteklenmesi ve kanunlar ve anayasanın birtakım maddelerinin değiştirilmesi konusunda bu partinin arkasında durulması önemli roller oynamıştır.

3.7. 28 Şubat Sonrasında Halkın Devleti Dönüştürme Çabaları

28 Şubat sürecinin Türkiye'ye getirdiği en önemli sonuçlardan bir tanesi, hiç şüphesiz Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara getirilmesiydi. Laik devlet elitinin, 1950'den sonra halkın tercihlerine verdiği tepkilere bakıldığında, özellikle mevcudu koruma ve statükoyu muhafaza etme üzerine müesses olduğu görülecektir. Örneğin 1960 darbesinden sonra, artık demokratik süreçlerin kendileri lehine pek fazla işlemeyeceğini gören bu devlet eliti, yeni anayasa ile beraber hükümetler üzerinde adeta kontrol gücü oluşturacak iktidarı paylaşan yeni odaklar inşa etmiştir. Bunların en önde geleni ise cumhurbaşkanlığı makamıdır. Bu makam özellikle halkın tercihlerinin dışında tutulmuş ve kendisine, çok fazla sorumluluğu olmadığı halde, fazlaca yetkiler verilmiştir. Bu yönleri itibarıyla hükümete karşı önemli bir muhalefet kaynağı olmuştur. Bu bağlamda cumhurbaşkanının yürütme ile ilgili yetkileri bulunmakta, cumhuriyet senatosunun bir kısmını seçmekte ve kanunları veto edebilmektedir. Cumhurbaşkanına özellikle biçilmiş rol ise devletin başı olması ve bütün kurumları birleştirici bir noktada bulunmasıdır. Cumhurbaşkanı'nın en imtiyazlı yönlerinden bir tanesi ise görevleri ile ilgili işlemlerden sorumlu olmaması ve bütün kararlarını başbakan ve ilgili bakanların imzalamasıdır. Dolayısıyla cumhurbaşkanının aldığı kararlardan başbakan ile ilgili bakan sorumlu olacaktır

(1961 anayasası, Madde 98). Ayrıca bakanları başbakana seçtiren 1961 Anayasası, onların atanması işini cumhurbaşkanına vermiştir.²⁶⁹

Bunun yanında aynı anayasa 46. maddesinde sendika kurma hakkını vermiş ve sonraki süreç de kurulan sendikalar hükümetlere karşı önemli bir muhalefet kaynağı olmuşlardır.

1980 darbesinden sonra ise tekrardan yeni bir anayasa yapılmış ve cumhurbaşkanının yetkileri özellikle muhafaza edilmiştir. Ancak bunun yanında, özellikle darbeden sonra PKK terör örgütünün de çıkması ile beraber devlet içerisinde güvenlik politikalarına çok önem verilmiş ve bu noktada kısıtlayıcı birçok kanun yapılmıştır. Örneğin Türk Ceza Kanununa 1936 tarihinde konulan ve sınıf siyaseti ile düşünce özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtladığı düşünülen 141 ve 142. maddeler 1991 yılında çıkarılan Terörle Mücadele Kanununa kadar yürürlükte kalmıştır.²⁷⁰

Bunlara benzer birçok kısıtlayıcı uygulamanın yanında özellikle 28 Şubat süreci ile beraber, kısıtlayıcı başka önlemler de alınmış ve devletin koruyucu refleksleri burada da kendini göstermiştir. 28 Şubat sürecinde devlet önemli ölçüde süreci başlatanların istediği şekilde yapılandırılmış ve tehlike olarak gördükleri her şey ayıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle 28 Şubat kararlarında geçen maddelerin süreç içerisinde teker teker uygulandığının altını çizmek gerekir. Ancak bütün bunlara rağmen, Türkiye'deki ekonomik problemler de üst üste gelince halk, yine eski alışkanlıklarını devam ettirmiş ve böylesi zor süreçlerin üzerine ortaya çıkan hemen hemen bütün seçimlerde olduğu gibi, kendilerine yakın gördükleri partiyi iktidara taşımışlardır.²⁷¹

Devam eden süreçte ise bu partiye karşı sürekli olarak desteklerini sürdürmüşlerdir. Parti politikaları vasıtasıyla devletin eski alışkanlıkları önemli ölçüde aşınarak ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden

²⁶⁹ 1961 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2015)

²⁷⁰ Cangül Örnek, (2014). "Türk Ceza Kanunu'nun 141 Ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet Ve Sınıflar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, No 1, s. 110

²⁷¹ Özge Seda Tüylü, (2012). *Türkiye'de Askeri Darbelerin Karizma Üretme İşlevi: 28 Şubat Süreci Ve Adalet Ve Kalkınma Partisi Örneğinde Sosyolojik Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı, Konya. S. 99-100

bir tanesi dış politikanın yarım yüzyıldır çok büyük problemi olan Kıbrıs konusundaki tutumlarıdır. Eski devlet elitinin statükocu ve koruyucu yönlerini aşarak yeni ve atılımcı politikalar benimsenmiştir.²⁷²

2002-2011 arasında AKP'nin en çok uğraştığı meselelerden bir tanesi devletin eski geleneklerini yıkmaya gayreti olmuştur. Bu bağlamda kendisine önemli ölçüde halk desteği aldığı gibi, Türkiye'nin 50 yıldan fazladır devam eden Avrupa Birliği üyelik sürecini önemli ölçüde hızlandırarak AB'den de kendisine demokratikleşme noktasında büyük destek görmüştür. Bu bağlamda statükonun korunmasından yana olanlar, atmaya çalıştıkları her adımda Avrupa Birliği'nin karşılarında görmüşlerdir. Bunun en net örneklerinden bir tanesi AKP'nin kapanması için Anayasa Mahkemesine açılan davadır. Bu davada AB, olabildiğince AKP'nin yanında durmuş ve kapanmasına karşı olduğunu ısrarla ifade etmiştir.²⁷³

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihinin en büyük problemlerinden biri olan askeri darbeler ve askerlerin siyasete sürekli olarak müdahale etmesi, bu dönemde de büyük ölçüde baş göstermeye meyilli olmuş, ancak devlet içerisindeki bir takım dengeler araya girince istedikleri neticeler elde edememişlerdir. Sonradan Türkiye'nin gündemine gelmiş olan 2004 tarihli askeri darbe planları bu meseleyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak gerek iç dengelerin darbe yapmak isteyen askerlerin istediği gibi olmaması gerekse AKP'nin Avrupa Birliğinden ve ABD'den almış olduğu destek bu meselenin önüne geçmiştir. Bunun yanında Avrupa Birliğine uyum sürecinde birçok demokratik yasalar çıkarılmış ve devletin eski alışkanlıkları sürekli olarak törpülenmiştir. Bu gelişmelerin en önemlilerinden bir tanesi, Türkiye'de yıllarca adeta hükümetler üstü bir organ olarak çalışan Milli Güvenlik Kurulunun 2004 yılı itibariyle siviller lehine genel sekreterinin değiştirilerek düzenlenmesinin yapılmasıdır.²⁷⁴

²⁷² Müge Vatansever, (2010). "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 12, Özel S., s. 1520-1522

²⁷³ Ayşen Hiç Gencer, (Temmuz-Ağustos 2011). "Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerine Temel Bakışlar: Dün, Bugün Ve Yarın", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 25, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, s. 12, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868126.pdf>

²⁷⁴ Yaşar Taşkın Koç, (2011). *12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler Adalet Ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)*, SETA Analiz, Sayı 41, s. 11

Türkiye'de batılılaşmaya ve modernleşmeye ilk ayak uyduran kurum olan ordu, gerek aldığı üst düzey eğitim ile gerekse elindeki maddi araçların kendisine sağladığı avantaj ile Türkiye'de sistemin odak noktasında bulunmuş ve birçok değişikliklere imza atmıştır. Hatta Osmanlı'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda bile asıl rol orduya aittir. Özellikle eğitim süreçlerini de kendi içerisinde tamamlayan ve devletin başka birimlerinden bağımsız hareket eden ordu, laik yapısıyla beraber Türkiye'de sistemin koruyucusu rolünü kendinde hep görmüştür. Bu yüzden değişik dönemlerde siyasete istediği gibi müdahale edebilmiştir. Ancak Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin iktidarı dönemine gelindiğinde Türkiye'nin bürokratik yapısında da önemli değişiklikler olmuş ve devlet içerisindeki dengelerin laik kesim lehine olan konumu olabildiğince aşınmıştır. Bu durumun en önemli göstergelerinden bir tanesi 28 Şubat kararları ile beraber değişik vesilelerle ordudan atılan subay ve astsubaylar olmuştur. Önceki dönemlerde istediği gibi planlar yapıp uygulayabilen ordu, bu dönemde istediği gibi faaliyette bulunamamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, kalkıştıkları darbe, özellikle iç dinamiklerin zorlamasıyla engellenmiş, özellikle komuta kademesinden planlara karşı muhalefet gelmiştir. Sonrasında ortaya çıkan “İrticayla Mücadele Eylem Planı” ordunun kendi içerisinde sızdırılmış ve planlayanlar hakkında yasal işlem başlatılmıştır.²⁷⁵

Bunun yanında yargı süreçleri içerisinde, devlet içinde hareket edip yasa dışı faaliyetlerde bulunduğu tespit edilen çeteler ayıklanıp mücadele edilmeye başlanmış ve ortaya çıkan belgeler sonucunda askerlerin etkinliği önemli ölçüde kırılmıştır. Buna paralel olarak da sürekli olarak askerinin yanında bulunup hükümetlere muhalefet eden yargı, yine bu dönem itibariyle eski etkinliğini kaybetmiştir.²⁷⁶

Aslında bütün bu süreçlerin bir şekilde ilerlemesinde çok önemli etkenlerden birisi şüphesiz Türkiye'de bürokratik alanda eski dengelerin yıkılmış olmasıdır. Bu dönemin en çok göze batan taraflarından bir tanesi Türkiye'deki laik elitin eskisi gibi rahat hareket edememesi ve önemli ölçüde bürokratik süreçlere takılmış olmasıdır. Laik elitin 1990'lar boyunca devlet içine sızma şeklinde ifade ettiği ve 28 Şubat kararlarında da görüldüğü şekliyle kendisini çok korkutmuş olan süreçler sürekli olarak işlemiş ve gelinen nokta itibariyle bu kesimlerin rahat hareket etmeleri

²⁷⁵ Mehmet Baransu, “AKP ve Gülen'i bitirme planı”, *Taraf Gazetesi*, 12 Haziran 2009

²⁷⁶ Koç, *a.g.e.*, s. 12

engellenmiştir. Burada yine göze çarpan önemli bir ayrıntı, darbe planlarının ordunun içinden basına sızdırılması olmuştur.²⁷⁷

Bütün bu süreçlerin en sancılı olanı ise 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Türkiye'deki laik elitin eskiden beri çok önem verdiği ve yaptığı anayasalarda kendisine çok önemli görevler tevdi ettiği cumhurbaşkanlığı, kendi ifadeleriyle adeta son kale hükmünde kalmıştı. AKP'nin önünde anayasal olarak cumhurbaşkanı seçme konusunda herhangi bir engel bulunmaması ve siyaseten ortaya çıkan alternatifsizlik dolayısıyla büyük bir hareketliliğe sebep olmuştu. AKP'nin adayını engellemek için cumhuriyet mitingleri düzenlenmiş ve böylece bir halk hareketine teşebbüs edilmiştir.²⁷⁸ Ancak bütün bunların süreci engellememesi sonucunda 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının internete koyduğu bildiri²⁷⁹ ile beraber 12 Mart dönemini andıran bir hava oluşturulmaya çalışılmış, ancak hükümetin geri cevap vermesi ve Genelkurmay'a bulunduğu konumu hatırlatması Türkiye'nin yepyeni bir dönemin içerisinde olduğunun açık bir göstergesi olmuştur.

Devletin eski alışkanlıklarının yıkılarak demokratikleşmeye doğru adım atmasının en önemli kilometre taşlarından bir tanesi de 12 Eylül 2010 tarihinde yapılmış olan referandumla beraber anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmiş olmasıdır. Türkiye'de hükümet kararlarının önemli ölçüde etkileyen Anayasa Mahkemesi'nin yapısı bu referandumla beraber değiştirilmiş ve Yüksek Askeri Şura'nın kararlarına yargı yolu açılmıştır. Bunun yanında başka demokratik düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemelerin en önemlilerinden bir tanesi de askeri yargının görev alanının tekrardan belirlenmiş olmasıdır. Böylece askeri mahkemeler askerlerin askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara bakacaktı. Bununla beraber Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısında da değişikliklere gidilmiş en son olarak da Anayasanın geçici 15. maddesi kaldırılarak 12 Eylül dönemindeki Milli Güvenlik Konseyi üyeleri ve bu dönemde kurulan hükümetler ve Danışma Meclisinde görev yapanların yargılanmasının önü

²⁷⁷ Taraf Gazetesi, Darbenin adı Balyoz, 10 Ocak 2010, <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-darbenin-adi-balyoz-46614/> (Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2015)

²⁷⁸ Milliyet Gazetesi, Dünya bu mitingi konuşuyor, 16 Nisan 2007

²⁷⁹ Hürriyet Gazetesi, Genelkurmay'dan çok sert açıklama, 29 Nisan 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6420961.asp?gid=180> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2015)

açılmıştır.²⁸⁰ Bu kanun halkoylamasına sunulmak üzere 13 Mayıs 2010 tarih ve 27580 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Ancak referanduma laik devletin yine hayır kampanyasıyla katılması, aslında eski alışkanlıklarından vazgeçmek istemediklerini de göstermiştir. Ancak gelinen nokta itibariyle halkın tercihleri karşısında yapacak pek bir şey de kalmamıştır.

Laik elitin 1990'lar boyunca devlete sızma diye yakındıkları süreçler devam etmiş ve 2000'lerden sonra bürokratik alanda etkisini büyük ölçüde göstermeye başlamıştır. Bununla beraber Türkiye'de devletin eski alışkanlıkları önemli ölçüde törpülenmiş ve devlet, halkın zorlamasıyla beraber demokratik süreçlere girmek zorunda kalmıştır. Ancak burada Avrupa Birliği'nin verdiği destek de önemli roller oynamıştır.

Türkiye'de ortaya çıkmış olan bu bürokratik dengelenmenin en önemli sebebi şüphesiz eskiden beri devam edegelen eğitim ataklarıdır. Laik kesimlerin sürekli olarak mesafeli durdukları halk kitleleri, modernleşme sürecinde özellikle önem verdikleri eğitim faaliyetleri neticesinde devlete önemli ölçüde ortak olmuşlar ve onu eski alışkanlıklarından bir noktaya kadar vaz geçirmişlerdir.

3.8. Halkın Modernleşme Araçları Ve Modernleşmenin Sonuçları

Bu modernleşme süreçlerinde halkı sevk ve idare eden birtakım faktörler bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Köy hayatı: Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlar ile başlayan göç olgusuna kadar, Türkiye'de nüfusun yüzde sekseni köylerde yaşamış ve büyük ölçüde eğitimsiz kalmıştır. Ancak bu sürecin kendi modernleşmesi açısından çok önemli pozitif yönleri olmuştur. Özellikle 1930'ların dünyasında pozitivist düşüncelerin bütün dünyada hakim olduğu bir dönemde, köy hayatı adeta sığınak olmuştur. Diğer bir noktadan bakıldığında eğitim durumları son derece düşük olan bu insanların modernizm ile yüz yüze gelmeleri durumunda ondan önemli ölçüde etkilenmiş olabileceklerini tahmin etmek zor değildir. Ancak bu insanlara modernizmin gitmediğini gören devlet eliti, Köy Enstitüleri yoluyla

²⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 7 Mayıs 2010

ideolojisini taşımaya çalışmış, ancak aradaki önemli doku farklarından dolayı bu kurumları köylülere kabul ettirememiştir. Sonuçta köy hayatı modernleşme öncesi dönemin adeta koruyucu bir ana rahmi hükmüne geçmiştir.

Göç: Bu mesele modernleşme öncesi dönemin en önemli kilometre taşıdır denilebilir. Çünkü Türkiye’de toplum hayatı içerisinde eskiden beri devam eden kast sistemine benzer ilişkiler ve kültürel alışverişin sınırlı olması, hayatım tekâmülü adına büyük handikaplar oluşturmaktaydı. Göç olgusu ile beraber şehirlerin kenarlarına yerleşen bu insanlar, özellikle modernizmin gerekli gördüğü karmaşık sosyal ve ekonomik ilişkiler ağına girmişler ve süreçler içerisinde dayanışma ve yardımlaşmayı ilerletecek kurumları ihdas etmişlerdir. Böylece köy içerisindeki basit sosyal ilişkiler ağından çıkarak o hayatın değişmeyen kalıplarını kırmışlardır.

Eğitim: Türkiye’de her zaman artan nüfusa sahip olan bu insanlar, şehir hayatı ile beraber birçok güçlüklerle mücadele etmek zorunda kalmış olsalar da, onların hayatlarını olumlu ölçüde etkileyen başka faktörler sürekli olarak dinamik halde bulunmuştur. Bunların en önemlilerinden bir tanesi şüphesiz eğitim faaliyetleri olmuştur. Şehir hayatı ile beraber eğitim olanakları daha da artmış, bunun yanında toplum içerisinde eskiden beri varlığını devam ettiren dini kurumlar, bir sivil toplum hareketi olarak eğitim meselesini önemli ölçüde desteklemiştir. Böylece Türkiye’nin 2000’li yıllarda devlet yapısını önemli ölçüde değiştiren kadroların da yetişmeye başlaması sağlanmıştır.

Şehirleşme: Yukarıda da ifade edildiği üzere, köy hayatının tekdüzeliğinden çıkıp karmaşık sosyal ve iktisadi ilişkilere girme noktasında çok önemli katkılar sağlamış olan şehirleşme, aynı zamanda eğitim faaliyetlerinin önünü açtığı gibi, zenginleşmeyi de beraberinde getirmiştir.

Din: Batı toplumlarında modernizme götüren sebeplerin başında din olgusu gelmektedir. Ancak onlarda ortaya çıkan süreç Türkiye’de halkın modernleşmesi ile tam bu noktada taban tabana zıtlık göstermektedir. Çünkü batı toplumları modernleşme sürecinde dine karşı bir muhalefet başlatmış ve bu muhalefetin itici gücü ile beraber modernleşerek din kurumunu süreçlerin dışında bırakmıştır. Aynı modeli Türkiye’ye uygulayan devlet modernleşmesi, bu olguya karşı son derece soğuk bir duruş sergilemiştir. Ancak halkın modernleşmesi noktasında, özellikle İslam dininin Hristiyanlıktan ayrılan ontolojik farklılıkları büyük bir itici güç

olmuştur. Köy hayatı ve varoş hayatı içinde insanların ilişkilerini düzenlemede çok önemli roller üstlenmiş ve sahip olduğu kök paradigmalara beraber, bütün toplum hayatını düzenleyici kuralları koyan birinci etken olmuştur. İslam dini özelinde bakıldığında, insanın şahsi hayatından toplum hayatına, oradan da iktisadi hayata kadar bütün alanlarda kurallar koymuş olan bu din, hayatın her yönüne önemli ölçüde nüfuz etmiştir. Toplumsal ilişkileri düzenleyerek gelir düzeyi ve eğitim yönüyle düşük olan bu toplulukları nizam altına almada büyük roller oynamış ve sürekli ölçüde gelişen kültüre önemli katkılar sunmuştur. Batı tarzı modernleşme ile Türkiye'deki halk modernleşmesi, diğer bütün süreçlerde birbirine benzemektedir. Ancak ikisini birbirinden ayıran temel fark bu noktada ortaya çıkmıştır. Batı tarzı modernleşmesi din kurumunu süreçlerin dışında bırakan laik ideolojiyi benimsemiş ve bunu adeta modernleşmenin ruhu haline getirmiştir. Hatta laikliğin olmadığı yerde böyle bir modernleşmenin olmayacağını iddia etmiş olanların sayısı hiç de az değildir. Türkiye'de ise modernleşmeye giden yolda, din kurumu adeta başat bir düzenleyici olmuş ve toplum hayatının her karesinde varlığını göstermiştir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Türkiye'de bahsedilen halk çok geniş bir kitledir ve çok farklı yaşam biçimlerine de sahiptir. Bunların içerisinde laik yaşam tarzını benimseyen birçok insan da çıkmıştır. Ancak batı tarzı modernleşmeden, bu insan tipinin dahi önemli bir farkı bulunmaktadır ki orası da laikliği bir yaşam biçimi olarak kabullenmiş olmalarına rağmen, bir ideolojiye dönüştürmemiş olmalarıdır. Hâlbuki Türkiye'de devlet modernleşmesini yürüten laik elit, bu tarzını sürekli olarak topluma dikte etme durumunda olmuştur. Halk içerisinde laik yaşam sürenlerin böyle bir iddiasından bahsetmek pek olanaklı değildir.

Türkiye'de hala daha devam etmekte olan modernleşme sürecinin en önemli sonucu, batının üzerinde durduğu laik ideolojinin dışında olabileceğinin gösterilmiş olmasıdır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki şehirleşme ve zenginleşme ile beraber bu toplum içerisinde de laikleşme eğilimleri mutlaka ortaya çıkmıştır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bunlar ideoloji boyutlu değildir.

Bu modernleşmenin çok önemli sonuçlarından bir tanesi, halkın devleti dönüştürme çabasıdır. Osmanlı'nın duraklama devri ile beraber sürekli olarak devleti koruma refleksiyle hareket eden devlet eliti, bu noktada ülkenin birçok kaynaklarını da seferber etmiştir. Özellikle Tanzimat sonrasında devlet adeta kutsallaştırılmış ve

bu haliyle korunmaya çalışılmıştır. Ancak insan yaşamı içerisinde bütün olguların bir süreç yaşadığı hesaba katılırsa, ilk başta devleti korumaya yönelik olan kutsallaştırma, sonrasında devletin bu kutsal kimliği ile beraber istediği gibi hareket etmesinin de önünü açmıştır. Bununla beraber koruma reflekslerini sürekli olarak canlı tutan devlet, yer yer kendi halkına karşı bile şüpheler beslemiştir. Dolayısıyla oluşan katı devlet yapısı, yenileşmenin ve dönüşmenin önünde önemli bir engel olarak durmuş, ancak halk, kendi modernleşmesi ile beraber devleti de bu noktada dönüştürme çabasına girmiştir.

Bu süreçlerin diğer çok önemli bir sonucu, bu halkın kendi entelektüelini yetiştirerek güce ulaşmış olmasıdır. Önceki süreçlerde en büyük handikabı kendi içinden çıkardığı böyle bir zümrenin olmamasıydı. Bu yüzdendir ki sürekli olarak laik kesimler tarafından aşağılanmış ve kendisine yön verilmek istenmiştir. Hatta 28 Şubat sürecinde başörtüsü meselesinde olduğu gibi ne zaman takip ne zaman takmayacağına kendileri karar verecek duruma gelmiş ve adeta bu insanların cezai ehliyetlerini inkâr etmişlerdir. Ancak gelinen nokta itibarıyla bütün toplum hayatını düzenlemede ve onları geleceğe taşımada çok önemli rolleri olan entelektüel zümrelerini yetiştirecek duruma gelmiş ve artık bir noktada rüştünü ispat etmiştir.

3.9. Devlet İle Halkın Modernleşme Konusunda Ters Düştüğü Noktalar

Yukarıda da ifade edildiği gibi modernleşmenin hemen hemen bütün araçları, bütün coğrafyalarda birbirine benzemektedir. Bunlar şehir hayatı ile beraber kültürel çeşitliliğin içine girmek ve ekonomik hareketlilik ile beraber bir zenginliğe ulaşarak hayatın sunduğu olanaklardan daha fazla faydalanmaktır. Sonucunda da sürekli olarak daha iyi eğitim almış bir gelecek sunmaktır. Ancak batı toplumlarında her şeyin itici gücü olan ideoloji, burada da kendini göstermiş ve modernleşmenin ruhu haline gelmiş olan laikliği ısrarla kabul ettirme gayreti içinde olmuştur. Türkiye'de de bu modeli devam ettiren devlet eliti, tam olarak bu noktada halk ile ters düşmüştür. Batı dünyası, özellikle içine girmiş olduğu pozitivism süreçleri ile dine karşı hem bir mesafe almış hem de onu kendi anlayışı çerçevesinde yapılandırmaya çalışmıştır. Aynı fikirleri tevarüs ettirmiş olan Türkiye'deki devlet eliti, Hristiyanlıktan çok

önemli farkları bulunan İslam dinini de bu noktada yapılandırmaya çalışmış, ancak onun iç dinamikleri hakkında pek bilgi sahibi olamamıştır. Hâlbuki diğer taraftan halkın modernleşmesinde bu kurumun çok önemli etkileri olmuş ve toplumu geleceğe taşımıştır. İşte devlet ile halkın birbiriyle ters düştüğü önemli bir nokta burası olmuştur. Özellikle de dini algılama şekilleri birbirinden çok uzak düşmüştür.

Diğer tarafta devlet, sürekli olarak kendini koruma yöntemi ile modernleşmenin içinde bulunmaya çalışmış ve bu koruma refleksi birçok yasakları da beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan halk modernleşmesinde olabildiğince dışa açık ve özgürlükleri talep eden bir anlayış varlığını devam ettirmiştir. Hatta bu noktada devleti dönüştürme çabasına bile girmişlerdir.

SONUÇ

Batı toplumlarında kendinden önceki birçok sürecin zorlamasıyla başlamış olan modernizm, hayatın birçok alanına etki etmişti. Şehir hayatı ile başlayan karmaşık toplumsal ilişkilerden ekonomik hareketliliğe kadar birçok yeniliği insan hayatına sokmuştu. Bütün bunlarla beraber modernizm, aslolarak laik bir ideolojiyle kendisine bir kimlik tanımlamasında bulunmuş ve dinin toplum hayatındaki yerini ortadan kaldırmaya çalışmıştı.

Bu kimlik ile beraber kendini batı dışı toplumlara da kabul ettirmeye çalışmış ve birçok toplum, bu modeli her haliyle kabul etmişti. Rusya, bu duruma güzel bir örnek olarak verilebilecek iken, Osmanlı devleti de böyle bir süreç girmeye çalışmış ancak kendi içerisindeki farklı dinamiklerin etkisi ile beraber batılı modernleşme modelini tam olarak içselleştirememiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, kendisinin çok uluslu yapıda olmasına karşılık, modernizmin bir milliyetçilik ideolojisini yaymaya çalışmasıdır. Bu yönüyle modernizmi kabul edemeyen Osmanlı devleti, kendi içerisinde yeni fikir akımları ile beraber kendini zorlayan bu duruma muvafakat etmeye çalışmıştır. Bu noktada bütün Osmanlı ülkesini bir arada tutacak Osmanlıcılık düşüncesini yaymaya çalışırken diğer taraftan da modernizmin vazgeçilmezi olan eğitim meselesine eğilmeye başlamıştır. Ancak modernizmi öncülüğünü yaptığı milliyetçilik düşüncesi kendi içindeki ulusları teker teker koparıırken, önce İslamcılık akımından medet ummaya başlamış, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği şartlarla beraber modernizmin de öngördüğü milliyetçilik akımını benimsemiştir. Böylece değişik aşamalardan geçerek bir modernleşme macerasına girmiş olan Osmanlı Devleti'nin Türkiye cumhuriyetine bıraktığı modernizm mirası, tam olarak batılı tarzın istediği şekle gelmiştir.

Tanzimat'tan sonraki tarih boyunca uzun yıllar bir kimlik arayışı içerisinde bulunmuş olan Osmanlı devletinden sonra, modernizmi bütün kurumlarıyla bir kimlik haline dönüştürülmüş olan Türkiye Cumhuriyeti eliti, sonrasında bunu bütün halka teşmil etmeye çalışmıştır. Ancak Osmanlı'da olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de aynı problem devam etmiştir.

Cumhuriyet dönemi modernleşmesi karakter olarak devletin önceki dönemlerinden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Çünkü önceki dönemlerde devlet modernleşmesine karşı muhafazakâr eğilimli muhalefet her zaman olmuştur ve bir noktaya kadar da istenildiği şekilde adımlar atılmasının önüne geçmiştir. Hâlbuki Cumhuriyet dönemine gelindiğinde özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası şartların getirdiği ortam ile beraber muhalefeti büyük ölçüde bertaraf etmiş olan Cumhuriyet eliti, eşine pek rastlanmamış bir kültür reformuna girişmiştir. Bu noktada devlet eliyle halkına batılı tarz modernleşmeyi özellikle eğitim kurumu aracılığıyla kabul ettirmeye çalışmış, bunun yanında köklü yapısal değişikliklere gitmiştir. Modernleşmenin ön gördüğü bütün alanlarda bu yenileşme hareketini takip eden devlet eliti, özellikle de laik karakterli devrim niteliğindeki değişikliklere imza atma girişiminde olmuştur. Hatta bu uğurda halkın hiç aşına olmadığı eğitim modellerini Köy Enstitüleri gibi kurumlarla nüfusun yüzde 80'inin yaşadığı köylere götürmeye çalışmış, bunun yanında soyadı gibi toplum yapısının değişmesine yönelik önemli adımlar da atmıştır. Ancak bu devrimlerin yine soyadı kanunu gibi teknik karakterli olanları halk tarafından benimsenmiş iken, laik karakterli olanlar ve dini alana dair yenilikler getirenler büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. O zaman itibarıyla de siyasi gücü olmayan halk sadece kabullenmeme noktasında irade gösterebilmiştir.

Kendisine ısrarla diretilen laik modernleşme modelini kabul etmeyen büyük bir kitle, bu modelin özellikle laik ideolojisine karşı bir tavır almıştı. Bunun arkasında yatan en önemli sebebi ise, Türkiye'deki laik aydınların İslam dinini, batılıların Hıristiyanlığı gördükleri gibi görmelerinde aramak mümkündür. Hâlbuki diğer taraftan adı geçen halk kesimleri, kendi dinlerine karşı farklı bir algı içerisinde bulunmaktaydı. Özellikle İslam ve Hristiyanlığın ontolojik farklılıklarından kaynaklanan bu durum, bir noktada Türkiye'deki batılı tarzdaki modernleşme modeline karşı gösterilen muhalefetin de temel sebeplerinden birisi olmuştur.

Zaman içerisinde halkın bu modernleşme modelini benimsememesi ile ortaya çıkan durum, devleti statükocu bir yapıya bürünmeye itmiştir. Hatta askeri darbelerden sonra yapılan anayasalarda bu durumu korumaya yönelik adımlar dikkat çekmektedir. Böylece mevcut durumu korumaya çalışan devlet eliti, sürekli olarak

demokrasinin önünde de bir engel olmuştur. Bu durumun değişmesi ise yine halk kitlelerinin kendi süreçleri içerisinde yaşadığı modernleşme modeli ile beraber geldiği noktada devleti değiştirmeye zorlamasıyla olmuştur.

Diğer taraftan halk modernleşmesine bakıldığında, devlet modernleşmesi gibi son derece sancılı ve farklı aşamaları yaşayarak gerçekleştiği görülecektir. Bunların başında öncelikle köylü hayatı yaşayarak kendisinden her yönüyle üstün olan laik yaşam tarzına karşı bir koruma kalkanı içerisinde olmuş ve bu şekliyle varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir. Sonrasında nüfusun artması ve coğrafi koşulların el vermemesi sebebiyle şehirlere doğru göç başlamış ve şehirlerin etrafında kendilerine has varoş kültürü oluşturmuştur. Bu kültür içerisinde şehirleşmeyi ve karmaşık toplumsal ilişkileri öğrenmiş ve giderek zenginleşmiştir. Bunun yanında başka faktörlerin de yardımıyla beraber eğitim konusunda büyük aşamalar kat etmiş ve süreç sonunda kendi entelektüelini yetiştirecek duruma gelmiştir. Dolayısıyla bu noktadan sonra, statükoya saplanmış olan devleti de demokratikleşmeye zorlamış, hatta bunu bir noktaya kadar da başarmıştır.

Bu kitleyi modernleşmeye götüren araçlara bakıldığında öncelikle içinde bulunduğu köy hayatının kendinden her yönüyle çok üstün olan laik anlayışa karşı bir koruma kalkanı görevi ifa ettiği görülecektir. Kapalı bir toplum olması itibarıyla laik modernleşme hareketlerinin bazı kurumlar vasıtasıyla kendi ayaklarına kadar gelmesi durumunda bile bir mukavemetin ortaya çıktığı dikkat çekmiştir.

Sonrasında bu toplumun tamamen kendi iradesi dışında ortaya çıkan birtakım gelişmeler, kendi önünü açacak şekilde tarihi seyrine devam etmiştir. Şöyle ki İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle beraber bütün dünyada demokrasi rüzgarları esmeye başlayınca Türkiye de bundan nasibini almış, hatta Sovyet Rusya gibi bir tehdit karşısında batılı ülkelere yaklaşınca, onların da kararlı irade göstermesi neticesinde demokrasiye doğru mecburi bir dönüşümün içinde olmuştur. Bununla beraber hızla endüstrileşmeye başlamış olan şehirlere doğru bir göç başlamıştır. Bu göç dalgasının hem nüfus hareketleriyle, hem coğrafi şartlarla hem de göç edilen yerin çekici yönlerinin bulunmasıyla doğrudan ilgisi bulunmaktaydı. Kendi iradesi dışında, çevreden baskı yapan faktörlerin zorlamasıyla başlamış olan bu süreç, sonunda köyün tekdüze ve gelişmeye kapalı toplum yapısının dışına taşırılmış ve insanlara yeni sosyal roller yükleyerek modernleşmenin gerektirdiği karmaşık sosyal ve ekonomik

ilişkilerin içine atmıştır. Bu süreçte bir taraftan şehir hayatının gereklerini yerine getirerek modernleşmeye çalışırken, bir taraftan da birçok problemleri de kendi içinde yaşamıştır. Öncelikle barınma sorununun getirdiği gecekondulaşma ve varoş hayatı, sonrasında şehirlerdeki ekonomik sıkıntılar, modernleşme yolu üzerindeki sancı verici faktörler olarak tebeyyün etmiştir.

Ancak bütün bu zorluklara rağmen köydeki kasta benzeyen sistemin içinden çıkmış olan bu insanlar, kendi içlerinden çıkan dini yapılanmalar olan tarikat ve cemaatlerin de itici gücüyle hem dinin kendilerine kazandırdığı kimlik ile süreçlerin içine girmişler hem de modernleşmenin olmazsa olmazı konumundaki eğitim meselesine büyük ölçüde eğilmişlerdir.

Bu insanların modernleşmesi önünde en büyük itici gücün kendi dinleri olduğu görülmektedir. Hatta bu dinin insanlarda yerleştirdiği psikolojik algılar sebebiyle on dokuzuncu yüzyıl modernleşmesinin önündeki en büyük engellerden birinin olduğu da belirtilmesi gereken bir durumdur. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde İslam dini içerisinde sürekli olarak işlenmiş olan “İnanıyorsanız üstünsünüz.” (Al-i İmran, 3/ 139) meselesi o kadar yer etmişti ki Frengi usulü olarak gördükleri teknik yenileşmeye bile karşı çıkmışlardı. Ancak şartların değişmesiyle beraber yirminci yüzyılda din kurumu bizzat modernleşmenin en önemli itici gücü olmuştur. Şöyle ki köy hayatının basitliğinden şehir hayatının karmaşıklığına girmiş olan bu toplum içinde sosyal ilişkileri sürekli olarak düzenleyen ve bu insanlara dayanışma ve yardımlaşma gibi kavramları öğreten ve hatta sosyal ilişkileri sahip olduğu kök paradigmalara yeniden yapılandıran din kurumu olmuştur. Hatta içine girilmiş olan ekonomik zorluklarda bile ahlaki yönden yapılandırıcı bir rol üstlenmiş ve insan davranışlarını olumluya yönelecek şekilde kontrol etmiştir. Ayrıca bütün bu süreçler içinde, dini yapılanmaların da bu faktörleri canlı tutmada çok önemli rolleri olmuş, bunun yanında ihdas edilen kurumlarla beraber eğitim hayatına çok önem verilmiştir.

Sonrasında ise ortaya çıkan zenginleşme ve eğitim yatırımları ile beraber, devlet bürokrasisine büyük ölçüde ortak olunmuş ve kendi modernleşme modelini kabul ettiremeyerek statükocu bir yapıya bürünen devleti de dönüştürme girişiminde bulunmuştur. Ancak tam olarak bu nokta geleneksel batılı devlet elitiyle bu halk kesimleri arasında on yıllara baliğ bir sürtüşmenin de yolunu açmıştır. 1980’den

sonra büyük ölçüde bu mücadeleler ile geçmiş olan tarihi akış, şartların zorlamasıyla devlet elitinin çok sert tedbirler almasına sebep olmuştur. Bu noktada birçok denemede bulunan devlet eliti, 28 Şubat gibi son bir etraflı hamlede bulunmuş ancak AKP hükümetinden sonra ortaya çıkan durumun gösterdiği durum itibarıyla devletteki egemen gücünü kaybederek demokratikleşme yolundaki beklentilere karşı duramayacak pozisyona savrulmuştur.

Böylece modernleşme süreçlerinden kendi dinamikleriyle geçen halk, devlet elitinin eski sert politikalarından bir nebze sıyrılmış olarak modernleşme yolunda hareketine devam etmektedir.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki bahsedilen kitle çok büyük bir nüfus kalabalığını içine almakta ve farklı siyasi anlayışları da içinde barındırmaktadır. Bu kitlenin modernleşme serüveni önemli bir noktaya gelmiş olmasına rağmen, hala daha devam edecek görüntüsü vermektedir. Bu kitleler içerisinde çok farklı yaşam tarzlarına rastlamak mümkündür. Hatta bu insanların içerisinde batı tarzı modernizmin öngördüğü laik yaşamı benimseyenler de bulunmaktadır. Ancak burada ayırt edici önemli bir nokta, bu tarzı bir ideoloji haline getirmemeleri, dolayısıyla başkalarına bu tarzı benimsemeleri konusunda baskı yapmamalarıdır.

Burada diğer bir nokta ise, bu kitleler içerisinde dini kimliklerini bütün kimliklerin üzerinde tutan ve buna çok önem veren kitlelerin de bulunmasıdır. Bu kitlelerin Türkiye'nin hemen hemen son 50 yılına damga vuran siyasetleri, hem batılı tarzdaki model ile büyük çatışmaya girmiş hem de siyasi arenada çok büyük teveccüh kazanarak iktidarı zorlamış ve bununla beraber devletin dönüşümünde büyük rol oynamıştır.

Türkiye'de her iki modernleşme tipinin sonuçları ve geldiği nokta böylece ele alınmıştır. Bundan sonra ise devam eden süreçte ne olabileceği ve neler yapılabileceği üzerinde durmak daha uygun olacaktır. Türkiye gibi on dokuzuncu yüzyıl modernleşmesi ile beraber ontolojik ayrışmaya gitmiş ve iki toplum modeline dönüşmüş olan bir ülkede, her iki kesimin sahip olduğu değerler, onların kimliklerini yapılandırmada çok önemli roller oynamaktadır. Bu noktada ideolojilerini karşısındakine kabul ettirme noktasında girişilen hareketlerde, her iki kesim de kimliğine yönelik olarak bir taarruz gördüğü noktada büyük travmalar yaşamakta ve çok sert tepkiler vermektedir. Halk içerisinde bu tepkiler ve travma hallerine

1930'ların tek parti Türkiye'sinde rastlamak mümkün iken, laik kesimin böylesi travma hallerine AKP iktidarı dönemi boyunca, özellikle de 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi süreciyle beraber rastlamak mümkündür. Bu duruma örnek olarak verilebilecek olaylardan bir tanesi CHP Milletvekili Şafak Pavey'in 31 Ekim 2013 tarihinde Meclis Genel Kurulunda "*Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yaşanan Mağduriyetlere İlişkin*" yaptığı konuşmasıdır. Konuşmanın tam metni, bu kimlik algısının travmaya dönüştüğünün güzel bir göstergesi hükmündedir. Bu konuşmanın içerisinde özellikle laikliği geleceği ile ilgili çok büyük endişeler taşıdığını ifade etmiş ve ona düşünce olarak karşı olan insanların, bir noktada hayat tarzlarının içine derin bir şekilde işlemiş olduğunu ima ederek bu yaşam pratiklerinin bir noktada laiklikten beslendiğini iddia etmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin o gün için geldiği nokta itibarıyla hukukun karşısına dini koyanlardan korktuğunu özellikle belirtmiştir. Bu insanların kadın haklarına karşı da bir vurdumduymazlık içerisinde olduklarını ortaya koyarak başka bir düşüncenin müessesesini açmak için kendi ideolojik kaynaklarından izin sorduklarını söylemiştir. Bunun yanında Türkiye'ye hakim olan siyasi düşüncenin başka problemleri yönlerini de ortaya koyarak korkma sebebini açıkça ifade etmiştir.²⁸¹ Konuşmanın tam metni EK-I'de verilmiştir.

Dolayısıyla yaşanan bütün süreçlerin insanların kimliklerini pekiştirdiği de düşünülürse, özellikle Türkiye gibi bir ülkede karşıdakinin, kimliğine taarruz olduğunu hissedebileceği yaklaşımlardan kaçınmak ve herkesi kendi konumunda kabul etmek gerekir. Ancak Türkiye'de hala daha insanların birbirlerini küçümsediği ve kimliklerine taarruz ettiği olaylar yaşanmaktadır. Ancak bu toplumun geleceğe taşınması adına, Rousseau'dan tevarüs ettirilmiş terim ile ifade etmek gerekirse, bir sosyal kontrat olmadan sağlıklı bir gelecek tahayyülü zor görünmektedir. Bunun için herkesi olduğu gibi kabullenmek ve onlara yaşam alanı açmak bu sosyal kontratın oluşması adına hayati önemi haiz bir durumdur.

Türkiye'de batılı tarzda modernleşmiş kesimin laiklikten, diğer tarafta muhafazakâr kesimlerin ise dinden aldıkları çok önemli itici güçleri bulunmaktadır ki bir noktada birbirlerine benzemektedir. Şöyle ki her ikisinin de kendi tarzını

²⁸¹ TBMM Tutanakları, *Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yaşanan Mağduriyetlere İlişkin*, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 11, 31 Ekim 2013, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=26351, (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2015).

başkasına kabul ettirme ve böylece yayılma anlayışları çok baskındır. Türkiye'deki temel problemlerin ve kimlik bunalımlarının arkasında her iki kesimin takip ettiği bu tarz yatmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi birinin diğerine baskın olduğu dönemde, savunma durumunda kalan büyük bir kimlik bunalımına girmiştir. Bunu engellemenin yolu ise, her birinin diğerini bulunduğu konumda kabul etmesinden geçmektedir. Bu noktada İslam dininin dinamikleri içerisinde böyle bir anlayışa rastlamak mümkündür. Maide Suresi'nin 99'uncu ayetinde belirtildiği üzere Peygamber'in üzerine düşen sadece tebliğ etmektir. Bunun sonucunda da karşıdaki insan yapılan daveti ya kabul edecektir ya da etmeyecektir. Sonrasında yapılacak her türlü baskı karşıdaki insanları büyük ölçüde kimlik bunalımına soktuğu için, Kuran-ı Kerim peygambere ve Müslümanlara sadece tebliğ etmelerini emretmektedir. İlerisinde ortaya çıkacak netice Allah'ın yaratmasına bağlanmıştır. Dolayısıyla insanlar bu konuda baskı yapmamalıdır. Bu mesele İslam dini içerisinde o kadar işlenmiştir ki başka ayetlere rastlamak da mümkündür. Örneğin Bakara suresinin 256. ayeti dinde zorlama olmadığını açıkça beyan etmektedir. Dolayısıyla insanların kabullerini veya kabul etmemelerini kendi hür iradelerine bırakmaktadır. Hâlbuki yukarıdaki konuşmada da görüleceği üzere laik kesimin en çok korktuğu meselelerden bir tanesi bu çoğunluk kitlenin kendi yaşam tarzlarını o insanlara direktmeye çalışmaları ihtimalidir. Hâlbuki bunu en başta reddeden dinin kendisidir. Bu noktada dinin ruhuna uygun hareket edilirse böyle bir potansiyel problemin de önü alınacaktır.

Diğer taraftan laik kesimlerin sürekli olarak kendi kimliklerini direktmeye çalışmalarının arkasında yatan en önemli sebep, özellikle aydınlanma düşüncesinden aldıkları şekliyle, insanların bir olgunluğa ermiş durumlarının bulunmamasıydı. Kendileri karşısında çok eğitimsiz gördükleri, hatta yer yer cezai ehliyetlerinin olmadığına bile hükmettikleri bu insanlar, artık eski hallerinden çıkmış ve yeniliklere açılmaya başlamıştır. Dolayısıyla laik kesimin gördüğü bu olgun olmama durumu artık pek geçerli değildir. Özellikle de kendi entelektüelini yetiştiren bu kitlelere bu noktada direktmede bulunmanın bir anlamı yoktur.

Bu noktada devlet elitinin uzun yıllar boyunca ideolojiyi hakim kılmak adına devlet aygıtlarını etkili bir şekilde kullanma gayretine girmesi bir taratan halkın devletine karşı küsmesi ve yer yer tavır almasıyla neticelenmişken, diğer taraftan da

hem maddi hem de manevi kaynakların heba olmasına sebep olmuştur. İdeolojiyi hakim kılmak adına devletin önemli ölçüde kaynak aktarımları olmuş, bunun yanında gündemler de çokça meşgul edilmiştir. Hâlbuki görünen o ki bu noktada pek başarılı da olmamıştır. Ancak kaybolan ülkenin kaynakları ve zamanı olmuştur.

Bundan sonraki süreçte her iki kesim de karşıdakinin durumunu bu şekilde kabullendiği müddetçe, karşıdakine yapılan teklif bir davetten öteye gitmeyecek, dolayısıyla da karşıdakinin, kendi kimliğine yapılmış bir saldırı olarak meseleyi görmesinin önüne geçilecektir. Böylece kaynak kullanımı da daha faydalı alanlara kayabilecek ve ülkenin zaman kaybetmesinin önüne geçilecektir. Bunun için gerekli olan sinerji ise altyapıda mevcut olmasına rağmen, hayata geçirilip realize edilmesi durumunda fonksiyonunu icra edebilecektir.

KAYNAKÇA

- 1961 Anayasası, (t.y.) <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2015).
- 2981 Sayılı Kanun, 24 Şubat 1984, Resmi Gazete Sayı: 18335, Tertip: 5, Cilt: 23, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2981.pdf> (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2015).
- AGDAG, Bilal, (2010) *28 Şubat Askeri Müdahalesi Ve Türk Siyasetine Etkileri: Türkiye’de Asker-Siyaset İlişkisinin Tarihsel Serüveni Bağlamında Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Niğde.
- AHMAD, Feroz, (2007) *Demokrasi Sürecince Türkiye (1945-1980)*, İstanbul, Hil Yayınları.
- AKAN, Yusuf, ARSLAN, İbrahim, (2008) *Göç Ekonomisi*, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- AKKAYAN, Taylan, (1979) *Göç ve Değişme*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2573.
- AKKUŞ, Halil İbrahim, (2009) *Yusuf Akçura’nın Din Ve Toplum Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Sosyolojisi), Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- AKSOY, Nazan ve AKSOY, Bülent, (1992) “İki Aydınlanma”, *Birikim*, Ocak Sayısı
- AKŞİN, Sina, (1996) *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Ankara, İmaj Yayıncılık, s. 32-33.
- ALBAYRAK, Mustafa, (1998) *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara, Phoenix Yayınları.
- ALBAYRAK, Mustafa, (1998) *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Ankara, Phoenix Yayınları.
- ALKAN, Mehmet Ö., (2004) “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, içinde: *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün*

- Türkiye'si*, editör: Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ALTUN, Fahrettin, (2002) *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- An Ancylopeadia Britannica Company, (t.y.) “Modernization”, *Merriam-Webster Dictionary*, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2014).
- Anayasa Mahkemesi Kararı, 5 Haziran 2008, Sayı: 27032, Karar Sayısı: 2008 / 116, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/10/20081022-15.htm>, (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2015).
- ANDERSON, Benedict, (2009) *Hayali Cemaatler*, çeviren: İskender Savaşır, 5. Basım, İstanbul, Metis Yayınları.
- ARIKAN, Fahir, “Çankaya Muhtırası”, *Hürriyet Gazetesi*, 25 Kasım 2002, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=111614>, (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015).
- ARMAĞAN, Mustafa, (2008) *Küller Altında Yakın Tarih: Vahdettin'den Mustafa Kemal'e Unutulan Gerçekler*, 7. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- ARMAĞAN, Mustafa, (2009) *Korku Duvarını Yıkarak: Küller Altında Yakın Tarih 4*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ARMAĞAN, Mustafa, Bazı camiler CHP teşkilat binası olarak kullanıldı, 1 Mayıs 2012, <http://www.mustafaarmagan.com.tr/bazi-camiler-chp-teskilat-binasi-olarak-kullanildi/> (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2015).
- ATALI, Esra, (2002) *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jöntürk Devriminin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara
- AVCI, Sedat, (1992) “Bayburt ilinde nüfusun gelişimi ve dağılışı”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 27.
- AYAN, Ferit Tolga, (2006) *XIV. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1969 - 1973)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Ankara.
- AYDIN, Mehmet S., (1986) “Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1.

- AYDIN, Mehmet S., (1999) “Türk Müslümanlığı Üstüne Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 1.
- AYDIN, Vahdettin, (2003) “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi Ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1.
- AYSAL, Necdet, (2011) “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim Ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt X, Sayı 22.
- AYSAL, Necdet, (2005) “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9.
- BARANSU, Mehmet, “AKP ve Gülen’i bitirme planı”, *Taraf Gazetesi*, 12 Haziran 2009.
- BAŞGİL, Ali Fuat. (1985) *Din ve Laiklik*, İstanbul, Yağmur Yayınevi
- Batum'dan 'kağıttan kaplan' açıklaması, *Hürriyet Gazetesi*, 7 Şubat 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16958336.asp> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015).
- Bayburt Valiliği, (t.y.) Nüfus, <http://www.bayburt.gov.tr/Default.aspx?module=customPages&id=19727ed1-c144-4e80-b291-abcd3b26af17>, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2015).
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, (2009). Kentleşme Şurası 2009: Kentsel Yoksulluk, Göç Ve Sosyal Politikalar 7, Ankara.
- BAYTAL, Yaşar, (2000) “Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı. 11.
- BÇG adım adım izledi kapılar yüzüme kapandı, ASDER-Adaleti Savunular Derneği, 1 Mart 2013, <https://adaletisavunular.wordpress.com/2013/03/01/bcg-adim-adim-izledi-kapilar-yuzume-kapandi/> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015).
- BÇG adım adım izledi kapılar yüzüme kapandı, ASDER-Adaleti Savunular Derneği, 1 Mart 2013, <https://adaletisavunular.wordpress.com/2013/03/01/bcg-adim-adim-izledi-kapilar-yuzume-kapandi/> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015).

- BEKTAŞ, Yasin, YÜCEL, Ceyhan, (2013) “Ankara-Altındağ Tepesi Gecekondu Bölgesi’nde Mekânsal Ayrışmanın Gözlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Megaron*, Cilt 8, Sayı 2.
- BERKES, Niyazi, (1973) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Yayınevi
- BERKES, Niyazi, (2003) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- BERMAN, Marshall, (1999) *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- BEYDİLLİ, Kemal, (1999) *Küçük Kaynarcadan Yıkılışa, Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt.I, İstanbul, Feza Gazetecilik A.Ş.
- BLACK, Cyril E., (1989) *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev. Fatih GÜMÜŞ, Ankara, Verso Yayınları.
- BULAÇ, Ali, Varoşlardan merkeze, Zaman Gazetesi, 29 Mayıs 2009, http://www.zaman.com.tr/yazarlar//varoslardan-merkeze_843892.html (Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2015).
- CASTELLS, Manuel, (2006) *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*, II. Cilt, çev: Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CHEVALIER, Jean, (1987) “Din Fenomeni”, Çeviren: Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28 Sayı: 1.
- CİN, Halil, (1966) “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazînin Hukukî Rejimi Ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22 Sayı: 1.
- COŞKUN, İsmail, (1989) “Modernleşme Kuramı Üzerine”, *Sosyoloji Dergisi*, .cilt 3, Sayı 1.
- ÇAKIR, Coşkun, (2002) “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlânı, Tepkiler Ve Uygulaması”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- ÇAKIR, Sabri, (2007) *Kentleşme ve Gecekondu Sorunu*, Isparta, Fakülte Kitapevi.
- ÇAKIR, Sabri, (Mayıs 2011) “Türkiye’de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23.

- ÇAVDAR, Tevfik, (1983) “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÇELİK, Fatih, (2006) “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi”, Erciyes.
- ÇETİN, Semra, (2005) “100 yılda akıllanırız”, *Vatan Gazetesi*, 22 Temmuz 2005, <http://www.gazetevatan.com/-100-yilda-akillaniriz--57387-gundem/> , (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015).
- Dallog, (t.y.) “Baltalimanı Antlaşması”, *Türk Tarihi*, <http://dallog.net/antlasmalar/baltalimani.htm>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2014).
- DEMİR, Turhan Eray, (2008) *Göç Ve Sosyo-Kültürel Değişim*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DEMİREL, Tanel, (1998) *Political Party Elites and the Breakdown of Democracy: The Turkish Case, 1973-1980*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Doktora Tezi, Ankara.
- DENIAU, Jean-François, DRUESNE, Gerard, (1994) *Ortak Pazar*, Çeviren: Lerzan Özkale, İstanbul, İletişim Yayınları.
- DERELİ, Toker, (1975) *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Devlet İstatistik Enstitüsünden aktaran: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (t.y.) [.http://www.ibb.gov.tr/trTR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t211.pdf](http://www.ibb.gov.tr/trTR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t211.pdf) (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2015).
- Devlet İstatistik Enstitüsünden aktaran: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (t.y.) [.http://www.ibb.gov.tr/trTR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t222.pdf](http://www.ibb.gov.tr/trTR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t222.pdf), (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2015).
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (t.y.) İlmihal II, İnsan ve Toplum, s. 2-3, http://www.diyamet.gov.tr/dijitalyayin/ilmihal_cilt_2.pdf , (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015).
- DOĞANER, Yasemin, (2004) “Bir Modernleşme Modeli Olarak Atatürk İnkılâpları/As A Modernizing Model Atatürk's Reforms”, *Atatürk Dergisi*, Sayı 4, Cilt 1.

- DÖNMEZ, Banu Mustan, (2011) “Katharsis Fenomeninin Arabesk Özelindeki Görünümü”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2.
- ELMACI, Süleyman ve Bekdemir, Ünsal, (2008) “Ortaçağ İslam Âleminde Şehir: İbn Haldun’un Şehre Bakışı”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 13, Sayı 19.
- ENGİN, Vahdettin, (2002) “Osmanlı Devleti’nin Demiryolu Siyaseti”, *Türkler*, Cilt 14, Ankara.
- ERDOĞAN, Selim, (1997) “1980 Sonrası Türkiye Milli Gelirindeki Değişmeler”, *Gazi Üniversitesi Kamu ve Özel Hukuk Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2.
- ERGİL, Doğu, (1983) “İdeoloji Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 38, cilt 1.
- ERJEM, Yaşar, (2009) *Mersin’de Göç, Kentleşme ve Sosyal Problemler*, Güven Ofset, Mersin.
- EROĞUL, Cem, (1990) *Devlet Nedir?*, Ankara, İmge Kitabevi.
- EŞTÜRK, Özlem, (2006) *Türkiye’de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Hatay.
- Et ve Süt Kurumu 2013 Sektör Raporu, (2014) http://tarim.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2014/10/2013_Yili_Sektorel_Degerlendirme_Raporu_.pdf (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015).
- FİNDLEY, Carter V., (2014) *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- GEDİKOĞLU, Şevket, (1971) *Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri*, Ankara, İş Matbaacılık ve Tic.
- GENCER, Ayşen Hiç, (Temmuz-Ağustos 2011) “Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerine Temel Bakışlar: Dün, Bugün Ve Yarın”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 25, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868126.pdf>.
- GENÇ, Fatma Neval, (2008) “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm: Mevzuat ve Uygulamaların Genel Görünümü”, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1.
- GEORGEON, François, (2006) *Sultan Abdülhamid*, Çev: Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları.

- GÜNEŞ, Muharrem ve GÜNEŞ, Hasan, (2005) *Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Ankara Anı Yayıncılık
- GÜVENÇ, Bozkurt, (1997) *Türk Kimliği*, Remzi Kitapevi, İstanbul
- Haber 7, “Orduevinde 50 yaş altına başörtü yasak”, 11 Şubat 2011, <http://www.haber7.com/guncel/haber/707375-orduevinde-50-yas-altina-basortu-yasak>, (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2015)
- HAKOV, Cengiz, (2004). “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, Yıl 1, Sayı 1, Prizren
- HALPERN, Manfred, (1963) *The Politics of Social Change in the Middle East and Nort Africa*, New Jersey, Pinceton University Press, s. 53.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, (1979) *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 1, Ankara, Remzi Kitabevi
- HANİOĞLU, M. Şükrü, (2008) *A Brief History of The Late Ottoman Empire*, Princeton, Princeton University Press
- HANİOĞLU, Şükrü, (1985) “Osmanlıcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: V, İstanbul, Ayhan Matbaacılık
- HARPER, Douglas, (t.y.) “Modern”, *Online Etymology Dictionary*, <http://www.etymonline.com/index.php?term=modern>, (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2014).
- HARPER, Douglas, “Ideology”, *Online Etymology Dictionary*, (Erişim Tarihi: 30 Kasım 2014) <http://www.etymonline.com/index.php?term=ideology>
- HEYWOOD, Andrew, (2007) *Siyaset*, Ed. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları <https://www.google.com.tr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%22vahdettin+vatan+haini%22&start=10> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)
- <https://www.youtube.com/watch?v=OMIvLW7ijZs> , (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2015)
- Hürriyet Gazetesi, Genelkurmay'dan çok sert açıklama, 29 Nisan 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6420961.asp?gid=180> (Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2015)

- İBN Haldun, (1990) *Mukaddime I*, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, M.E.B.Yayımları
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1999) *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları, Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c.I, İstanbul, Zaman Gazetesi Yayınları, s.353
- İNALCIK, Halil, (1964) “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Bellekten*, Cilt XXXVIII/132
- İNALCIK, Halil, (1964) “The Nature Of Traditional Society In Turkey” içinde: *Political Modernization In Japan&Turkey*, der: Robert E. Ward&Dankwart A.Rostow, New Jersey, Princeton University Press
- İNALCIK, Halil, (1975) *The Ottoman Empire (The Classical Age 1300-1600)*, New York, Praeger Publishers
- İNALCIK, Halil, (2009) *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- İNALCIK, Halil, (2012) “Tanzimat Nedir?”, editörler:H. İnalçık, & M. Seyitdanlıoğlu, içinde: *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İNALCIK, Halil, QUATAERT, Donald, (2004) *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarih 1600–1914*, Çev: Ayşe Berktaş, Süphan Andış, Serdar Alper, cilt II, İstanbul, Eren Yayıncılık
- İNAN, Afet, (1984) *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı
- İNCE, Özdemir, “Fıstıki Yeşil (karşı) devrim”, *Hürriyet Gazetesi*, 20 Kasım 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/19284014.asp> (Erişim Tarihi: 26 Mart 2015)
- İNCEOĞLU, Efecan, (2009) *Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- İSLAMOĞLU, Huri, KEYDER, Çağlar, (1981) “The Ottoman Social Formation”, içinde: *The Asiatic Mode of Production , Science and Politics*, der: Anne M. Bailey, Josep R. Llobera, London, Routledge and Kegan Paul
- İş Bankası, (2001) *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul, İş Bankası yay.

- KALYONCU, Cemal A., “Cumhuriyet’in hikâyeden soyadları!”, *Aksiyon Dergisi*, 6 Mayıs 2013, Emine Gürsoy Naskali ile Röportaj, http://www.aksiyon.com.tr/dosyalar/cumhuriyet-in-hikayeden-soyadlari_535414 (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2015).
- KANDEMİR, Okan, (2010) *İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- KARAL, Enver Ziya, (2002) “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları
- KARAL, Enver Ziya, (2007) *Osmanlı Tarihi*, 5. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul, İletişim Yayınları
- KARPAT, Kemal H., (1972). “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908”, *Int. Middle East Studies*, Volume 3
- KARPAT, Kemal H., (1973) “Structural Change, Historical Stages Of Modernization And The Role Of Social Groups In Turkish Politics”, içinde: *Social Change And Politics In Turkey: A Structural-Historical Analysis*, der: Kemal H. Karpat, Leiden, E.J.Brill
- KARPAT, Kemal H., (2001) *İslamın Siyasallaşması*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları
- KARPAT, Kemal H., (2002) *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çeviren: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, Ankara, İmge Kitabevi
- KARPAT, Kemal H., (2003) *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, Çeviren: Abdülkerim Sönmez, Ankara, İmge Kitabevi
- KARPAT, Kemal H., (2004) *İslam’ın Siyasallaşması,(Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması)*, Çev: Şiar YALÇIN, İstanbul, Timaş Yayınları
- KARPAT, Kemal H., (2011) *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul, Timaş Yayınları

- KAYA, Yalçın, (2001) *Bozkırdan Doğan Uygarlık Köy Enstitüleri*, Cilt 1, İstanbul, Tıglat Matbaacılık
- KELEŞ, Ruşen, (1993) *Kentleşme Politikası*, 2. Basım, Ankara, İmge Yayınevi
- KOÇ, Yaşar Taşkın, (2011) *12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler Adalet Ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)*, SETA Analiz, Sayı 41
- KOÇAK, Hüseyin, TOLANLAR, Melek, (2008) “Kentsel Dönüşüm Uygulamaları (Aydın Ve Afyonkarahisar Örnekleri)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2
- KOHN, Hans, (1944) *Türk Milliyetçiliği*, Çeviren: Ali Çetinkaya, İstanbul, Hilmi Kitabevi
- KÖKTAŞ, Emin, (1993) *Türkiye'de Dinî Hayat*, İstanbul, İşaret Yayınları
- KÖSOĞLU, Nevzat, (1998) *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*, İstanbul, Ötüken Yayınları
- Köy Enstitüleri ve Teşkilat Kanunu, Kanun no: 4274, Kabul Tarihi: 19 Haziran 1942, Resmi Gazete Sayı: 5141, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.4274.pdf>, (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)
- Kurban bayramını protesto ettiler, <http://odativ.com/n.php?n=kurban-bayramini-protesto-ettiler-1510131200> (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2015)
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, (1999) “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.II, İstanbul
- MARDİN, Şerif, (1983) “Baticılık”, *CDTA*, Cilt 1, İstanbul
- MARDİN, Şerif, (1992) *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları
- MARDİN, Şerif, (1999) *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim* Çev: Metin Çulhaoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları
- MARDİN, Şerif, (2014) *Türk Modernleşmesi*, 23. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları
- MEYDAN, Sinan, “Vahdettin Dosyası”, http://sinanmeydan.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=431:vahdettin-dosyasi&catid=62:yazlar&Itemid=228 (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)

- MEYDAN, Sinan, VAHDETTİN DOSYASI (İşte Çakma Kahraman Vahdettin Gerçeği),
http://sinanmeydan.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=431:vahdettn-dosyasi&catid=62:yazlar&Itemid=228 (Erişim Tarihi: 26 Mart 2015)
- Milliyet Gazetesi, Dünya bu mitingi konuşuyor, 16 Nisan 2007
- NİZAMOĞLU, Yüksel, (2011), “10 Temmuz İnkılabının Birinci Yıldönümünde Neyyir-i Hakikat Gazetesinin Yayınladığı Mecmua Üzerine”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 30
- NURSİ, Bediüzzaman Said, (1979) *Sözler*, İstanbul, Sözler Yayınevi
- NURSİ, Bediüzzaman Said, (2004) *Mektubat*, İstanbul, Sözler Yayınevi
- ORTAYLI, İlber, (1999) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, (1975) “Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı, 1913”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1
- ÖRNEK, Cangül, (2014) “Türk Ceza Kanunu’nun 141 Ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet Ve Sınıflar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, No 1
- ÖZDEMİR, Hikmet, (1990) “Siyasal Tarih”, içinde: *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV. Cilt, editör: Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi
- ÖZGEN, İhsan Fuat, (2007) *Cumhuriyet Dönemi’nde Celâl Bayar’ın Siyasî Ve İktisadî Faaliyetleri (1923-27mayıs 1960)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul
- ÖZİPEK, Bekir Berat, “Muhafazakârlık Nedir?”, *Köprü Dergisi*, 97. Sayı, Kış 2007, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=822> (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2015)
- ÖZKÖK, Ertuğrul, “Dünün şüphesi, bugünün kanıtı”, *Hürriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 2005, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/07/19/674593.asp>, (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)
- ÖZTÜRK, Kazım, (1993) *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, C. 1*, Ankara, TBMM Vakfı yayınları NO:1

- PAMİR, Aybars, (2004) “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı 2
- PAZAR, Meral, (2001) *Köy Enstitüleri*, Ankara, Güldiken Yayınları
- POLAT, Sibel, DOSTOĞLU, Neslihan, (2007) “Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa’da Kükürtlü Ve Mudanya Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1
- QUATAERT, Donald, (1985) “19.yy’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları”, Çev: Ahmet Günlük, *TCTA*, Cilt VI, İstanbul
- ROCKMORE, Tom, (1989) “Modernity and Reason: Habermas and Hegel”, *Man and World*, Vol. 22
- SADOĞLU, Hüseyin, (2010) *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı
- SAKAOĞLU, Necdet, (1993) *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi* (2. Basım) İstanbul, İletişim Yayınları
- SARÇ, Ömer Celal, (1999) *Tanzimat ve Sanayiimiz, Tanzimat I*, İstanbul, MEB Yayınları
- SARIKAYA, M. Saffet, (1998) “Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat Ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 3
- SÇG Raporu Zirvede, *Hürriyet Gazetesi*, 23 Mart 1998, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=-11048>
- SUBAŞI, Necdet, (2005) *Ara Dönem Din Politikaları*, İstanbul, Küre Yayınları
- ŞAHİN, Ömer, “Bülent Ecevit: Vahdettin Hain Değildi”, *Zaman Gazetesi*, 16 Temmuz 2005, http://www.zaman.com.tr/politika_bulent-ecevitvahdettin-hain-degildi_192940.html , (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2015)
- ŞAYLAN, Gencay, (1987) *İslâmiyet ve Siyaset Türkiye Örneği*, Ankara, Varlık Yayınları
- ŞENŞEKERCİ, Erkan (2014) *Mustafa Kemal Atatürk Söylev (1919-1927) ve Demeçler (1928-1938)*, 2. Baskı, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi
- TACAN, Necati, (1999) *Tanzimat ve Ordu, Tanzimat I*, İstanbul, MEB Yayınları
- Taraf Gazetesi, Darbenin adı Balyoz, 10 Ocak 2010, <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-darbenin-adi-balyoz-46614/> (Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2015)

- TAŞDEMİRCİ, Ersoy, (2001) “1936 Yılında Sovyet Rusya’da Yükseköğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor Ve Bu Raporun Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11, İzmir
- TATLILIOĞLU, Durmuş, (2008) “Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3
- TBMM Tutanakları, *Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yaşanan Mağduriyetlere İlişkin*, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 11, 31 Ekim 2013, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=26351, (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2015).
- TEKELİ, İlhan, (2008) *Göç ve Ötesi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- TİMUR, Taner, (1994) *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara, İmge Kitabevi,
- TOZAR, Yılmaz, (2010) *Eğitim Politikası ve Demokrat Parti Dönemi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bölüm Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- TOZAR, Yılmaz, (2010) *Eğitim Politikası ve Demokrat Parti Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Bölüm Dalı, İstanbul
- TRIMBERGER, Ellen Kay, (2003) *Tepeden İnmece Devrimler*, Çev.: Fatih Uslu, İstanbul, Gelenek
- TUNAYA, Tarık Zafer, (1988) *Türkiye’de Siyasi Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları
- TUNÇAY, Mete, (1990) *Türkiye Tarihi 4. Çağdaş Türkiye: 1908-1980*. S. Akşin (Ed.), İstanbul, Cem Yayınevi.
- TURAN, Şerafettin, (2000) *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, 2. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi
- TURKUT, Göksu, (2002) “Maslow’un İhtiyaçlar (Güdüler) Piramidi ve Polisin Yabancılaşma Olgusu”, *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, sayı 3-4
- TURNER, Bryan S., (1974,1978) *Weber and Islam: A Critical Study*, Henley ve Boston, Routledge and Kegan Paul
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 7 Mayıs 2010

- Türkiye İstatistik Kurumu, OECD Ülkelerine Yönelik Karşılaştırmalar Çerçevesinde, Türkiye de Satınalma Gücü Paritesi Göstergeleri, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=249 (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2015)
- Türkiye İstatistik Kurumundan aktaran: Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Okur-Yazar Olmayan ve Okur-Yazar Oranı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/DisplayForm.aspx?ID=204> (Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2015)
- TÜYLÜ, Özge Seda, (2012) *Türkiye'de Askeri Darbelerin Karizma Üretme İşlevi: 28 Şubat Süreci Ve Adalet Ve Kalkınma Partisi Örneğinde Sosyolojik Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı, Konya
- UYAR, Mesut, Erickson, Edward J., (2009) *A Military History of Ottomans: From Osman to Atatürk*, California, Praeger Security International
- Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 27
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1994) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul, Ülken Yayınları
- ÜRKMEZ, Naim, (2006) *II. Abdülhamit'in Modernleşme Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- VATANSEVER, Müge, (2010) "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 12, Özel S.,
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, (Tarih yok), *Hak Dini Kuran Dili*, Cilt 3, İstanbul, Azim Yayıncılık
- YILDIZ, Süleyman, (2007) "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği", *Milli Folklor*, Sayı 74
- YÜCEL, Mustafa Serhan, (2012) *Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanı Seçimleri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik
- ZEYREK, Deniz, (2010) *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'dan Batıya Yönelen Göçlerin Toplumsal Sonuçları (1984-2006)*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bilecik

ZÜRCHER, Erik J., (2010) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren Yasemin Saner
Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları

EK-1 Şafak Pavey'in 31 Ekim 2013 tarihli Meclis Konuşması

Size bu konuşmayı; her şeyin yasak olduğu genel kurulda yapıyorum... Turist olarak bile gitmediğiniz coğrafyalarda, Afganistan'da, Yemen'de, İran'da, yıllarca türban kullanmaya mecbur edilmiş biri olarak yapıyorum. Mecliste pantolon giymesi, bir erkek vekil tarafından engellenmiş, bir kadın vekil olarak yapıyorum. Olmayan bacağı, erkekler tarafından siyaset sohbetine dönüştürülen biri olarak yapıyorum. Ve artık AKP'nin başı açık vitrin vekillerinin; emanet oyları, gerçek sahibelerine geri verme zamanının gelip çattığını düşünüyorum... Elbette ülkemde sekülerizmin geleceği ile ilgili muazzam endişelerim var. Ama kaygım türbanla, kırmızı ruj arasına sıkıştırılmış semboller değildir... Ben polisin başındaki türbandan değil, bana vaat ettiği şiddet geleceğinden korkarım. Mecliste, cem evi açmak için Diyanet'ten fetva isteyen anlayıştan korkuyorum. Yani bir inancın ibadet hakkını diğer inancın iznine bağlayan anlayıştan korkuyorum. Hukukun karşısına dini koyan anlayıştan korkuyorum. Kadın özgürlüklerinden asla korkmam. Söylemek isterim ki; Özgür bir hayat çok yavaş kurulur ama çok hızlı yıkılır. Tam da bu nedenle, çiçekli başörtüsü ve daracık pantolonuyla, Çamlıca parkının kuytularında, sevgilisiyle öpüşen genç kıza, özgürlüğünü Mustafa Kemal'e borçlu olduğunu hatırlatmak istiyorum. Türbanla özgürlük ilişkisi bıçak sırtı gibidir. Bir yandan inanç özgürlüğünü temsil eder, öte yandan inanç baskısını. Birçok kadın inanarak örtünürken, birçok kız kendilerini kontrol eden aile güçleri tarafından zorla kapatılırlar... Sosyal özgürlük alanlarımız, geleceğimizden çalınarak, birer birer imha ediliyor. Beş yaşında örtülen, on beş yaşında evlendirilen kızlarımıza bakalım. Geleceğimiz gerçekten kadınlarımızın hali üstünden, berbat bir şekilde değişiyor. Biz kültür olarak hiç önemsemeyiz ama her özgürlük aynı zamanda büyük bir sorumluluktur... Bundan böyle; mini etek giydiği için işten atılan, sol kulağı küpeli olduğu için dövülen, dekoltesi bakanın hoşuna gitmediği için linç edilen, oruç tutmadığı için öldürülen, Hıristiyan olduğunu gizlemek için isimlerini değiştirenlerin güvenlikleri, herkesten çok bu kadın vekillere emanettir. Artık, türbanı bir insan hakları ihlalinden, bir insan hakları kazanımına dönüştürmek, onların sorumluluğudur. İnanç özgürlüğünün en büyük güvencesi, geleceğimizi dini rehberlikle kontrol etmek değil, kusursuz bir

sekülerizmdir. Ne demek istediğimi, seküler Norveç'te doğup, ülkemde vekil olanlar anlayacaktır. Umarım ortak geleceğimize inanıyorlarsa hukuk ve sekülerizmin neden elzem olduğunu taraftarlarına anlatırlar. Lütfen hatırlayın, Ortadoğu'da bizim seküler toplumumuz tek taş pırlanta gibi ışıldıyordu... Buraya gelmeden önce, türbanlı vekillerimizin konuşmalarını taradım. Başkalarının özgürlüklerine dair tek bir kelime kullandıklarına rastlayamadım. Kendi inanç özgürlüklerine gösterdikleri hassasiyeti, Ruhban Okulu, azınlık okulları, cem evleri, bir inanç biçimin mundar olarak ilan edilmesi gibi sorunlu inanç alanlarında göremedim. Mesela bilimin özgürlüğünü kelepçeleme YÖK hakkındaki fikirlerini de bilmiyorum. Ama şu hakareti bütün haberlerde duydum: "Başımı açarak, bir daha kirlenmeyeceğim." Bu durumda başı açık olanlar kirlenmişler midir? İnanç üstünden öbürünü kirli ilan edebilmek kimin haddi olabilir? Görülüyor ki bir arada yaşama efsanemiz çökmüş... Kibirten küfelik olmuşsanız, size benzemeyenin çığılığını nasıl duyacaksınız? Bir taraf, bir arada yaşamanın yolunu ararken; öbürü sindirmek, dönüştürmek, özgürlüklerini birer birer yok etmek istiyorsa; bizi yok ettiğinizde; gelecek olimpiyat tanıtımına kimi koyacaksınız? Biz Sivas'ta yakılan, Gezi de vurulan, evlerine işaret konulan, hayat tarzından ötürü cezalandırılanlarız. Ama her nasılsa kronik mağdur sizsiniz... Azınlığın çoğunluğu ezmesi sürdürülemez. Ama çoğunluğun azınlığı ezmesi sürdürülebilirdir. Gerçekten bu ülkeyi korkunç bir akıbeta sürüklemekten kaçınmaya niyetliyseniz; adaletle ölç almak arasındaki farkı en kısa zamanda öğrenmelisiniz... Bizden çatışma bekleyenler için altını çiziyorum: Biz çatışmıyoruz, var olmak için direniyoruz. Tarihe dönüp bakarsanız hepimizi neyin beklediğini göreceksiniz. Kendi yarattığımız radikal canavarın sizi de teslim almasını; sadece bizim var olma mücadelemiz önleyebilir. Bundan sonrasını arif olanlara bırakıyorum...

